

ปาฐกถาเรื่องกฎหมายสมัยกรุงศรีอยุธยา

ห้องขจร

อ

342.593

ส255ป

กฎหมายล้มล้าง

ปาฐกถา
เรื่องกฎหมายสมัยกรุงศรีอยุธยา

ของ

ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช

แสดง ณ หอสมุดแห่งชาติ ท่าสาครี พระนคร
วันเสาร์ที่ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๐

สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ถาวรวิทย์ ๒๖ พระโขนง กรุงเทพมหานคร ๑๐๖๐๐๐

คณะกรรมการจัดงานอนุสรณ์อยุธยา
จัดพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๑๐

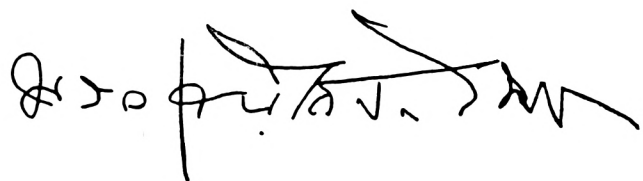
ห้อง ขจร ถิ่นพานิช

คำปรารภ

ป้าฐกถากรุงแตกนี้ ข้าพเจ้าออกทุนเอง พิมพ์ขึ้นจำหน่ายในราคาเกินทุน ทั้งนี้มิใช่จะหากำไรเป็นการค้า เพราะจำหน่ายได้เท่าใด จะมอบให้กรรมการจัดงานไปทั้งหมด โดยไม่หักทุน เพื่อส่งไปสมทบทุนปฏิสังขรณ์กรุงเก่า

ที่ข้าพเจ้าทำดังนี้ หวังว่าจะไม่มีใครเข้าใจผิดว่าเป็นการอวดมั่งอวดมี หากแต่มาคิดถึงบุญคุณคนดีของกรุงศรีอยุธยา ที่ได้สละเลือดทาแผ่นดิน รักษาบ้านเมืองให้คนรุ่นเรารุ่นท่านนั้นอยู่เป็นไทกันมาได้ ซึ่งถ้าท่านไม่ได้รักษาไว้ อย่างว่าแต่ทุนที่ข้าพเจ้าจะมีและนำมาใช้ในการพิมพ์ป้าฐกถานี้ ออกจำหน่ายเลย แม้แต่ทุนที่จะหามาเกินเข้าไปวัน ๆ ก็ไม่แน่ใจว่าจะมี ถึงจะมีก็จะกินเข้าไปเพียงอึดท้องเหมือนหมู ไม่อึดใจเหมือนคนที่เป้นไทแก่ตนเอง

ป้าฐกถาเรื่องนี้ ดูเหมือนจะเป็นป้าฐกถายาวที่สุดของข้าพเจ้า บางคนขอไปอ่านอาจจับความมุ่งหมายไม่ได้ แต่ถ้าได้อ่านคำปรารภสั้น ๆ นี้ และเกิดความรู้สึกนึกถึงบุญคุณคนดีของกรุงศรีอยุธยา ท่านนั้นก็สมประสงค์ของข้าพเจ้าแล้ว.

สำนักงานทนายความเสนีย์ปราโมช

๗ เมษายน ๒๕๑๐

สารบัญ

ความหมายของคำว่ากฎหมาย	๑
ที่มาของกฎหมายกรุงเก่า	๒
กฎหมายกรุงเก่าตามลำดับรัชกาล	๓
เนื้อหาของกฎหมายกรุงเก่า	๔
กฎหมายสำหรับญญัตติ	๕
มุลละเมต	๕
พระอัยการพรหมศักดิ์	๖
พระอัยการพาลูกเมียผู้คนท่าน	๘
พระอัยการลักษณะวิวาทคดี	๑๐
กฎหมายลักษณะโจร	๑๔
กฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ	๒๑
กฎหมายลักษณะบุคลิก ลักษณะทาส	๒๓
ลักษณะหนและเอกเทศสัญญา	๒๖
กฎหมายลักษณะทรัพย์	๓๓
กฎหมายลักษณะมฤคก	๓๔
กฎหมายวิธีสืบญญัตติ	๔๐
พระธรรมนูญ	๔๑
กฎหมายลักษณะรับฟ้อง	๔๒
กฎหมายลักษณะพยาน	๔๓
กฎหมายลักษณะพิสูจน์คำนำมูลเพลิง	๔๖
กฎหมายลักษณะตระลาการ	๔๗
พระอัยการลักษณะอุทธรณ์	๕๑
กฎหมายปกครอง	๕๓
พระอัยการตำแหน่งนาพลเรือนทหารหัวเมือง	๕๓
พระอัยการบานแผนก	๕๔
กฎหมายอาญาหลวงอาญาราชฎ	๕๖

แถลงการณ์

การที่บุคคลกลุ่มหนึ่งรวมตัวกัน ตั้งเป็นคณะกรรมการจัดงานอนุสรณ์อยุธยาขึ้น เพื่อจัดงานในโอกาสที่เสียกรุงแก่พม่าเข้าสู่ครบรอบ ๒๐๐ ปี ในสภานั้นนั้นก็เพราะเห็นกันว่า ชาวไทยในปัจจุบันไม่เลเห็นความสำคัญของอดีตอย่างเพียงพอ การปราชัยไม่พึงเป็นเหตุอันควรแก่การฉลอง แต่การรำลึกถึงกาลเช่นนี้ย่อมจะช่วยเจริญอัปมาทธรรมและอปายนธรรมขึ้นได้แก่สัพบุรุษ ดุจการเจริญมรณานุสสติหรือพุทธานุสสติ ก็เช่นกัน ทุกสิ่งเมื่อมีเกิด ย่อมมีดับ แม้องค์พระสัมพันธัญญะพุทธเจ้ายังเสด็จเข้าพระนิพพาน ทางบ้านเมืองเราเอง ก็วันทีระลึกถึงวาระอันสมเด็จพระปิยมหาราชราชสวรรคจากเราไป วันดังกล่าวชวนให้เรานึกถึงพระคุณูปการและรัชกาลอันยาวนานและไพศาลยิ่งของกรุงรัตนโกสินทร์ ฉะนั้นในวันแตกดับของกรุงเก่า ก็น่าจะชวนใจให้เราอนุสรณ์คำนึงถึงราชธานีที่ยิ่งใหญ่ ที่มีอายุยืนยาวที่สุดของกรุงสยาม ฉะนั้น พร้อมกันนั้น ก็น่าที่เราจะศึกษาถึงสาเหตุแห่งความหายนะจนถึงที่สุดของราชธานีแห่งนั้นด้วย ว่ามีมูลเหตุมาจากความเสื่อมทรามทางจิตใจของไทยเรากันเองมิใช่หรือ สมควรที่จะเอาบทเรียนคราวนั้นมาแก้ไขความเลวร้ายในปัจจุบันหรือไม่ และในทางตรงกันข้าม ควรไหมที่เราจะหยิ่งในความเป็นไทยที่บรรพบุรุษรุ่นก่อน ๆ สมัยอยุธยา ได้สร้างสมมรดกให้เราไว้ ทั้งในทางนิติศาสตร์ ราชประเพณี ศิลป วัฒนธรรม ตลอดจนชีวิตความเป็นอยู่

การจัดงานอนุสรณ์ดังกล่าว กำหนดเป็นระยะๆ กินเวลากว่า ๘ เดือน เริ่มเปิดงานในวันที่เสด็จสวรรคตครบ ๒๐๐ ปีพอดี ณ วันที่ ๗ เมษายนนี้ แลไปปิดงานเอา ณ วันที่ทรงคืนได้ ในวันที่ ๒๘ ธันวาคม งานส่วนสำคัญจะเป็นการแสดงนิทรรศการ การแสดงปาฐกถา กับการแสดงแสงและเสียง ในระยะแรกนี้จะมุ่งงานที่จังหวัดพระนครและจังหวัดพระนครศรีอยุธยา และแล้วจะมีนิทรรศการตามจังหวัดต่างๆ เรื่อยไปอีกหลายแห่ง ทั้งบกน้ำใต้ ฟ้าเหนือ และอีสาน แล้วจึงกลับมาปิดงานที่กรุงเทพฯ และกรุงเก่าอีกครั้งหนึ่ง

ว่าจำเพาะการแสดงปาฐกถา คณะกรรมการได้เลือกเชิญผู้ทรงคุณวุฒิในปัจุบัน ที่มีความสนใจในราชธานีเก่า ให้มาแสดงบรรยายเรื่องราวที่น่าสนใจต่างๆ ตามที่ท่านถนัดหรือสนใจ คำบรรยายนั้นๆ ทางองค์การคำของคุรุสภาจะจัดพิมพ์จำหน่ายในโอกาสต่อไป

ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เป็นผู้หนึ่งซึ่งกรุณารับเชิญแสดงบรรยายเรื่องกฎหมายสมัยอยุธยา แต่โดยที่ท่านอุทิศเวลาศึกษาค้นคว้ายิ่งกว่าปาฐกถาท่านอื่น ๆ จึงได้เนื้อหาเป็นพิเศษ ทั้งกรรมการก็ได้ต้นร่างจากท่านนานก่อนวันปาฐกถาพอสมควร ครั้นเมื่ออ่านดู ก็เห็นเป็นเรื่องน่ารู้ทั้งสิ้น ได้ขออนุญาตท่านตัดตอนข้อความไปลงใน *สังคมศาสตร์ปริทัศน์* ฉบับอนุสรณ์อยุธยาบ้างแล้ว แต่ก็ไม่สมบูรณ์ ใครจะให้ได้อ่านกันเป็นเอกเทศโดยตลอด ก่อนที่คุรุสภาจะจัดพิมพ์ร่วมกับสำเนาปาฐกถาอื่น ๆ และฉบับที่คุรุสภาจะรวมพิมพ์ ก็คงได้แต่ใจความ จำเพาะแต่ที่ท่านแสดงในเวลาอันจำกัด คงจะไม่ได้ข้อความอันเต็มพร้อมบริบูรณ์ ดังในฉบับนี้ ด้วยเหตุฉะนั้น คณะกรรมการจึงเห็นพ้องต้องกันว่าหาทุนรอนมาจัดพิมพ์ปาฐกถาชิ้นสำคัญนี้ ให้จงได้

ก็การจัดงานครั้งนี้ คณะกรรมการมิได้ขอพึ่งงบประมาณแผ่นดิน เป็นแต่ขอความร่วมมือจากกระทรวงทบวงกรมที่เกี่ยวข้อง ทั้งนี้ก็เพราะต้องการแบ่งเบาภาระราชการ และเพื่อฝึกหัดนิสัยประชาธิปไตยในหมู่ราษฎร ให้รู้จักทำการเพื่อส่วนรวม

โดยไม่ต้องขอพึ่งใบบุญรัฐบาล แต่พร้อมกันนั้นก็ไม่ต้องการจะเป็นปฏิปักษ์ต่อผู้ปกครองประเทศ หากยินดีให้ความร่วมมือสนับสนุนในสิ่งซึ่งตนเห็นว่ารัฐบาลทำดี ทำชอบ เช่นในกรณีอุทยาน คณะกรรมการก็เห็นพ้องต้องกับคำวิของกระทรวงมหาดไทย ในอันที่จะวางโครงการบูรณะปฏิสังขรณ์ ให้แก่ราชธานีเก่า กลายเป็นอุทยานประวัติศาสตร์ขึ้นมา ดังนี้เป็นต้น แต่แต่ละ สิ่งใดที่ราชการหน่วยใดทำผิด คิดมิชอบ กรรมการในฐานะเอกชนก็ย่อมมีสิทธิประท้วงได้ กรรมการดังกล่าว ย่อมมาจากต่างอาชีพ ต่างระดับความรู้ ก็ยิ่งดี ข้อสำคัญ ต้องทำการเพื่อส่วนรวม มิใช่เพื่อตัวเอง

ถึงแม้คณะกรรมการชุดนี้จะได้ไม่ได้ขอเงินจากรัฐบาล แต่ก็ได้ทุนอุดหนุน นานัปการ จากมูลนิธิ สมาคมการกุศล บริษัทห้างร้าน และเอกชน จนเกินกว่าที่จะกล่าวคำอนุโมทนาเรียงรายไว้ได้ในทันที

ในกรณีพิมพ์หนังสือสำเนาปาฐกถาเรื่องกฎหมายสมัยอยุธยาเล่มนี้ เมื่อ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ทราบวัตถุประสงค์และวิธีการของคณะกรรมการ ท่านก็มีศรัทธาบริจาคเงินจำนวนหนึ่งให้เป็นค่าตีพิมพ์ แลอนุญาตให้คณะกรรมการจัดการขาย ผลได้ทั้งหมดจากการจำหน่าย ท่านอุทิศให้ใช้ไปในทางบูรณะปฏิสังขรณ์พระนครศรีอยุธยาทั้งสิ้น พระคุณทรงนี้ คณะกรรมการขอจารึกไว้ด้วยความยินดี หวังเชื่อว่าสาธุชนก็จงแซ่ซรวงสรรเสริญเจตนารมณ์อันบริสุทธิ์ของท่านรัฐบุรุษนักนิติศาสตร์ ผู้ที่เสียสละทั้งกำลังปัญญาแลกำลังทรัพย์ เพื่อประโยชน์แก่มหาชนโดยแท้ หากท่านผู้ใดได้ประโยชน์จากวิทยาทานนี้ และถ้ารายได้จากการจำหน่ายจะมีผลดีไปสถานใด ก็ขอเทพดาฟ้าดิน ตั้งแต่พระอิตมหาราชแห่งกรุงเทพทวารวดีมาจนคนดีศรีอยุธยาอื่น ๆ อันไม่เป็นที่รู้จักนาม ได้โปรดอนุโมทนาในส่วนกุศลบุญจิรากรนี้ ด้วยเทอญ.

ว. ๘๓๕๖

เลขานุการคณะกรรมการจัดงานอนุสรณ์อยุธยา

กฎหมายสมัยกรุงศรีอยุธยา

๑. ความหมายของคำว่ากฎหมาย

หัวข้อที่กำหนดให้มาพูดคือกฎหมายสมัยกรุงศรีอยุธยา จึงควรทำความเข้าใจกันเสียก่อนว่า เมื่อพูดถึงกฎหมาย เราพูดถึงถึงเรื่องอะไร

พูดถึงกฎหมายในเวลานี้ เราเข้าใจกันดี ว่าหมายความว่าระเบียบข้อบังคับหรือกฎเกณฑ์ ซึ่งรัฐอธิปไตยประกาศให้ใช้บังคับในหมู่ประชาชนได้ความปกครอง ซึ่งถ้าไม่ปฏิบัติตาม ผลร้ายไม่อย่างใดอย่างหนึ่งจะตกอยู่กับผู้ฝ่าฝืน

ปัจจุบันนี้กฎหมายมีอยู่เป็นอันมาก นักกฎหมายก็มีมากเหมือนกล้วยน้ำว้า ข้าพเจ้าเคยถามบรรดานักกฎหมายด้วยกันว่า กฎหมายมีความหมายและที่มาในทางภาษาเป็นประการใด ไม่มีใครตอบได้ ความหมายดั้งเดิมมีอยู่ในกฎหมายกรุงศรีอยุธยา สมัยโน้น กฎหมายมิได้ใช้เป็นศัพท์รวมสำหรับเรียกชื่อระเบียบกฎเกณฑ์หรือข้อบังคับดังกล่าวมา แต่หมายความว่าการบังคับที่คำฟ้องในคดีความเรื่องใดเรื่องหนึ่งไว้เป็นหลักฐาน ส่วนตัวกฎหมายเองที่ใช้บังคับนั้น เรียกชื่อเป็นเอกเทศแต่ละอย่างว่าพระอัยการบ้าง พระราชบัญญัติบ้าง พระราชกำหนดบ้าง พระราชกฤษฎีกาบ้าง สำหรับกฎหมายเกี่ยวกับอำนาจกระทรวงศาลต่าง ๆ และเกี่ยวกับตราแผ่นดิน ใช้คำว่าพระธรรมนูญ เป็นกริยาก็น่าจะมี เช่นในพระธรรมนูญบทที่ ๒ มีตราไว้ว่า อนึ่งมีพระธรรมนูญไว้ว่า ทวยราษฎร์จะร้องฟ้องกันเป็นคดีความตามประเภทที่กำหนดไว้ ให้กระทรวงอุทธรณ์ศาลหลวงพิจารณา

ส่วนคำว่ากฎหมาย ลักษณะรับฟ้องบทที่ ๓ กล่าวไว้ว่า ราษฎรผู้มีคดีมากกฎหมายแก่ขุนการด้วยเนื้อความประการใด ๆ ถ้ามิได้ให้เรียก และผู้มีคดีข้างหนึ่งมากกฎหมายภายหลังให้เรียก ให้เอกกฎหมายซึ่งให้เรียกนั้นเป็นโจทก์ บทที่ ๕ มีตราไว้ด้วยว่า ราษฎรทำหนังสือฟ้องร้องกันด้วยประการใด ๆ แลตระลาการเรียกเอามาได้ตามพิจารณากัน แลอ้างว่าได้กฎหมายไว้แก่สภาตระลาการ

นั้น ให้พิจารณาดูในหนังสือฟ้องร้อง ถ้าแลคำกฎหมายต้องกันกับหนังสือร้อง ให้ตระลาการเร่งพิจารณาตามหนังสือร้องและคำภูสืบไป ยังมีบทที่ ๑๖ ตราไว้อีกบทหนึ่งว่า ทรัพย์สินของ ทาษาหาษา ทาษา ข้างมาโคกระบือหายได้ตัวคืนมา ถ้าแลเจ้าทรัพย์สินจะหาความจากผู้รับ ควรให้ว่าแต่ใน ๑๐ วัน ๑ เดือน พันกว่านั้นไซ้ มิควรที่จะว่าความแก่ผู้ลั่นนั้นเลย เพราะเหตุมิได้อามาว่ากฎหมายแต่แรกได้มานั้น

ตามที่กล่าวมา กฎหมายตามที่มาเดิม จึงหมายความว่าถึงคำฟ้อง นักกฎหมายจึงเป็นแต่เพียงนักร่างฟ้อง อาจเป็นเพียงแค่นายความตื่นโรงตื่นศาลเท่านั้นเอง ไม่ใช่กนักนิติศาสตร์ปราชญ์ปรีื่องอะไรนัก

๒. ที่มาของกฎหมายกรุงเก่า

ในรัชกาลที่ ๑ ได้มีการชำระสะสางและรวบรวมกฎหมายกรุงศรีอยุธยาขึ้นไว้ ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้ประทับตราราชการไว้เป็นสำคัญ ๓ ดวง คือ ตราพระราชสีห์ คชสีห์ และตราบัวแก้ว ชำระแล้วโปรดเกล้าฯ ให้อาลักษณ์ชุบเส้นหมึกไว้ ๓ ฉบับ เก็บไว้ที่ห้องเครื่องฉบับหนึ่ง ห้องเครื่องนี้เข้าใจว่าจะเป็นห้องทรงพระอักษร ไม่ใช่ห้องเครื่องต้นหรือโรงครัวหลวง ส่วนอีกฉบับหนึ่งเก็บไว้ที่หอหลวง อีกฉบับหนึ่งที่ศาลหลวงสำหรับลูกขุนใช้ มีพระบรมราชโองการสั่งว่า ถ้าพระเกษมพระไกรสีห์เชิญพระสมุทพระราชกำหนดบทพระอัยการออกมาพิจารณาจักคดีใด ๆ ลูกขุนทั้งปวงไม่เห็นติดตราพระราชสีห์ ตราคชสีห์ ตราบัวแก้ว ๓ ดวงนี้ไซ้ อย่าให้เชื่อฟังเอาเป็นอันขาดทีเดียว

สาเหตุที่ได้มีการรวบรวมกฎหมายเก่าขึ้นเมื่อต้นรัชกาลที่ ๑ นั้น ปรากฏมูลคดีในพระราชปรารภว่า นายบุญศรีช่างเหล็กหลวงร้องทุกข์กล่าวโทษพระเกษมกับนายราชันว่าพิจารณาคดีไม่เป็นสัจเป็นธรรม มูลคดีมีว่า อำแดงบ่อมภரியานายบุญศรีฟ้องหย่านายบุญศรี นายบุญศรีไม่ยอมให้หย่า พระเกษมหาได้พิจารณาตามคำให้การนายบุญศรีไม่ กลับพูดจาทะเลาะอำแดงบ่อม เข้าด้วยอำแดงบ่อม แล้วคัดข้อความมาให้ลูกขุน ณ ศาลหลวง ปรีक्षाว่าเป็นหญิงหย่าชาย ให้อำแดงบ่อมกับนายบุญศรีขาดจากผัวเมียกันตามกฎหมาย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตรัสว่า หญิงนอกใจชายแล้วมาฟ้องฟ้องหย่าชาย ลูกขุนปรีक्षाให้หย่ากันนั้น หาเป็นความยุติธรรมไม่ แต่เมื่อเจ้าพระยาพระคลังเอากฎหมาย ณ ศาลหลวงมาสอบกับฉบับหอหลวงข้างที่ กลับปรากฏว่าตามกฎหมายฉบับของศาลหลวงนั้น แม้ชายจะหาผิดมิได้ หญิงขอหย่า ท่านว่าเป็นหญิงขอหย่าชาย ให้หย่าได้ จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสว่า บทพระอัยการนั้นพ้นเพื่อนวิปริตผิดซ้ำต่างกันไปเป็นอันมาก ด้วยคนอันโลก

หลงหาความละเอียดแก่บาปมิได้ ตัดแปลงแต่งเอาตามชอบใจ ไว้พิพากษาคดีให้เสียยุติธรรมสำหรับแผ่นดินไปก็มี ทรงพระราชปรารภว่า พระมหากษัตริย์ผู้ที่จะดำรงแผ่นดินนั้น ย่อมอาศัยซึ่งโบราณราชนิติกฎหมายพระอัยการอันกษัตริย์แต่ก่อนบัญญัติไว้เป็นบันทัดฐาน จึงจะพิพากษาดราสินเนื้อความราษฎรได้ทั้งปวง ด้วยเหตุนี้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งให้ข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายอาลักษณ์ ๔ ฝ่ายลูกขุน ๓ ฝ่ายราชบัณฑิต ๔ รวม ๑๑ คน ชำระพระราชกำหนดบทพระอัยการอันมีอยู่ในหอหลวง ตั้งแต่พระธรรมศาสตร์เป็นต้นไป ให้ถูกถ้วนตามพระบาลีและเนื้อความ มิให้ผิดเพี้ยนซ้ำกันได้ แล้วทรงชำระตัดแปลงซึ่งบทอันวิปลาค้นนั้น ให้ชอบโดยยุติธรรมไว้ ด้วยพระหัตถ์อันทรงพระมหากรุณาธิคุณ จะได้เป็นประโยชน์แก่กษัตริย์อันจะดำรงแผ่นดินไปภายหน้า

ตามพระราชปรารภดังกล่าว แม้จะไม่ว่าถึงกฎหมายกรุงศรีอยุธยาไว้โดยตรง ก็มีกล่าวถึงโบราณราชนิติกฎหมายพระอัยการอันกษัตริย์แต่ก่อนบัญญัติไว้เป็นบรรทัดฐาน ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อพูดถึงกฎหมายโบราณกษัตริย์บัญญัติไว้ ย่อมเข้าใจเป็นอื่นไม่ได้ นอกจากว่าเป็นกฎหมายกรุงศรีอยุธยา และดังได้กล่าวมา เมื่อก้าวถึงพระอัยการ ก็เป็นชื่อที่ใช้สำหรับกฎหมายในสมัยกรุงศรีอยุธยา กฎหมายที่รวบรวมขึ้นไว้ในกฎหมายตราสามดวงจึงเป็นกฎหมายอยุธยา ส่วนกฎหมายที่ประกาศใช้ในรัชกาลที่ ๑ มีอยู่เป็นอีกส่วนหนึ่งต่างหาก หากดูได้ที่ข้างท้ายกฎหมายตราสามดวงฉบับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

กฎหมายตราสามดวงได้ชำระรวบรวมเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๗ ในปีเดียวกันนี้ พระเจ้าแผ่นดินนโปเลียนของฝรั่งเศส ก็ได้รวบรวมจัดทำประมวลกฎหมายขึ้นเป็นครั้งแรก ซึ่งเรียกกันว่าประมวลกฎหมายพระเจ้านโปเลียน (Code Napoleon) สำหรับกฎหมายตราสามดวง ต่อมาผู้มีจิตพิมพ์ออกเผยแพร่ อาจหาอ่านได้จากฉบับของหมอบรัดเลย์ กฎหมายราชบุรี และกฎหมายตราสามดวงที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จัดพิมพ์ขึ้น

๓. กฎหมายกรุงเก่าตามลำดับรัชกาล

กฎหมายสมัยกรุงศรีอยุธยา มีตราไว้ทั้งที่เป็นกฎหมายสารบัญญัติกำหนดสิทธิและหน้าที่ของปวงชน ตลอดจนวิธีสืบญัตติเกี่ยวกับการพิจารณาตัดสินอรรถคดี มีทั้งกฎหมายปกครองเป็นทำนองรัฐธรรมนูญปกครองแผ่นดินมากมายหลายลักษณะ รวมเป็นบทมาตราทั้งสิ้นทุกลักษณะแล้ว มีถึง ๑๖๐๓ บท เทียบได้สบายๆ กับประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ทั้ง ๖ บรรพ ซึ่งมีอยู่ทั้งหมด ๑๗๔๔ มาตรา จึงเป็นกฎหมายมากพอควรสำหรับใช้บังคับได้ในกรณีจำเป็นแทบทุกอย่างในสมัยนั้น

นักกฎหมายในปัจจุบันบางทีหลงคิดไปว่า ในเมืองไทยนั้น เพิ่งจะได้มีการรวบรวมกฎหมายขึ้นเป็นประมวลในสมัยเมื่อแรกออกกฎหมายอาญาใน ร.ศ. ๑๒๗ และประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ ๑ บรรพ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ จนในที่สุดบรรพ ๕ บรรพ ๖ พระธรรมนูญศาล และประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘ แต่ความจริง กรุงเก่ามีกฎหมายใช้มาก่อนนานแล้ว หากแต่มิได้รวบรวมเป็นรูปประมวลเหมือนกฎหมายปัจจุบัน ถึงอย่างไรก็ตาม การรวบรวมชำระกฎหมายกรุงเก่าในสมัยรัชกาลที่ ๑ มีรูปเป็นการประมวลกฎหมาย ไม่ผิดกับปัจจุบันเท่าใดนัก

กฎหมายกรุงศรีอยุธยาโดยลำดับรัชกาลมีดังต่อไปนี้

๑) ในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ มีกฎหมายลักษณะพยาน กฎหมายลักษณะอาญาหลวง กฎหมายลักษณะรับฟ้อง กฎหมายลักษณะลักพา กฎหมายลักษณะอาญาราชบุรี กฎหมายลักษณะโจร กฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จว่าด้วยที่ดินและสาเหตุ กฎหมายลักษณะผัวเมีย

๒) ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มีกฎหมายศักดินาข้าราชการฝ่ายพลเรือน ทหารและข้าราชการหัวเมือง กฎหมายอาญาหลวงเพิ่มเติม กฎหมายลักษณะกบฏศึก และกฎหมายเตี๋ยบาล

๓) ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง มีกฎหมายลักษณะอุทธรณ์ กฎหมายพระธรรมนูญ กฎหมายลักษณะทาส พระราชกำหนดว่าด้วยค่าธรรมเนียมศาล กฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จว่าด้วยเช่าอัยทรัพย์ กฎหมายลักษณะอาญาหลวงเพิ่มเติม กฎหมายลักษณะมฤตก กฎหมายลักษณะกู้หนี้

๔) ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีกฎหมายลักษณะรับฟ้องเพิ่มเติม มีกฎ ๓๖ ข้อว่าด้วยคดีความฟ้องร้อง พระราชกำหนดว่าด้วยการฟ้องคดี และพระราชกำหนดห้ามมิให้ช่องเสฟเมรุธรรมกับชาวต่างประเทศ

๕) ในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา มีกฎหมายลักษณะมูลคดีวิวาท กฎ ๓๖ ข้อว่าด้วยจารีตนครบาล กฎหมายลักษณะตระลาการเพิ่มเติม และพระราชกฤษฎีกาให้จัดคนสังกัดวัดในจังหวัดพัทลุง

๖) ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ มีกฎ ๓๖ ข้อเกี่ยวกับวิธีพิจารณาความในศาล และพระราชกำหนดต่าง ๆ

๗) ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์ มีกฎหมายลักษณะมูลคดีวิวาท กฎหมายลักษณะทาสเพิ่มเติม และพระราชกำหนดต่าง ๆ

๔. เนื้อหากฎหมายกรุงเก่า

สำหรับเนื้อหาของกฎหมายกรุงเก่า พอจะหยิบยกเอามาศึกษากันได้ตามลักษณะ ที่เป็นกฎหมายสารบัญญัติ กฎหมายวิธีสบัญญัติ และกฎหมายปกครอง ดังต่อไปนี้ เลื่อนนำมากล่าวแต่ที่เป็นกฎหมายทั่วไป สำหรับกฎหมายเฉพาะ เช่นการจัดสมณครว ฒ จังหวัดพัทลุง จะไม่นำมากล่าว

๑) กฎหมายสารบัญญัติ

สำหรับกฎหมายสารบัญญัติของกรุงเก่า จะนำมากล่าวทั้งทางอาญาและทางแพ่งรวมกันไป เพราะสมัยโน้น การประทุษร้ายต่อกัน ไม่ว่าต่อชีวิต ร่างกาย เสรีภาพ ชื่อเสียง หรือทรัพย์สิน ยังไม่ได้แยกออกเป็นแพ่งและอาญาเหมือนทุกวันนี้ แต่ผลร้ายก็ตกอยู่กับผู้ละเมิดเช่นเดียวกันในฐานที่ประทุษร้ายต่อกัน แม้จะว่ากันตามกฎหมายในปัจจุบัน การกระทำอันเดียวกันอาจเป็นได้ทั้งความผิดในทางอาญาและละเมิดในทางแพ่ง ต่างกันแต่ในข้อสำคัญที่ว่า สำหรับความผิดทางอาญานั้น แผ่นดินมีส่วนได้เสียที่จะให้อัยการเป็นโจทก์ฟ้องคดีอาผิด และโทษที่จะลงแก่ผู้ที่กระทำผิดในทางอาญา เป็นโทษแก่เสรีภาพหรือชีวิตของผู้กระทำผิด คืออาจถูกจำคุกหรือประหารชีวิต แต่ส่วนละเมิดทางแพ่งนั้น บ้านเมืองไม่เข้าไปเกี่ยวข้องเป็นโจทก์ฟ้องคดี ผู้เสียหายต้องเป็นโจทก์ฟ้องเอาเอง และผลร้ายที่จะนำไปสู่ผู้ทำละเมิดทางแพ่งก็มีได้แต่ในทางทรัพย์สิน คือต้องใช้เงินเป็นค่าสินไหมทดแทนความเสียหายที่โจทก์ได้รับเนื่องจากละเมิด จะนำผลร้ายไปสู่ผู้ละเมิดในทางตัดเสรีภาพหรือทำให้เขาเสียชีวิตไม่ได้ เพราะฉะนั้น สำหรับความผิดทางอาญาและการทำละเมิดทางแพ่งตามกฎหมายเก่า จึงขอกล่าวรวมๆ กันไป โดยให้ชื่อว่ามูลละเมิด

ส่วนกฎหมายสารบัญญัติอื่นๆ ที่มีอยู่ในสมัยกรุงศรีอยุธยา นั้น จะได้ว่าไปตามลำดับลักษณะกฎหมาย ดังที่มีบัญญัติไว้ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ตั้งแต่บรรพ ๑ ถึง บรรพ ๖ คือ ลักษณะบุคคล ลักษณะหนี้และเอกเทศสัญญาต่างๆ ลักษณะทรัพย์สิน ลักษณะครอบครัวผัวเมีย และลักษณะมรดก

(๑) มูลละเมิด

กฎหมายเกี่ยวกับละเมิดซึ่งมีอยู่ในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้น มีอยู่ทั่วไป เริ่มตั้งแต่พระอัยการพรหมศักดิ์กำหนดค่าตัวคนสำหรับชดใช้ค่าเสียหายกันเมื่อถูกทำร้าย ต่อไปมีอยู่ในกฎหมายลักษณะลักพา ซึ่งเป็นเรื่องลักลุกเมีย ข้าราชการ ทรัพย์สินของท่าน ไปเป็นอาณานิคมประโยชน์แห่งตน ไม่ใช่เฉพาะ

ลักพาตัวหญิงไปทำมิดีมิร้ายตามความเข้าใจในปัจจุบัน ต่อจากนั้นมียู่ในกฎหมายลักษณะวิวาทตีค่า ซึ่งรวมไปถึงกฎหมายหมิ่นประมาทด้วย ต่อไปอีกมีกฎหมายลักษณะโจร ว่าด้วยการลงโทษและปราบปรามโจรผู้ร้าย อันมีส่วนเป็นกฎหมายปกครองเจือปนอยู่ด้วย กฎหมายส่วนละเมิดพลัดไปอยู่ในกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จก็มี เช่นในส่วนที่เกี่ยวกับการนำอาจำไปชดเชยเรือนท่าน ถ้ายอจจะรตบ้านท่านรวมทั้งละเมิดที่เรียกว่าตระหนาบคาบเกี่ยว คือ ทำไร่นาทับทันทันเป็นมูลกรณีวิวาท แม้แต่การเป็นฉมบ จะกะ กระสือ กระหาง ก็พลัดไปอยู่ในกฎหมายเบ็ดเสร็จ เหล่านี้มีบัญญัติไว้เป็นสำคัญกว่ากฎหมายลักษณะอื่น เพราะสมัยกรุงศรีอยุธยา ความคิดที่จะออกกฎหมายมาเป็นเครื่องคุ้มครองป้องกันสิทธิ เสรีภาพ ชื่อเสียงและทรัพย์สินของเอกชนเหมือนในปัจจุบันยังไม่มีมากนัก แม้กฎหมายเอกชนแท้ ๆ เช่นกฎหมายฉัวเมียมฤตก ในสมัยกรุงเก่า ในคำปรารภซึ่งอ้างบาลีต้นบัญญัติทำมาถึงคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ของแชกก็ยกกล่าวไว้ว่า พระเจ้าแผ่นดินต้องตรากฎหมายเอกชนที่ว่ามีขึ้นไว้เนื่องจากเหตุที่มีมูลกรณีจะทำให้คนวิวาทกัน นอกจากนั้น การออกกฎหมายให้ความคุ้มครองประชาชนในสมัยกรุงเก่า บางทีก็มุ่งไปในทางที่ว่าประชาชนเป็นไพร่หลวง ไม่ต้องการให้ใครรังแก กฎหมายกรุงเก่าโดยทั่วไปทั้งหมดจึงมีลักษณะเป็นกฎหมายมหาชนมากกว่า ได้ตราเป็นกฎหมายออกมาโดยมีวัตถุประสงค์เบื้องต้นเพื่อป้องกันมิให้ราษฎรวิวาทกัน เป็นการทลายความสงบในบ้านเมืองของท่าน แต่ในเวลาเดียวกันก็เป็นบทคุ้มครองสิทธิ เสรีภาพ ชื่อเสียงและทรัพย์สินของเอกชนไปด้วยในตัว

ย้อนกลับมากล่าวถึงกฎหมายต่าง ๆ ที่ขอเรียกว่ามูลละเมิด มีข้อน่าสังเกตเกี่ยวกับกฎหมายแต่ละลักษณะดังต่อไปนี้

ก. พระอัยการพรมศักดิ์

กฎหมายแพ่งลักษณะละเมิดดั่งมีบัญญัติไว้ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ ๒ ปัจจุบัน บัญญัติให้ผู้ทาละเมิดชดใช้ค่าสินไหมทดแทนแก่ผู้ได้รับความเสียหาย แต่ไม่ได้พิกิตเป็นบาทเป็นสตางค์ว่า ผู้ละเมิดจะต้องใช้เงินเป็นค่าสินไหมทดแทนให้แก่เขาอย่างน้อยเท่าใด คงมีบัญญัติไว้เพียงแต่เป็นหลักกลาง ๆ ในมาตรา ๔๒๐ ว่า ผู้ทาละเมิดต้องใช้ค่าสินไหมทดแทนให้เขาถ้าทาละเมิดโดยโง่โง้งบังอาจ เช่นตบหน้าเขาต่อหน้าธารกำนัล แม้ค่าหมอกายาจะคิดได้เป็นเงินบาทเดียวสองบาท ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา ๔๓๘ ก็มีบัญญัติไว้ให้ศาลสั่งชดใช้ค่าสินไหมทดแทนได้มากกว่านั้น ตามพฤติการณ์และความร้ายแรงแห่งละเมิด แต่ก็ไม่ได้พิกิตไว้อีกเหมือนกันว่าจะคิดให้เป็นเงินเท่าไร

กฎหมายโบราณ เช่นกฎหมายโรมัน คิดเป็นบาทเป็นสตางค์ให้ เช่นตบหน้าเขาทีหนึ่ง ต้องเสียเงิน ๑๐ เซสเตสเซีย จึงได้มีเศรษฐีลงตีกับกฎหมาย ให้บ่าวถือถุงเงินใบใหญ่ตามหลัง แล้วเที่ยวตบหน้านักการเมืองที่เป็นสมาชิกวุฒิสภาในตลาด ตบแล้วให้บ่าวจ่ายเงินให้ ๑๐ เซสเตสเซีย ตามกฎหมาย เมื่อโดนพระอุทายเป็นลงตีเข้าเช่นนี้ ต่อมาจึงต้องเลิกกฎหมายโรมันที่กำหนดค่าเสียหายฐานละเมิดไว้ตายตัว และใช้หลักเกณฑ์กว้าง ๆ อย่างเดียวกับที่บัญญัติไว้ในประมวลกฎหมายแพ่ง และพาณิชย์ปัจจุบัน

กฎหมายลักษณะพรมศักดิ์ของกรุงเก่า ยังถือหลักเดียวกับกฎหมายโรมัน เพราะออกมาเป็นพระราชกฤษฎีกาพิทักษ์ค่าตัวคน เช่นถ้าทำให้เขาถึงตาย หากผู้ตายเป็นเด็กอายุ ๑ เดือนถึง ๓ เดือน ต้องใช้ค่าตัว ๖ บาท ถ้าเป็นชายฉกรรจ์ อายุ ๒๑ ปี ถึง ๒๕ ปี คิดค่าตัวเป็นเงินถึง ๓๓ ตำลึง แต่ถ้าเป็นตาแก่จะเข้าโลง อายุ ๙๐ ปี ถึง ๑๐๐ ปี คิดค่าตัวเพียง ๓ บาทเท่านั้น ถ้าทำร้ายเขาไม่ถึงตาย ก็ลดค่าเสียหายลงตามส่วนแล้วแต่ลักษณะบาดแผลฉกรรจ์ไม่ฉกรรจ์ นอกจากนั้น ถ้าผู้ถูกทำร้ายมีศักดิ์นา ยังต้องเพิ่มค่าเสียหายให้เขามากน้อยตามศักดิ์นาสูงต่ำด้วย ข้อสุดท้ายนี้รู้สึกว่ายากยิ่งกว่ากฎหมายโรมัน เพราะกฎหมายของเรามีบัญญัติไว้ให้รู้กันว่า ทำร้ายคนไม่มีศักดิ์นาเสียเงินนิดหน่อย แต่ถ้าหาญไปทำร้ายคนมีบรรดาศักดิ์เข้าจะเสียเงินมากกว่า และมากยิ่งขึ้นไปตามลำดับชั้น ศักดินากฎหมายกรุงเก่าดีกว่ากฎหมายโรมันอีกข้อหนึ่ง คือกำหนดเบี้ยปรับไว้มากน้อยตามลักษณะและความร้ายแรงแห่งละเมิดที่ทำกับเขา เช่นเอาเขาไปจำขื่อ ปรับอย่างหนึ่ง ถ้าเอาเชือกผูกคอมัดเขา ปรับอีกอย่างหนึ่ง

กฎหมายพรมศักดิ์มีวิธีไต่โทษกำหนดไว้ด้วยแปลก ๆ สำหรับหญิงนอกใจหัว คือถ้าเสียเงิน ๒ แส่นเบี้ย อาจไต่โทษนุ่งร่างแหได้ สำหรับโทษลักทรัพย์ที่แก้มไต่ได้ด้วยเงิน ๕ แส่นเบี้ย สำหรับโทษโกนตะแลงแกง กวาดทางแยกสี่แพร่ง ไต่ได้ด้วยเงิน ๒ แส่น ๕ หมื่นเบี้ย โทษเฉลวปะหน้า ไต่ได้ด้วยเงิน ๑ แส่น ๕ หมื่นเบี้ย โทษตัดดอกชะบาแดง ๒ หู ไต่ได้ด้วยเงิน ๑ แส่น ๕ หมื่นเบี้ย สังเกตได้ว่าสตรีศรีอยุธยามีความละอายกายมากกว่าปัจจุบัน โทษสำหรับหญิงมีชู้นอกใจหัวต้องนุ่งร่างแห จึงต้องไต่ด้วยราคาแพงเป็นเงินถึง ๒ แส่นเบี้ย แพงกว่าการไต่โทษเฉลวปะหน้าและโทษตัดดอกชะบาแดง แต่สำหรับสตรีรัตนโกสินทร์ยุคที่อุปเสสนี้ ถ้าใครสามารถนุ่งร่างแหได้ ดูเหมือนจะเป็นสตรีน่าสมัลย์ยุค การไต่โทษผู้ร้ายก็มีกำหนดไว้เหมือนกันเป็นราคา ๆ สำหรับโทษตัดปาก ตัดมือ ตัดเท้า สักอก สักแก้ม ชนขาหยั่งประจาน ทวนด้วยลวดหนังหรือไม้หวาย เฉพาะโทษทวนนั้น รู้สึกว่าลวดหนังจะเจ็บมากกว่า เพราะต้องไต่กัน ๓ ที่ต่อแส่นเบี้ย ส่วนโทษทวนด้วยหวาย ไต่

กันโนอัตรา ๕ ที่ ๑๐ ที่ต่อแสนเบี้ย สุดแล้วจะเป็นแสนหลวงหรือแสนราษฎร์ ถ้าเป็นแสนหลวง ๕ ที่ต่อแสน ถ้าเป็นแสนราษฎร์ ๑๐ ที่ต่อแสน ซึ่งทำให้เข้าใจว่าแสนหลวงจะเจ็บกว่า

พูดถึงโทษหรือพระราชอาญาที่ลงแก่คนในสมัยกรุงศรีอยุธยาแล้ว โทษจำคุกไม่ค่อยใช้กัน เข้าใจว่าสมัยนั้นคุกหลวงคงไม่ค่อยมี และคงจะคิดกันว่าถ้าเอาคนมาใส่คุกมาก ๆ จะไม่มีข้าวเลี้ยง ในกฎหมายลักษณะทนายยังมีพูดถึงนายเงินไม่เลี้ยงทนายเมื่อเกิดทุกข์ภัยชั่วแพ่ง โดยทั่วไป โทษชั้นสูงที่มีกล่าวถึงในกฎหมายเก่าเป็นมหันต์โทษ เป็นโทษพันคอริบเรื่อน ถ้าหนักยิ่งกว่านั้นก็ประหารทั้งโคตร ถัดลงมามีโทษทวน โทษประจาน ถ้าหมิ่นประมาทพระเจ้าอยู่หัว มีโทษแหะปาก ถ้าเป็นโจร โทษถึงตัดมือตัดเท้า ถัดลงมามีโทษปรับไหม แต่การลงโทษโดยวิธีเอาคนไปใส่ไว้ในที่คุมขังไม่ค่อยมี ในกฎหมายเก่า โทษใส่ขื่อใส่คานนั้นมี แต่เป็นโทษประจานกันกลางตลาด ไม่ได้เอานักโทษไปใส่ไว้ในคุก กฎหมายลักษณะลักพาบทที่ ๓๕ พูดถึงการที่นายเงินใส่ข้อคาทาษาไว้ โทษได้ต้นคอก็พูดถึง ไม่ทราบว่ามีการลงโทษ เช่นกฎหมายอาญาหลวงมีห้ามไว้ มิให้ผู้มีบรรดาศักดิ์ลูกแก่อำนาจเอาคนไปใส่สังขลิกบัญชาไว้ด้วยแรงตน แต่สังขลิกบัญชานี้ ตามความในกฎหมายลักษณะลักพาบทที่ ๙ คงจะเป็นใช้ตรวนมากกว่า ไม่ใช่คุกหรือที่คุมขัง เพราะมีข้อความกล่าวว่า ข้าคนท่านใส่สังขลิกบัญชาไว้หนึ่มาสู่หาดน ๆ เอาสังขลิกบัญชารอก แล้วเอาขานนั้นมาบอกแก่นายคนนั้น คำว่าบัญชราอาจหมายความว่าถึงกรงขัง แต่ถ้าเช่นนั้นก็เป็นเรื่องห้ามไม่ให้เอาคนเข้ากรงขัง มิใช่เป็นเรื่องบ้านเมืองเอาคนเข้ากรงขังเป็นการลงโทษ เมื่อบุคคลเป็นความกันกฎหมายตระลาการพูดถึงการเอาคู่ความใส่หรือจำนำไว้ในตระลาการ แต่นี่ก็เป็นการกักบริเวณเพื่อมิให้คู่ความหนีความ เป็นอีกเรื่องหนึ่งต่างหาก ในกฎหมายลักษณะลักพาบทที่ ๒๕ มีพูดถึงเรื่องคนต่างด้าวซื้อไพร่ฟ้าข้าคนท่าน ให้เกาะจำไว้ แต่ไม่ปรากฏว่าให้เกาะจำไว้ในคุก โทษจำคุกหรือใส่ตรูปไม่มีเฉพาะในกฎหมายลักษณะโจร เกี่ยวกับการใส่คุกโจรไว้ระหว่างสอบสวน กับกฎหมายอาญาหลวง เป็นเรื่องละเมิดพระบรมเดชานุภาพ

บ. พระอัยการลักพาลูกเมียผู้คนท่าน

กฎหมายลักษณะนี้ โดยทั่วไปเป็นกฎหมายที่ปรับโทษผู้ลักพาลูกเมียหรือทนายของท่านหนี ถ้าพาทนายไปขายแก่คนอื่นรับซื้อไว้ เจ้าของทนายจะเอาคืนต้องได้ตามค่าตัวที่เขารับซื้อไว้ ข้อนี้คล้ายกับการไต่ของที่ซื้อในตลาดเปิดเผย ดังบัญญัติไว้ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา

๑๓๓๒ การปรับใหม่ไม่ได้ปรับใหม่แก่ผู้ลี้ภัยเท่านั้น แต่ลงโทษปรับใหม่ตลอดไปจนถึงผู้รู้เห็นเป็นใจเสียมสอนหรือช่วยเหลือให้โทษของเขาหนีด้วย

ตามกฎหมายในปัจจุบัน การลักพาคนหนีไม่เป็นการลักทรัพย์ เพราะคนไม่ใช่ทรัพย์สิน ประมวลกฎหมายอาญาปัจจุบันมาตรา ๓๑๒ จัดเอาเป็นความผิดต่อเสรีภาพ แต่กฎหมายเก่าไม่มี ทฤษฎีแยกแยะฝ่าฝืนผิดดังนี้ เพราะฉะนั้น ในบทที่ ๑ จึงมีบัญญัติไว้ว่า ผู้ใดลักไพร่ฟ้าข้าคนลูกเมียท่านพาหนีมีสักชีพยาน ท่านว่าผู้นั้นเป็นโจร แต่ที่ถือว่าผู้ร้ายเป็นโจรนี้ มิใช่เหยียดหยามคนที่ถูกพาหนีลงเป็นสัตว์หรือสิ่งของ หากแต่ว่าถ้าคนหนึ่งไปเอาอะไรของอีกคนหนึ่งไปโดยไม่มีอำนาจ จะทำได้ ศัพท์ที่ใช้สำหรับผู้กระทำความผิดเช่นนี้ ใช้รวม ๆ กันไปเรียกว่าโจร อีกนัยหนึ่ง ตามกฎหมายเก่า ลักทรัพย์ก็โจร ลักคนก็โจร ข้อนี้ผิดต่างกับกฎหมายโรมันที่ดีว่าโทษเป็นทรัพย์สินอย่างหนึ่ง เมื่อไปลักพาของเขา ความผิดจึงเป็นการลักทรัพย์ ต้องตามทฤษฎีแห่งกฎหมาย กฎหมายโรมันถือหลักเช่นนี้ เพราะฉะนั้น ถ้าโทษลักทรัพย์ของนาย กฎหมายโรมันจึงไม่ถือว่าเป็นการลักทรัพย์ เพราะไม่มีคนลัก

เกี่ยวกับข้อสุดท้ายที่กล่าวมา กฎหมายลักษณะลักพาบทที่ ๒๓ เขียนไว้ทำให้เป็นที่สงสัยว่า กฎหมายเก่าของไทยถือทฤษฎีอะไรกันแน่ เพราะตราไว้ว่า บุรุษผู้หนึ่งเป็นทาสท่านแห่งหนึ่ง แลทาสนั้นเป็นทาสท่านแห่งหนึ่ง ทั้งสองมันพากันหนีไป นายเงินต่อนายเงินจะว่ากันนั้นมิได้ แต่ถ้าบุรุษนั้นมิได้เป็นทาส และสตรีนั้นเป็นทาสีท่าน แลทั้งสองพากันหนีไป ควรลงโทษบุรุษคือโจรลักพาทาสีท่าน แต่แม้กระนั้น ข้อความก็มีกล่าวไว้ในกฎหมายบทเดียวกันว่า เหตุที่นายเงินจะว่ากล่าวกันมิได้ เมื่อทาสของคนหนึ่งลักพาทาสีของอีกคนหนึ่งไป ก็เพราะคนทั้งสองนั้นเป็นโจรลักเอาค่าตัวหนีไปเอง ทั้งนี้จึงไม่ใช่ว่าทาสและทาสีตามกฎหมายไทย ไม่ใช่คนเหมือนในกฎหมายโรมัน เพราะถ้าถือว่าไม่ใช่คนแล้ว กฎหมายคงไม่กล่าวถึงการที่ทาสนั้นเป็นโจรลักค่าตัวของตนเอง แต่แยกแยะเป็นทฤษฎีว่า เมื่อทาสลักพาทาสีท่าน ต่างคนต่างลักค่าตัวของตนเองหนีต่างหาก ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นลักค่าตัว ไม่เหมือนกับกรณีที่ชายไทลักพาทาสีท่าน เพราะในกรณีเช่นนี้ เมื่อชายไทไม่มีค่าตัวจะลัก การลักพาทาสีท่านจึงมีพื้นฐานเป็นโจรลักพาทาสีท่าน

กฎหมายลักษณะลักพาแสดงให้เห็นว่า ผู้มีอำนาจปกครองบ้านเมืองสมัยอยุธยา มีความเป็นห่วงใยในไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินเพียงไร ดังมีบัญญัติไว้ในกฎหมายลักษณะลักพาบทที่ ๒๕ ว่า ผู้ใดลักไพร่ฟ้าข้าคนท่าน ขายแก่ประเทศต่างเมือง ขายลงเรือลงสำเภาก็ดี เอาสินจ้างและส่งคนให้แก่

ประเทศต่างเมืองก็ตี จับได้รู้ด้วยประการใด พิจารณาเป็นสัจไซ้ร ท่านให้ฆ่าผู้ร้ายนั้นเสีย กฎหมาย
ปัจจุบันอนุญาตให้เนรเทศคนต่างตัวได้ แต่คนไทยเนรเทศไม่ได้

อีกข้อหนึ่งที่น่าสังเกตคือ การลักพาลูกเมียท่านหนี กฎหมายเก่าไม่ได้ถือเป็นโจรเสมอไป
เพราะถ้าชายลักหญิงไปในฐานที่เป็นชายชู้เพื่อเอาเป็นเมีย และพาไปอาศัยเรือนญาติพี่น้องเพื่อน
ฝูง เจ้าเรือนไม่บอกพ่อแม่ผู้เขาหรือนายบ้านนายเมือง กลับอำพรางไว้ให้อยู่ด้วยกัน กฎหมาย
ลักษณะลักพาบทที่ ๘ ให้ลงโทษเจ้าเรือนกึ่งผู้ชักส่อ ไม่ลงโทษอย่างสมใจ

ค. พระอัยการลักษณะวิวาทตีค่า

กฎหมายกรุงเก่าลักษณะนี้ ถ้าอ่านดี ๆ จะได้รับความสนุกเพลิดเพลินไม่น้อยกว่าดูภาพยนตร์
ควบอยหรือหนังบู๊

การทำร้ายผู้มีศักดิ์นาต้องถูกปรับไหมเพิ่มขึ้นเป็นพิเศษตามลำดับชั้นศักดิ์นา เช่นทำร้ายผู้
ที่ศักดิ์ศักดิ์นาไว้ ๕ ไร่ ไม่ถึงฟกซ้ำ ปรับ ๑๑,๐๐๐ เบี้ยเป็นเกณฑ์ แต่ถ้าทำเช่นนั้นแก่ผู้มีศักดิ์นา
หมิ่นไร่ ต้องถูกปรับถึง ๘๙๗,๐๐๐ เบี้ยเป็นเกณฑ์

คนต่างเรือนกัน เข้าไปวิวาทถึงบนเรือนท่านและตีท่านตาย โทษผู้ตีเขาตาย ถึงฆ่าให้ตาย
ตกไปตามกัน เว้นแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปรับไหมโดยขนาด แต่ถ้าพ่อตาแม่ยายค่าดีลูก
เขย ลูกเขยค่าดีพ่อตาแม่ยาย เมียหลวงเมีย่น้อยค่าดีกัน หากถึงแตกหักสาหัส จึงให้ปรับไหม
ถ้าไม่ถึงแตกสาหัส ให้นายร้อยแขวงนายบ้านนายอำเภอว่ากล่าวตามผิดและชอบตามผู้ใหญ่ผู้น้อย ให้
ตบแต่งเข้าตอกดอกไม้รูปเทียนสินนุ่งห่มเกล้าเข้าเบ็ดไก่อแปลงขวัญกัน เพราะเขาเสียกันมิได้

บทที่ ๖ แสดงความเป็นห่วงไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินไว้อย่างน่ารัก โดยบัญญัติว่าผู้ใดวิวาทตีค่า
กัน และผู้ใดอยู่ใกล้รู้เห็นมิได้ห้ามปราม ถ้าตีกันถึงมรณภาพไซ้ร ให้ไหมผู้มิได้ห้ามปรามนั้นเป็น
ข้อละเมิดพระราชอาญา เหตุตัวรู้เห็นแล้วนิ่งเสีย จึงเสียไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินท่าน การที่มีผู้ใดวิวาท
กันอยู่ คนอื่นกลับไปให้เขาวิวาทกัน ผู้ต้องถูกปรับไหมกึ่งต้นเหตุ กฎหมายสองบทนี้สอนให้คน
กรุงเก่ามีสังคมสำนึกอยู่ไม่น้อย แม้จะไม่ถึงขนาดเอียงซ้ายเป็นโซเชลิสต์

ตามกฎหมายลักษณะวิวาท ผู้ใหญ่บันดาลโทโสตีเด็ก ท่านให้ไหมทวิคูณ เหตุสมควรจะ
โกรธจะตี แต่ถ้าเด็กต่อดีวิวาทกัน ให้พ่อแม่ห้ามปราม ถ้าเด็กตีกันมีบาดเจ็บ หากผู้ตีผู้เจ็บเท่ากัน
ท่านมิให้มีโทษ เหตุเพราะเป็นเด็กด้วยกัน แต่ถ้าเด็กผู้ตีใหญ่กว่า ท่านให้ทำขวัญเสียค่าน้ำมัน

แก่เด็กที่เล็กกว่า สำหรับเด็ก ๗ เข้า เฒ่า ๗๐ วิวาท่าตีเขา ท่านมิให้ปรับไหม เหตุเพราะเป็น
คนหลงใหล ให้นายบ้านนายเมืองว่ากล่าวให้สมัครสมาผู้เจ็บนั้นโดยควร เด็ก ๗ ขวบนเล่นด้วยกัน
ผลักใส่กันตกเรือนตกต้นไม้ตกน้ำถึงตายไม่ถึงตาย ท่านมิให้ไหมโดยบรรดาคักดี เพราะต่างคนต่าง
น้อย มิรู้ด้วยความเสมอใจบ้าง คนบ้างก็เช่นเดียวกัน เมื่อเข้าไปในบ้านท่าน ตีฟันแทงคนตีตาย จะ
ไหมบ้างไฉไร ท่านว่ามีชอบ เพราะว่าบ้าหาตำแหน่งแบ่งสัจมิได้ ให้โฆษณาแก่นครบาลให้จับเอา
ตัวมันจำจองไว้กว่าจะสิ้นกรรม ถ้าผู้เมียวิวาทกัน ชายผู้ผู้รักดี หญิงผู้เมียรักดี ทบตีฟันแทงอีกฝ่าย
หนึ่งถึงตาย ให้ลงโทษเหมือนผู้อื่นทำร้ายกัน แต่ถ้าไม่ได้แกลงตีฟันแทงกันให้ตาย ท่านให้ไหม
โดยศักดิ์มือ ศักดิ์ไม้ ศักดิ์เหล็ก สิ้นไหมให้เอาเข้าพระคลังโดยสิ้น

ตีฟันแทงหญิงมีครรภ์ตาย หรือแม่แต่สัตว์เลี้ยงของท่านที่กำลังมีครรภ์ตาย พิกัดค่าแม่เท่า
ใด ท่านให้ใช้ค่าลูกในท้องถึงค่าแม่มันด้วย ทั้งนี้เกือบจะตรงกับทฤษฎีในกฎหมายปัจจุบันที่รับรู้ว่า
เด็กในครรภ์มารดาก็มีสิทธิเหมือนกัน แต่ต้องเกิดมารอดอยู่ กฎหมายเก่าปรับเอาค่าตัวเด็กไม่ว่าจะ
เกิดมารอดอยู่หรือไม่

วิวาทชกตีฟันแทงกัน ฝ่ายหนึ่งมีบาดเจ็บบอบช้ำลำบากด้วยชาติ เป็นไข้ผอมตายใน
๑๕ วัน ท่านให้ทอดพินัยฐานตีตาย โดยให้ฆ่าผู้ร้ายตายตกไปตามกัน เว้นแต่จะทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ มิให้ฆ่า ถ้าผู้บาดเจ็บเป็นไข้พ้นกว่า ๑๕ วันถึงเดือนหนึ่งจึงตาย ท่านว่าเป็นกรรมแห่ง
สัตว์ ให้ปรับไหมแต่โดยบาดเจ็บนั้นเป็นสินไหมถึงพินัยถึง

การชดเชยสุตรพลิกศพสมัยก่อนก็มีเหมือนกัน ดังบัญญัติไว้ในบทที่ ๒๑ ว่า ทวยราชย์วิวาท
ต่อกัน มาแบ่งให้กฎหมายบาดเจ็บไฉไร ให้นายพะท่ามระงดูบาดเจ็บจนถ่องแท้ ว่าเจ็บปวดด้วย
มือ ไม้ เหล็ก เป็นประการใด ถ้าไม่เข้าใจ ให้บอกกล่าว ว่าเรียน ถ้าอวดรู้คิด บาดเจ็บเช่นนั้น
ตกอยู่แก่ท่ามระง ๒ ส่วน ตกแก่ญาติผู้ตราคำนั้นส่วนหนึ่ง ถ้าตีฟันแทงกันมีตาย ให้นายพะท่า
มระงเอาตัวมาตราบาดเจ็บไว้ ถ้าตายไฉไรให้ไปดูลงที่นั้น

กฎหมายวิวาทตีต่อกันถึงการปรับไหมตามศักดิ์มือ ศักดิ์ไม้ ศักดิ์เหล็ก คือเสมือนทำร้ายด้วย
มือ ไม้ หรือเหล็ก และมีตัวบทเทียบไว้ว่า ทำร้ายเขาอย่างไรเทียบได้กับทำเขาด้วยมือ ด้วยไม้
ด้วยเหล็ก เช่น วิวาทชกตี ทบ ถอง ตบ บิด ช่วน ด้วยมือ เอาถุงเอาผ้าฟาดตีท่าน ผลักใส่ท่าน
ให้กระแทกกระเบื้อง ไม้หนาม อิฐ ศิลาแลง ให้ไหมเสมอศักดิ์มือ ถ้าเอาดินเปียก ข้าวเปียก ชื่น
เนื้อสดชั้นพลาสติก ทราญเปียกทั้งชุดท่าน หรือสาตชุดท่านด้วยน้ำผึ้ง น้ำอ้อย น้ำมัน และเมล็ดข้าว

เปลือก ให้ไหม้ถึงคักคี่มือ ใครใช้พิธแต่งงานฝรั่งชดข้าวสารใส่เจ้าบ่าวเจ้าสาว ย่อมมีโทษถึงลักมือตามกฎหมายนี้ ถ้าวิวาทตีต่อกัน แลมันเอาสิ่งโสโครกทั้งชดต้องท่าน ถ่มน้ำลายรดท่าน ให้ไหม้เสมอคักคี่ไม้ ถึงแม้ว่าจะไม่ได้ใช้ไม้ ถ้าตีกันถึงฟกช้ำแตกสลายโค่นหักบอดตาย หากตีกันด้วยไม้ ให้บวกถึงมือ ถ้าฟันแทงด้วยเหล็ก ให้ไหม้ ๒ เท่ามือ วิวาทตีกันจับเอาสันมือ สันพริ้ว สันหอก สันดาบ ก้อนอิฐก้อนดิน กระเบื้อง เมล็ดกรวด หิน ศิลาแลง นองา เขี้ยว กระดุก หอยเอน ข้าวก้อนแห้ง ขนมห้าง ข้าวตังแห้ง น้ำตาลปึก น้ำอ้อยงาบ และสรรพฟองแลต้นข้าวต้นหญ้า หยากเยื่อ ก้อนเนื้อแห้งปลาแห้ง ตัวปลาสด เป้ย ชัน หนั ด้าย เขตจุกกระเทียมจุกลม ช่าชิง กล้วย ท่อนอ้อย แลขี้ม้าขี้วัวขี้ควายขี้ช้าง ลูกไม้ใบไม้ ทั้งกิ่งกะลา เชือก เถาวัลย์ หวาย ฟาดตีทั้งชดท่านก็ดี จำท่านให้ตายด้วยข้อคาใช้ตรวนก็ดี ผลักท่านให้กระทบหอกดาบมีดพร้าขวานส่วแหลนเหล็กหลาวเหล็กฉมวก กัดมีบาดเจ็บก็ดี ทำท่านให้จมน้ำก็ดี เอากระสุนยิงท่านก็ดี หยิกด้วยเล็บกัดด้วยฟันก็ดี ประการเท่านี้ให้ไหม้เสมอคักคี่ไม้ ท่านจะสังเกตว่า คนกรุงเก่าใช้อาหารทำร้ายกันแปลกๆ

กฎหมายลักษณะวิวาทบุยังขึ้น โดยบัญญัติไว้ในบทที่ ๒๘ ต่อไปว่า วิวาทกันจับเอาไฟจุด น้ำร้อนรดสาดท่านก็ดี เอาทองคำเงินทองแดงสำริดทองเหลืองทองขาว สังกะสีตีบุกขันร้อนหอกดาบ มีดพร้าขวานส่วแหลนเหล็กหลาวเหล็กฉมวกอันมิได้คมมิได้แหลม ฟันแทงท่านต้องเนื้อหนังแตกพังบาดเจ็บก็ดี เอาปืนยิงท่านก็ดี ประการเท่านี้ ให้ไหม้เสมอคักคี่เหล็ก ถ้าเอาหนังสือตีท่าน โทษถึงไหม้เท่าคักคี่เหล็ก เพราะเหตุทำให้เป็นจัญไรแก่ท่าน ชื่อนี้แสดงว่าคนกรุงเก่านับถือตำรารับตำราและครูบาอาจารย์เพียงใด

วิวาทตีกันถึงตาย มีที่สำคัญกำหนดไว้ดังต่อไปนี้คือ กำดัน ต้นคอ จมูกหัก แสกหน้า เปรียงหู ปลายคาง ชายโครง ขากรรไกร ถ้าฟันแทงกันถึงตาย มีที่สำคัญกำหนดไว้ก็อย่างหนึ่ง คือ คอ คอหอย ไหล่รวบ รักแร้ รววม หรวงอก พุง ไข่ตัน ถ้าตีเขาต้องที่สำคัญตาย ให้เอาเป็นตีด้วยเหล็ก โดยไม่ต้องคำนึงว่าจะตีด้วยเหล็กหรือไม่ ถ้าไม่ถูกที่สำคัญแต่ถึงตาย ให้เอาเป็นตีตายด้วยไม้ ทำร้ายท่านถึงเสียโฉมก็มีกฎหมายตราไว้ในลักษณะวิวาทบทที่ ๓๐ เป็นต้นบัญญัติของประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา ๔๔๗ ตีฟันแทงท่านถูกหูขาดทั้งสองข้าง ตาบอดทั้งสองข้าง ลั่นคิ้วจนจมคิ้ว ข้อมือข้อแขนแขนขาหักทั้งสองข้าง ได้ชื่อว่าสาหัส ให้ไหม้จตุรคุณ ถ้าชำน่วมทั้งตัวลำบากปางตาย หนึ่งตาขาดวัน จมูกขาดแหว่ง ให้ไหม้ทวิคุณ ถ้าที่แจ้งเป็นแผลเสียโฉม ก็ให้ไหม้ทวิคุณเช่นเดียวกัน แต่ถ้าแตกในที่ลับมิได้เป็นที่แจ้งเสียโฉม ให้ไหม้แต่ลาหนึ่ง

แม้แต่เพียงเงื้อมมือจะชก ตี ถอง ถีบ หรือจะฟันจะแทงท่านก็มีผิด ให้ไหม้ทั้งชกตีฟัน
แทงถูก แต่ถ้าใช้ลำพังแต่ว่าจาว่าจะชก ตี ถอง ถีบ ฟัน แทงท่าน ให้ไหม้ทั้งบิ๊ยะเงื้อมมือ

เหตุจนกรจหรือความร้ายแรงแห่งละเมิด อันเป็นเหตุให้ต้องถูกปรับไหมแรงเป็นพิเศษ มี
กำหนดไว้ด้วยในกฎหมายลักษณะตีต่อบทที่ ๓๒, ๓๓ กล่าวคือ ตีต่ำนางสมณพราหมณาจารย์
บิดามารดา บุ๋ยาตายายแห่งตน มีบาดเจ็บด้วยเหล็กสาหัส ให้เขียน ๓ ยก ตระเวนบก ๓ วัน
ตระเวนเรือ ๓ วัน แล้วตัดนิ้วมือเสียให้สั้นนิ้วทั้งสองข้าง แลทำแผลยมน้ำเสียให้ปรากฏแก่ตาคน
ทั้งหลาย ถ้าตีเจ็บปวดด้วยมือสาหัส ให้ปกเกล้ามือเสียทั้ง ๑๐ นิ้ว จำไว้ ๖ เดือน แลเอาขึ้นชา
หยั่งประจาน ๓ วัน ทวนด้วยลวดหนัง ๓๐ ที แลสักกอกไว้ว่าตีพ่อตีแม่ ถ้าทำถึงตาย ให้ฆ่ามันตาย
ตกไปตามกัน

บทที่ ๓๓ ตราไว้ว่า วิวาท่าตักัน แลแก้ผ้าฆ่าท่านเสียให้เป็นทุราจาร ถ้าหญิงสาวหา
มิได้ ให้ไหม้ผู้ละเมิดเป็นเบี้ย ๗ หมื่นทวีคูณ ถ้าเป็นหญิงหม้าย ให้ไหม้ ๘ หมื่นทวีคูณ ถ้าเป็น
หญิงมีผัว ให้ไหม้เป็นเบี้ย ๑ แสน ๗ หมื่นทวีคูณ เหตุมันทำทุราจารแก่ท่านให้ได้อาย ตามที่กฎหมาย
กรุงเก่าบัญญัติไว้ดังนี้ ชวนให้เห็นว่าหญิงมีผัวอายมากที่สุด หญิงหม้ายอายน้อยลงมาหน่อย หญิงสาว
หาผัวมิได้อายน้อยที่สุด ซึ่งสำหรับข้าพเจ้าซึ่งไม่ใช่หญิง รู้สึกว่าน่าจะเป็นตรงกันข้าม และเท่าที่
สังเกตเห็นมา หญิงบ้านนอกเมื่อมีลูกมีผัวแล้ว มักจะแต่งกายทอปลี้อยกไม่เห็นอายใคร เหตุใด
จึงกลับต้องปรับให้มากกว่าเพื่อน แต่นั่นแหละ ผู้หญิงจะคิดอย่างไรข้าพเจ้าไม่ทราบ บางทีจะคิด
ว่าเมื่อยังไม่มีผัวยอมมีของดีจะอวดหาผัว จึงอายน้อยที่สุด ดังที่ปรากฏเห็นกันไนไนท์กลับทุกวันนี้
ส่วนหญิงหม้ายและหญิงมีผัวนั้น อายมากกว่า เพราะไม่อยากให้ใครมาเห็นของชำรุดใช้แล้วก็
เป็นได้ เหตุผลที่เห็นว่าจะเป็นเพราะว่า คนหนึ่งคนใดไปแก้ผ้าหญิงมีผัวเข้า ผัวเขาอาจโกรธเคือง
เป็นเหตุให้เกิดทำร้ายกันทำลายความสงบสุขในบ้านเมืองท่าน

ลักษณะวิวาทักันบัญญัติไว้เป็นบทสุดท้ายว่า วิวาท่มุ่ดเถียงแลเอาตีนชี้หน้าท่าน ให้เอา
เบี้ยข้าทำ ๓ ส่วน ยก ๑ ส่วน ไหม ๒ ส่วน ถ้าเอามือชี้หน้า ไหมส่วน ๑ ยก ๒ ส่วน

ต่อไปว่าถึงลักษณะคำ มีตัวบทบัญญัติไว้ด้วยชั้นธรรมไนบทที่ ๓๕ ว่า ผู้มีบรรดาศักดิ์แล
หาบรรดาศักดิ์มิได้มีผู้ใดด่าลับหลัง มิได้ยินแก่โสทรประสาทนต์ แลมีผู้มาบอกเล่าไช้ ท่านว่า
มิควรให้ฟังถ้อยคำผู้บอกนั้นเอาเป็นถ้อยเป็นความเลย ถ้าเมื่อเขาด่านันตนได้ยินไช้ จึงควรให้เอา
เป็นถ้อยเป็นความ ให้ร้องฟ้องกันได้ตามกฎหมาย เข้าหลักนิทากาเลเหมือนเพน้า

ตั้งกล่าวมาแล้ว การที่บุกรุกขึ้นไปวิวาทบนเรือนท่าน ถือเป็นเหตุจนกรรจ์ แต่ก็เพียงเท่านั้น ไม่ขยายไปถึงการขีดเส้นห้ามข้ามแดนในสถานที่อื่นนอกเรือน ข้อนี้มีบัญญัติไว้ในบทที่ ๒๕ ว่า ทั้งสองวิวาทดำตีฟันแทงกันในสถานที่ใด ๆ แล้วต่างคนต่างวิ่งหนีไปจากที่วิวาทจะมารือน แลขีดหนทางเป็นรูปงูเลื้อยบันเป็นแดนไว้มิให้ล่วงแดนเข้ามา ถ้าผู้หนึ่งกลับล่วงข้ามรอยขีดตามไปตีดำฟันแทงกันก็ตี จะเอาเป็นรูกนั้นมิได้ เหตุไฉนที่บ้านที่แดนที่เรือนตน ขีดรอยนับเป็นแดนเอาโดยใจนั้นไม่ชอบ

จ. กฎหมายลักษณะโจร

— ୧୫ —

ไปได้แก่ผมพูดไทยได้นิดหน่อย คำต่อไปคือขโมย เมื่อญี่ปุ่นรุกรานเข้ามาครอบครองเมืองไทย ได้บังเกิดไทยรักชาติขึ้นคณะหนึ่งมีสมญาว่าไทยดิบ เมื่อใดญี่ปุ่นชนเสียบึงสัมภาระขึ้นรถไฟ บุคคลคณะนี้จะแฝงตัวขึ้นไปในรถบรรทุก แล้วใช้เท้าดิบเสียบึงสัมภาระให้ตกจากรถตู้ ซึ่งเขานำเอาไปขายเป็นกำไร ในเวลาเดียวกันก็เป็นการตัดกำลังทำสงครามของทหารญี่ปุ่นไปด้วยในตัว เมื่อญี่ปุ่นจะจากเมืองไทยไปตอนเสร็จสงคราม จึงกล่าวเป็นสัจจะวาจาไว้ว่า ต่อแต่นั้นไปเมื่อหน้า ญี่ปุ่นจะทำสงครามรุกรานบ้านเมืองไหน ขอยกเว้นเมืองไทยเป็นเด็ดขาด เพราะเมืองไทยมีพลเมือง ๒๐ ล้านคน แต่มีขโมยหรือโจรตั้ง ๒๕ ล้านคน

เมื่อดูกฎหมายลักษณะโจรของกรุงศรีอยุธยา ที่แรกทำให้นึกว่าเมืองไทยจะเป็นเมืองโจรเสียจริง ๆ ละกระมัง เพราะในคำปรารภนิยามโจรต่าง ๆ ไว้มากมาย มีถึง ๘ จำพวกด้วยกัน คือ กตฺตาจ กระทำการลักเอง การปิตาจ ให้อีกผู้หนึ่งลัก นิทฺทฐฺราจ เป็นครูสั่งสอนโจร สุฐานทจ ให้ที่สำนักแก่โจร สจจ เป็นมิตรสหายด้วยโจร ตานาจ บ้องกันโจรให้พ้นภัย กตฺตาจ กินอยู่สลับด้วยโจร และ ๘ จำพวกนี้ยังจำแนกเป็นองค์โจร ๓ เป็นสมโจร ๕ องค์โจร ๓ ได้แก่ กตฺตาจ คือลักเอง การปิตาจ ให้อีกผู้หนึ่งลัก นิทฺทฐฺราจ เป็นครูโจร นอกจากนั้นเป็นสมโจร บาลียังขาดอยู่อย่างเดียว คือ ชาติสเนหาจ โจรรักชาติ ได้แก่ไทยดิบดังกล่าวมา

ยิ่งกว่านั้น ในเนื้อความต่อไป กฎหมายลักษณะโจรยังแบ่งประเภทจักขอยนอกบาลีออกไปอีกว่า โจรปล้น คือโจรมีสมัครพรรคพวกตั้งแต่ ๑๐ คน ถึง ๓๐ คน ยิ่งขึ้นให้ร้องขึ้นปล้นบ้านเรือนท่ามกลางวันกลางคืน ชูให้เจ้าของสะดุ้งตกใจ แล้วเก็บเอาทรัพย์สินสิ่งของไป โจรย่องสะตมได้แก่โจรมีความรู้คุณเวทวิทยาคม สะกดให้เจ้าทรัพย์หลับแล้วขึ้นเก็บเอาทรัพย์สินสิ่งของ โจรภัย ได้แก่โจรกระทำให้กลัวแล้วเก็บเอาทรัพย์สินสิ่งต่าง ๆ ไป โจรตีชิง ได้แก่โจรคบสมัครพรรคพวกไปตีหาบคอนโคเกวียนทับไธนาสำเภานาวา ณ หนทางบกหนทางเรือ โจรฉกฉวย คือหาเครื่องศาสตราวุธมิได้ ไปคอยอยู่ที่ถนนหนทางเปลี่ยว ช่วงชิงเอาสิ่งของเครื่องอัญมณีทั้งปวง โจรข่มข่อน คือคบกันไปคอยด้อมมอง ณ ทับราวป่าทำน้ำสาดานที่ใด ๆ และเก็บเอาทรัพย์สินไปโดยมิให้เจ้าของรู้เห็น โจรล้วงลัก คือโจรล้วงเรือเรือนร้าน เอาทรัพย์สินสิ่งของทั้งปวงไป โจรลักเลียม คือว่าเรือเกวียนสิ่งของท่านไว้ ณ ทำบ้านเรือนแห่งใด ๆ เอาสิ่งของท่านไปไม่บอกเจ้าของ เจ้าของพบเห็นจึงว่าหยอกยืม สาธารณะโจร คือเป็นโจรไปด้วยเขาเผ่าเรือกี้ติ ไปด้วยแต่กลางทางแต่กลับมาก็ดี หมิทำร้ายด้วยเขา นิลาภโจร เป็นโจรแต่เหตุโทษพิรุณติดพัน ดุจมลทินเมฆอันคล้ำดำติดอยู่ วิสาสคาทโจร คือเป็นโจรลักทรัพย์สิ่งของญาติพี่น้องบิดามารดาสามีภริยาเชยสะไ้ สาระพโจร คือสารพัดลักมิได้เลือก บัณฐทุสกโจร

คือว่าโจรตีชิงเอาทรัพย์สินของในทางน้ำทางบก ทามภริกาโจร คือกระทำโจรกรรมด้วยพรรคพวกเพื่อเลี้ยงชีวิต โจรสาระ คือว่าลักทรัพย์อันเป็นแก่นสาร เช่นพระพุทธรูป หรือลอกทองพัสดุเจดีย์ เป็นมิจนาทิจูอกฤษฏโทษ ตัศกรโจร คือว่าคบพวกเพื่อนปล้นบ้านเรือนในขอบขันฑเสมามลทลสมเด็จ พระมหากษัตริราชเจ้า เอาเพลิงเผาบ้านเรือนลูกหลานไปไหม้บ้านเรือนแลไหม้พระพุทธรูปพัสดุ พระเจดีย์พระศรีมหาโพธิกฐิวิหริการเปรียญเป็นอันมาก เหล่านี้ มีที่มาจากคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ นารักที่สุด คือสารพัดโจร เจอะไรลักไม่เลือก สมัยนี้ฝรั่งจัดว่าอยู่ในบ้า ๕๐๐ จำพวก เป็นโรคเคลปโตเมเนีย คือลักเพราะมืออยู่ไม่สุข หามิเคยยะจิตเป็นโจรไม่

ข้าพเจ้านำเอาประเภทของโจรมากล่าวไว้สนุก ๆ เมื่อพิจารณาต่อไปถึงตัวบทลักษณะโจร ก็ปรากฏว่าคำปรารภได้นำเอาโจรประเภทต่าง ๆ ในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์มากล่าวไว้สนุก ๆ เหมือนกัน เพราะในตัวบทไม่เห็นนำไปใช้ให้ครบถ้วน

แต่เมื่อพิจารณาดังตัวบทแล้วจะเห็นได้ว่า กฎหมายลักษณะโจรของกรุงเก่าได้วางระเบียบเกี่ยวกับการปราบปรามโจรผู้ร้ายไว้เป็นอย่างดี เริ่มต้นตั้งแต่การพิจารณาเนื้อความโจรของนครบาล มีตราไว้ในบทที่ ๒ ว่า ผู้ร้ายปล้นสดมลักทรัพย์สิ่งใด ๆ จับได้ตัวผู้ร้ายและมีรูปพรรณเอามากฎหมายไว้ก่อน ให้พิจารณาสืบไป แต่ถ้าไม่รู้จักตัวจับไม่ได้ไล่ไม่ทัน ไม่มีรูปพรรณกฎหมายไว้ อย่าให้พิจารณา ถ้าจะกล่าวเป็นภาษาปัจจุบันก็คือ ตำรวจจะไม่ดำเนินการจับกุมผู้ร้าย เว้นแต่เจ้าทรัพย์จะได้แจ้งความไว้

ขั้นต่อไปเป็นเรื่องสอบสวนจับกุมตัวผู้ร้าย ซึ่งเจ้าหน้าที่อาจฆ่าผู้ร้ายตายได้ เป็นวิสามัญ มาตกรรม ข้อนี้มีตราไว้ในบทที่ ๗ ว่า เพชดาจำเมืองบรรดาไปเอาโจร แลโจรนั้นอยู่ละม่อมหมิได้หนีหนีได้ต่อสู้ ท่านว่าให้เอาโจรนั้นมาจงละม่อม ถ้าผู้ไปเอาโจรนั้นฆ่าฟันโจรให้ตาย ให้มีโทษแก่ผู้ฆ่าฟันเสียในระวางเป็นเพื่อนโจร เหตุเพราะท่านจะเอาโจรนั้นใช้ถามเอาเพื่อนโจรก่อน แต่ถ้าโจรนั้นต่อรบผู้ไปเอา แลผู้ไปเอาฟันแทงโจรนั้นตาย ท่านว่าหาโทษแก่ผู้ฟันแทงมิได้ เพราะมันสู้รบจึงตายแล บทที่ ๑๒, ๑๓ บัญญัติไว้ด้วยว่า ถ้าผู้ไปจับโจรกลับรีดสินจ้างเงินทองแก่ผู้ร้าย ท่านให้ริบเป็นของหลวงเสียทั้งสิ้น แลเอาสินจ้างแขวนคอขึ้นชาหยั่งประจานและทวน ถ้าเพชดาจำเมืองแกล้งให้โจรหนีรอด ท่านว่าโทษผู้ไปเอาโจรร้ายกว่าโทษโจร ๒ ส่วน โดยโทษานุโทษ

ขั้นต่อไปเมื่อจับโจรได้แล้ว มีวิธีการสอบสวนเพื่อให้รู้ว่าผู้ต้องหาเป็นโจรจริงหรือไม่ ข้อนี้มีตราไว้ในบทที่ ๒๗ ว่า ผู้รักษามืองจงรู้ว่า เป็นโจรจริงแลหมิจริง โทษนั้นควรฤาหมิควร โจรนั้น

สัจฉาหมีสัจ ให้ผู้รักษาเมืองดูลักษณะโจรให้รู้จึงต้องแท็ก่อน ถ้าเป็นสัจว่าเป็นโจรปล้นสดมจริง ให้กรมพระนครบาลตามดูคำโจรนั้นเป็นสัจฉาหมีเป็นสัจ ถ้าโจรว่าหมีได้เป็นหมีได้พิรุณ ว่าผู้รักษาเมืองกรมการเขียนโจรทนมี่ได้ จึงรับชดพวกเพื่อน ๆ หมีรับ ให้เสนามนตรีผู้ใหญ่สืบตามผู้รักษาเมืองกรมการแลพวกโจรจงเป็นธรรม ถ้าแลว่าได้พิรุณโจรก็ดี ได้ทรัพย์ที่โจรก็ดี แลพวกโจรรับว่าเป็นโจรก็ดี จึงให้เอาตัวโจรนั้นลงโทษตามพระราชกฤษฎีกา ถ้าสืบสวนเขานั้นมิได้เป็นโจรผู้รักษาเมืองกรมการรู้กันให้รับว่าเป็นโจรให้เขาชดพวกเพื่อน เมื่อไม่รับสมโจรเอาตัวมันมาตีโดยขับเขียนเขาให้รับสมโจร ให้เสนาบตีสืบสวนจงเป็นธรรม ถ้าแลเขาหมีรับเป็นสัจว่าเป็นโจร ลงโทษแก่เขาฉนใด ให้กระทำดูฉนนับ้าง

กฎหมายที่กล่าวถึงแสดงว่ามีการใช้จารีตนครบาลกันแต่สมัยกรุงเก่า เป็นวิธีการเขียนผู้ต้องหาให้รับว่าเป็นโจร หรือชดทอดเอาผู้ที่เป็นโจร แต่ถ้าเจ้าพนักงานเอาไปเขียนเพื่อให้รับว่าเป็นโจรหากพิจารณาแล้วเป็นสัจว่าเขามิได้เป็นโจร กฎหมายบัญญัติว่า ลงโทษแก่เขาฉนใด ให้กระทำแก่ผู้เขียนเขาดูฉนนับ้าง บทบัญญัติข้อนี้ขอให้ท่านลองพิจารณาดูว่าจะนำมาใช้ในปัจจุบันได้ดีหรือไม่

เกี่ยวกับการใช้จารีตนครบาล มีบทที่ ๒๔ บัญญัติต่อไปว่า ถ้าโจรให้การชดทอดถึงผู้ใดอย่าให้ไว้ให้ช้านาน ให้ขุนการเร่งสืบเอาตัวพวกเพื่อนให้จงได้เอามาพิจารณาใส่คำกัน ถ้าผู้ร้ายชดปากหนึ่งสองปาก คำมั่นพิรุณให้เขียน ถ้าหากคำพิรุณหมีได้ อย่าให้เขียน ถ้าผู้ร้ายชดถึง ๓ ปาก หากคำพิรุณหมีได้ก็ดี ให้เขียนให้ถึงขนาดตามจารีตนครบาลสืบเอาเพื่อนผู้ร้ายจงได้ใส่คุกไว้ แลลูกเมียไอ้ผู้ร้ายส่งเป็นคนนำร้อน ขอนี้พึงยากเต็มที เพราะพิรุณก็เขียน ไม่พิรุณก็เขียน นอกจากนั้น ความยังมีบัญญัติไว้ด้วยว่า ถ้าคำผู้ร้ายชดทอดหนึ่งปากสองปาก คือหนึ่งครั้งสองครั้งนั้นหาพิรุณไม่ได้ อย่าให้เขียน แต่ถ้าเช่นนั้นเมื่อผู้ร้ายชดถึงสามปากหรือสามครั้ง ถ้อยคำหาพิรุณไม่ได้ เหตุใดจึงกลับให้เขียนแต่อย่างไรก็ตาม การเขียนถึงขนาดตามจารีตนครบาลนั้น ในกฎหมายลักษณะโจรบทต่อ ๆ ไปคือบทที่ ๒๙, ๓๑, ๓๒, ๓๔ มีพูดถึงการเขียนโจรผู้ชดสามหนจนถึงขนาด และให้จำจนหนักโดยจารีตนครบาล จึงพอจะเข้าใจได้ว่า การเขียนผู้ร้ายเพื่อให้ชดทอดตามจารีตนครบาลมีขีดชั้นอยู่เหมือนกันคือเขียนได้อย่างมากสามหน เพราะมิฉะนั้นผู้ร้ายอาจตายคาหาว

ขั้นสุดท้ายในชั้นพิพากษาคติโจร บทที่ ๔๖ บัญญัติว่า อนึ่ง ให้ผู้เป็นอธิบดีศรีนครบาลจงพึงรู้ซึ่งลักษณะแห่งโจรว่าเป็นองค์โจรหรือสมโจร หรือสมด้วยผู้สมโจร แล้วให้ดูโทษโจรจะต้องด้วยอุกฤษฏ์หรือมหันตโทษ หรือจะต้องด้วยครุโทษ มัชฌิมโทษหรือลหุโทษ โทษโจรอันควรลงทัณฑ์

อนุทัณฑ์ โจรเหล่าใดจะพอม้าตีเสีย โจรเหล่าใดพอจะตัดตีนสินมือ โจรเหล่าใดพอจะทวนด้วยลวด
หนังและไม้หวาย โจรเหล่าใดพอจะบาทใหม่ จำชื่อคาไร่ตรวน โจรเหล่าใดพอจะเอาทัณฑ์บนภาค
ทัณฑ์ไว้นั้น ให้พิจารณาตงถ่องแท่ก่อน จึงกระทำทัณฑ์โทษตามพระราชกฤษฎีกา

พูดมาถึงแค่นี้ ข้าพเจ้าลืมหว่าไปว่า เมื่อกฎหมายเก่าให้กำหนดโทษ ๖ สถานก็ดี ๘ สถานก็ดี
หรือมากกว่านั้นก็ดี ความหมายมิได้มีว่าให้ลงโทษไปทั้ง ๖ สถาน ๘ สถาน แต่ให้เลือกลงโทษสถาน
ใดสถานหนึ่งตามควรแก่โทษานุโทษ เช่นกฎหมายลักษณะอาญาหลวงตราไว้ในบทที่ ๑ ว่า ผู้ใดใจ
โสมนักรักทำใจใหญ่ไผ่สูงให้เกินศักดิ์ กระทำให้ล้มพ้นล้าเหลือบรรดาคักค้อ้นท่านให้แก่ตนแลมิจำ
พระราชนิยมพระเจ้าอยู่หัว แลล้อยคำมิควรเจรจาเอามาเจรจาเข้าในระวางราชาขบถ แลสิ่งของมิควร
ประดับเอามาทำเครื่องประดับตน ท่านว่าผู้นั้นทงของอาจ ท่านให้ลงโทษ ๘ สถาน สถานหนึ่งให้บ้นคอ
ริบเรื่อน สถานหนึ่งให้เอามาพรวัวห้วยยัดปาก สถานหนึ่งให้บริบราชบาตแล้วเอาตัวลงหน้าช้าง สถาน
หนึ่งให้ไหมจตุรคุดแล้วเอาตัวออกจากราชการ สถานหนึ่งให้ไหมทวิคุด สถานหนึ่งให้ทวนลวดหนัง
๕๐ ที่ ๒๕ ที่ ใส่ตรูไว้ สถานหนึ่งให้จำไว้แล้วอดเสียเป็นไพร่ สถานหนึ่งให้ภาคทัณฑ์ไว้ โทษ ๘
สถานดังบัญญัติไว้นี้ ย่อมเป็นที่เข้าใจอยู่ในตัวว่าจะลงโทษไปทั้งหมดไม่ได้ เช่น ถ้าลงโทษกันถึง
บ้นคอริบเรื่อนแล้ว จะกลับปลุกตัวเอามาทวนด้วยลวดหนังหรือปรับไหมได้อย่างไร เพราะฉะนั้น
จึงต้องเลือกลงไปสถานใดสถานหนึ่งตามโทษานุโทษ เช่นถ้าเจรจาเป็นกบฏคิดล้มราชบัลลังก์ โทษ
ถึงบ้นคอริบเรื่อนอย่างไม่ต้องสงสัย แต่ถ้าความผิดเป็นแต่เพียงคั่นปากนิทานใส่ร้ายพระเจ้าอยู่หัว
หากจะลงโทษแหะปากเอามาพรวัวห้วยยัดเข้าไป ก็เห็นจะแทบตายเหมือนกัน แต่ถ้าเป็นเรื่องเบ่ง
ทำยศเกินศักดิ์ หากจะภาคทัณฑ์ไว้ก็เห็นจะพอเตือนสติ ถ้าเป็นเรื่องเอาฝ่าหม้อข้าวหม้อแกงฝ่า
กระป๋องจุกขวดมาประดับเป็นเหรียญตรา ก็คงจะบ้ำเสียมากกว่า ถึงจะภาคทัณฑ์กันไว้อย่างไรก็คงพูด
ไม่รู้เรื่องกันเสียแล้ว

สำหรับโทษมะพรวัวห้วยยัดปากนั้น ทานให้ยัดเข้าไปพออยู่ได้ เพื่อจะได้เอาตัวไว้ตระเวน
ให้ได้าย เมื่อเต็กๆ ข้าพเจ้าพูดอะไรี่ๆ ขวางๆ ผู้ใหญ่มักจะเตือนว่าระวังมะพรวัวห้วยยัดปาก
หรือจะถูกตบปากเป็นครุฑ เพราะยังไม่ได้อ่านกฎหมายอาญาหลวง ไม่รู้ว่าเป็นเรื่องอะไร จึงชอบ
พูดรีๆ ขวางๆ ต่อมา ครั้นมาเรียนกฎหมายรู้เข้าว่าอะไรเป็นอะไร ก็เคราะห์ดี โทษเหล่านี้นเลิกไป
หมดแล้ว

สังเกตได้ว่า โทษที่ถึงแก่โจรในกฎหมายลักษณะโจร เช่นที่บัญญัติไว้ในบทที่ ๒๔ กำหนดไว้เป็นโทษตัดมือนั้น ข้อนี้มีอธิบายไว้ในบทที่ ๖๑ ว่า ท่านให้ตัดนิ้วมือนั้นคนร้ายเสีย อย่าให้มันกุมเครื่องศาสตราวุธได้อีก

การปราบปรามโจรผู้ร้าย กฎหมายเก่าบัญญัติไว้อย่างไรก็ได้กล่าวมาแล้วโดยสังเขป แต่ยังมีความที่บัญญัติไว้ด้วยเพื่อเป็นทางกำจัดป้องกันมิให้มีโจรผู้ร้าย เช่นบทที่ ๔ มีตราไว้ว่า ถ้ามีคนมาร้องฟ้องแก่ตระลาการในนครบาลว่า ข้าคนของผู้ใดเป็นโจรปล้นทรัพย์เขา ให้ชาวพระนครบาลเอาคดีกราบทูลพระกรุณา ท่านจะได้ห้ามขุนมนุนายผู้เป็นโจร อย่าให้เข้าเฝ้าพระบาทพระผู้เป็นเจ้าอยู่หัว และอย่าให้อยู่เรือนแลเร่งให้ไปเอาคนจงได้ เอาเวนแก่ตระลาการในพระนครบาล แล้วจึงให้ขุนมนุนายมาเฝ้าพระบาท ข้อนี้จะต้องทำให้ผู้ที่ขุนมนุนายใช้ความระมัดระวังเป็นอย่างยิ่ง เพื่อป้องกันมิให้ข้าของตนไปเป็นโจร เพราะมิฉะนั้นจะเข้าเฝ้าไม่ได้

ข้าพเจ้าพูดถึงขุนนางมากหลายคำแล้ว ในกฎหมายกรุงเก่าคำนี้ไม่มีใช้ มีแต่คำว่าขุน เช่นลูกขุน ขุนเมือง ขุนด่าน คำว่าขุนนางไม่มี นางเป็นสตรี ถ้าคน ๆ เดียวกันเป็นทั้งขุนชายนางหญิงก็กะเทย แต่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์มีพูดถึงขุนนางเข้าเฝ้า ซึ่งตามประเพณีเฝ้ากันทั้งข้าราชการและภริยาข้าราชการ ศัพท์ขุนนางอาจมีที่มาจากนี้ก็เป็นได้

นอกจากวิธีการดังกล่าวแล้ว ยังมีระบบการเกี่ยวกับโจร ๕ เส้นตราไว้ด้วย ซึ่งเป็นการมอบความรับผิดชอบไว้กับญาติพี่น้องหรือเพื่อนบ้านของคนพาลเกร ที่จะต้องช่วยกันระมัดระวังมิให้มันเป็นโจร บทที่ ๓๗ ตราไว้ว่า โจรปล้นเรือนและฆ่าเจ้าเรือนตายเอาสิ่งสินไปก็ดี ถ้าโจรนั้นหนีรอด ยังแต่ลูกเมียพ่อแม่พี่น้องซึ่งอยู่ใกล้แก่โจรนั้น ท่านให้เอามาจำไว้กว่าจะได้ตัวโจรนั้น แต่ให้ฟังพิเคราะห์ดู ถ้าพี่น้องอยู่ไกลบ้านไกลเมืองกันกับโจร ท่านให้กรุณา เพราะว่าเขามิรู้ดังนี้ การชักจูงวัดกำหนดอาณานิคมเป็นเส้นเป็นวานั้น มีเริ่มตราไว้ในกฎหมายลักษณะโจรบทที่ ๑๑๔ ว่า ผู้ร้ายพ้นทางช้างม้าผู้คนโคกระบือของท่านมาซ่อนตายในหน้าบ้านเรือนผู้ใด ให้เจ้าบ้านเจ้าเรือนบอกนายบ้านนายเมืองร้อยแขวงประกาศหาเจ้าของแลเอาตัวผู้ร้ายจงได้ ถ้ารู้ตัวผู้ร้าย เจ้าบ้านพ้นผิด ถ้าไม่ได้ตัวผู้ร้าย ให้วัดระยะจากสัตว์ที่ตายนั้น ๓ เส้น ๑๕ วา แลบนตัวเจ้าบ้านเจ้าเรือนไว้ หากได้ตัวผู้ร้ายมาแลมันขัดทอดถึงเจ้าบ้านเจ้าเรือน ให้โทษเจ้าบ้านเจ้าเรือนนั้นเสมอโจร ถ้าเจ้าบ้านเจ้าเรือนไม่บอกนายบ้านนายเมืองร้อยแขวง กลับเอาซากศพนั้นไปทิ้งไปซ่อนเสีย ให้ลงโทษจุใจโจร ระยะ ๓ เส้น ๑๕ วา ต่อมาได้ขยายเป็น ๕ เส้น ในกฎหมายเก่าจึงไม่พูดถึงโจร ๕๐๐ ที่อาจมีอยู่ในปัจจุบัน

นอกเหนือจากที่กล่าวแล้ว กฎหมายลักษณะโจรมีบัญญัติไว้ละเอียดพิสดารมาก และมากมายเกินกว่าที่จะนำมากล่าวได้ ณ ที่นี้ กล่าวโดยทั่วไป ท่านจัดโจรและลักษณะโจรกรรมไว้เป็น

มหันต์และครุตามความร้ายแรงแห่งละเมิด ในขบวนนี้การคุมสมัครพักพวกไปดำตีกันและใช้หอกดาบศาสตราวุธฟันแทงทำบาดเจ็บสาหัสหรือถึงตาย จัดอยู่ในประเภทโจรกรรมโจรบ้านเมืองท่าน ถ้าทำให้เขาถึงตาย โทษถึงประหาร แม้จะเดินทางไปด้วยกันและฟันแทงเพื่อนตาย กลับอำพรางว่าเสียขบตาย ฆูขบตาย ต่อนานมารู้ขึ้นด้วยประการใด ๆ ท่านว่าคนทรยศแก่เพื่อนกัน ให้ฆ่ามันให้ตายตกไปตามกัน การลักขังฆ่าคนโคกระบือออกไปพ้นแดนราชเสมา เข้าลักษณะโจรอันเป็นมหันต์หรือครุ มีโทษถึงตายเช่นเดียวกัน ผู้สู้ฟันฟันฟันฟันฟันเข้าลักษณะโจรประเภทนี้ด้วย ท่านให้ลงอาญาบริษัณษัตถะเวณบกตระเวณเรือ แล้วให้จำใส่คุกขังไว้จนกว่าจะอดฟันได้ อดได้เมื่อใดให้เรียกหัดทบทวน แล้วให้ปล่อยตัวให้พ้นจากโทษ

ในลำดับต่อไปมีกล่าวถึงลักษณะโจรอันเป็นมัชฌิมโทษ ซึ่งเป็นเรื่องทำร้ายซึ่งกันและกัน รวมตลอดไปถึงการลอบจุกเพลิงเผาบ้านตลาด เผาไร่ไร่อ้อยกองฟางและเผาเรือนท่าน แม้แต่คบคิดกันกินเหล้าเมายาจนไม่รู้จักผิดชอบ บุกรุกเข้าไปในไร่บ้านท่านผิดเวลา ก็จัดอยู่ในลักษณะโจรมัชฌิมโทษนี้ ถ้าเจ้าบ้านตีตาย ท่านว่าเป็นกรรมของมันเอง มิให้มีโทษแก่เจ้าบ้าน ให้ยาเบื่อยาเมาเขากินจนสลบ แล้วเก็บเอาทรัพย์สินของท่านไป ก็จัดอยู่ในประเภทนี้เหมือนกัน ตามบทที่ ๑๑๐ ผู้ใดได้ทรัพย์สินแก้วแหวนเงินทองผ้าผ่อนแพรพรรณเป็นของตกของหาย ต้องบอกกล่าวแก่พระสุภาวดีนายนายเมือง เพื่อเอาทรัพย์สินไปโฆษณาหาเจ้าของให้ได้ภายใน ๓ วัน ถ้าไม่พบเจ้าของ ให้เอาทรัพย์สินนั้นเป็น ๓ ส่วน ๒ ส่วนยกเป็นของหลวง อีกส่วนหนึ่งให้แก่ผู้พบ ถ้าได้ตัวเจ้าของ ให้เจ้าของให้บำเหน็จแก่ผู้พบทั้งหนึ่ง แต่ถ้าไม่บอกกล่าวนายบ้านนายเมือง ปิดบังอำพรางไว้ ต่อมาเจ้าของมาพบเข้า ท่านให้ลงโทษเสมอหลักของท่าน ข้อนี้อันมีหลักการตรงกับกฎหมายปัจจุบันในเรื่องเก็บของตกของหายทั้งในทางแพ่งและอาญา

ต่อไปตั้งแต่บทที่ ๑๑๖ กฎหมายลักษณะโจรว่าถึงลักษณะโจรอันเป็นเลหุโทษ เกี่ยวกับการลักเล็กขโมยน้อย เช่นลักมังกุด ลังสาต หมากรุม มะพร้าวท่าน มีโทษเพียงปรับตามอัตราที่บัญญัติไว้ ความผิดในประเภทนี้รวมไปถึงการเผาที่ของตนแต่ไฟลามไปไหม้ไร่นาอื่นเสียหาย การลักปลาในที่น้ำทำอากรของท่าน บ้านเมืองมิได้เกิดศึกจลาจล ถู้ออกแหล่นหลาวเปลือยเดินกลางถนนหนทางไปถูกต้องท่านตาย การรับของโจรต่างๆ การเข้าไปในบ้านเรือนท่านแย่งโจร การตู่เอาท่านเป็นโจรโดยท่านไม่ใช่โจร แต่ข้อยกเว้นมีบัญญัติไว้ว่า พ่อแม่ลูกเมียลูกเขยลูกสะใภ้ผู้เมียลักทรัพย์กันเอง มิให้ปรับไหมลงโทษ เพราะว่าท่านว่าใช้อื่น เขาทรัพย์สินเรือนเดียวกัน ยากไร้เขาเสียกันมิได้ ให้คืนแต่ทรัพย์สินสิ่งของนั้นให้แก่เขา

ลักษณะสมใจมีตราไว้ด้วย ตอนท้ายตั้งแต่บทที่ ๑๕๖ ไปถึงบทที่ ๑๖๗ มีความผิดเป็นอาญาในกรมพระนครบาลบัญญัติไว้ เกี่ยวกับการปลอมแปลงเงินตรา การทำเพลิงไหม้โดยประมาท การกำหนดหน้าที่หน่วยดับเพลิง ข้อห้ามมิให้วางช้างในเมือง มิให้หาหมัดข้ามแขวงข้ามแดนไปฝั่งไปเผา ระเบียบการคุมนักโทษ ข้อห้ามมิให้ผู้เป็นยามเฝ้าประตูติดไฟพ่อค้าผู้ผ่านไปมา บทที่ ๑๖๘ บัญญัติไว้อย่างน่าเอ็นดูว่า พระนครบาลผู้พิพากษาความโจร พึงรู้เทศกาลยากหรือง่าย เมื่อกาลทุพภิกขะหรือเมื่อเกษมสุข สถานที่ลักเอาไปนั้นยากหรือง่าย ปล้นเอาไปหรือลอบเอาไป ทรัพย์มากหรือน้อย โทษใดที่จะต้องทวนด้วยลวดหนังให้ตีด้วยไม้หวาย ถ้าจะต้องตีหลังให้ตีสะโพก ถ้าจะตีสะโพกให้เพียงแค่ปรับไหม นี่แหละ กรุงศรีอยุธยาจึงมิได้เป็นแต่เมืองที่ไม่สิ้นคนดีเท่านั้น ความปรานีก็ยังมิอยู่มีเหือดหาย เป็นเมืองไม่สิ้นความปรานี

จ. กฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ

กฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จเป็นกฎหมายสรรพหลาณานาวัตฎกาทโย มีทั้งกฎหมายที่ดิน กฎหมายเอกเทศสัญญา และอื่น ๆ ในที่นี้จะนำมากล่าวแต่เฉพาะที่เป็นมูลละเมิดตามหัวข้อ

ภัยอันร้ายแรงที่สุดสำหรับคนกรุงเก่า ร้ายยิ่งกว่าศึกพม่า ดูเหมือนจะเป็นทุพภิกขภัยไม่มีข้าวกิน ในกฎหมายอยุธยาจึงมีกล่าวถึงภัยข้อนี้บ่อย ๆ และมีกล่าวถึงในกฎหมายแทบทุกลักษณะ ข้าวปลาอาหารเป็นสมบัติอันยิ่งใหญ่ของชาติ ไม่เหมือนโรงงานทำรองเท้า ทำรถยนต์ทุกวันนี้ ซึ่งมีกฎหมายส่งเสริมการลงทุนช่วยเหลือยกเว้นภาษีให้เป็นพิเศษ ฝรั่งมักจะตำหนิว่าเมืองไทยก้าวหน้าไปไม่ได้เพราะไม่มีอุตสาหกรรม ข้าพเจ้าเคยเถียงกับเขาว่า เมืองฝรั่งจะมีอุตสาหกรรมผลิตรถยนต์ ตู้ไฟฟ้า เครื่องทีวี ฯลฯ ก็มีไป แต่คนไทยกินรถยนต์ ตู้ไฟฟ้า ทีวี ไม่ได้ กินได้แต่ข้าว เมื่อปลูกข้าวกันได้ก็พอใจแล้ว ยิ่งไปกว่านั้น ทุกวันนี้มีปัญหาเรื่องพลเมืองล้นโลกไม่มีอาหารกิน ฝรั่งเองให้รู้สึกวิตกวิจารณ์เงินผมล่องเป็นคนหัวล้านไปหลายคน หมดท่าเข้าจะต้องมาอาศัยข้าวคนไทยกิน ถ้าไม่มีคนแข็งกล้าเอาข้าวไปขายฝรั่งกินเสียจนหมดก่อน จนคนไทยไม่มีข้าวกิน ไม่มีแรงทำนา

กฎหมายกรุงศรีอยุธยาเป็นห่วงใยในเรื่องอาหารการกินเป็นอันมาก ในลักษณะเบ็ดเสร็จเริ่มตั้งแต่บทที่ ๑ ไปจนถึงบทที่ ๓๖ จึงมีบัญญัติไว้เพื่อส่งเสริมให้เมืองไทยเป็นเมืองในน้ำมีปลาในนามีข้าว เช่นมีบทเฉพาะว่าถึงเทศกาลเดือน ๖ เดือน ๙ เมื่อข้าวเป็นต้นเป็นลำ ให้ผูกช้างม้าโคกระบือเสียอย่าปล่อย ถ้าเจ้าของปล่อยให้มันหลุดไปกินข้าวท่าน เจ้าของต้องรับผิดชอบ เจ้าของลงข้าวกล้าไว้ในนา มีข้อห้ามมิให้ไถนาเพลิดเหยียบข้าวท่าน ต้นข้าวขึ้นอยู่ในนาท่านแล้ว ห้ามมิให้ผู้ใดเข้าไปล้มปลาแทงปลาให้ข้าวของท่านเสียหาย คนไทยทำนาเอาข้าวเป็นแม่ ไม่เหมือนแจ็กทำไร่

เอาผักเป็นอาจรมของคนที่เจ๊กขายผักให้กิน จึงมีกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จห้ามถ่ายอาจรมรดข้าวในนา
ท่าน ข้าวออกรวงตั้งท้องแล้ว ผู้ใดลักเกี่ยวเอาของท่านไป ให้ไหมตามพิกัดพ่อน แล้วเอาผู้ร้ายลัก
ข้าวขึ้นชาหยั่ง ๓ วัน ทวนด้วยลวดหนังพ่อนละที่จึงทุกพ่อน ให้ตัดตีนตัดมือเสีย แยกได้ก็ห้ามลัก
แม่น้ำฟ่าน้ำท่าในนาท่านก็มีให้ลัก เมื่อข้าวโตแล้วเป็นต้นเป็นใบ ห้ามเอาโคกระบือไปไถในนาท่าน
ผู้ใดละเมิดให้ปรับไหม แล้วให้เอาตัวผู้ร้ายแต่งหมั่วตัว ๑ เบ็ดตัว ๑ เหล้าไห ๑ เครื่องกระยาสูบเทียน
บุษยาทำขวัญนางพระโผสพตามกระบิลเมือง

บทบัญญัติในลักษณะเบ็ดเสร็จว่าด้วยตระหนาบคาบเกี่ยว เป็นเรื่องตั้งบ้านเรือนรุกเขตกัน
จนเกิดเป็นมูลคดีวิวาททำร้ายฆ่าฟันกันตาย หรือฆ่าฟันสัตว์เลี้ยงที่หลุดพลัดเข้าไป หลักการมีว่า
เมื่อฝ่ายหนึ่งรุกที่ของอีกฝ่ายหนึ่ง ฝ่ายที่ถูกรุกต้องนำความไปแจ้งแก่นายระวางกำนันพันนายบ้านขอ
ให้ว่ากล่าวเอาคืน ถ้าไม่ไปร้องฟ้องให้ว่ากล่าว และลูกเมียผู้คนช้างม้าโคกระบือของตนถึงล้มตาย
ท่านให้เป็นกรรมของผู้เป็นเจ้าของผู้คนช้างม้าโคกระบือนั้น แต่ถ้าเขาได้ว่ากล่าวแล้ว ฝ่ายรุกไปทำ
ของเขาตาย ท่านให้ปรับไหมโดยพระราชอาญา

สำหรับคดีเรือชนกัน มีบทที่ ๑๑๗ บัญญัติไว้ก่อนข้างจะยียดยาวเป็นกฎหมายว่าด้วยเรือชนกัน
ในกฎหมายบทนี้มีว่าถึงเรือชนเรือล่อง เรือหนักหรือเบา เรือจอดทอดท่า เช่นถ่าน้ำในคลองน้อย
เรือหนักจะสวนกับเรือเบา ท่านให้เรือเบาจอดคอยให้เรือหนักผ่าน แต่ถ้าทั้งสองกระทบกันเมื่อจอด
อยู่เป็นอันตรายทั้งสองข้าง ท่านว่าจะว่ากล่าวกันมิได้ ถ้าเรือสองลำชนกัน อีกฝ่ายหนึ่งล่ม อีกฝ่าย
หนึ่งไม่ล่ม ท่านให้เจ้าของเรือซึ่งมิได้ลมนั้นอยู่ช่วยกู้เรือเก็บสิ่งของ ถ้าไม่อยู่ช่วย ท่านให้ใช้สินค้า
ซึ่งล่มตามเรือกึ่งหนึ่ง เพราะเหตุหาความกรุณามิได้

ในตอนต่อไป กฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จกำหนดเป็นมูลละเมิดแก่การที่เอาอาจรมรดข้าวในนา
ท่าน หรือถ่ายอาจรมรดบ้านท่าน เป่ากลองต้อนนกเลี้ยงของท่าน ฟันสุนัขและแมวเลี้ยงของท่าน
บทที่ ๑๕๓ บัญญัติไว้ด้วยว่า ผู้ใดลากไม้ไกลหนทาง และมีผู้เข้ามาไล่ ขวานหลุดจากมือไปต้อง
เข้า เป็นบาปกรรมแก่ผู้ตาย ให้ผู้ลากทำบุญส่งไปแก่ผู้ตาย ถ้าขวานหลุดจากมือทั้งตัวทั้งด้าม ให้
ใช้ค่าตัวท่าน ในตอนท้ายมีบัญญัติไว้ในกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ เป็นกฎหมายเกี่ยวกับฉมบ จะกะ
กระสือ กระหาง ตลอดจนผู้เรียนรู่วิชยาคุณแลภษิตยาคุณ กระทำให้กันตายฉิบหายด้วยวิทยาคม
ต่างๆ อันเป็นมูลคดีวิวาทตามบาลีคำภีร์พระธรรมศาสตร์ อาทพพณีกา มีสาขาคดีกินความตาม
โบราณกษัตริย์ทรงพระราชบัญญัติจัดออกแต่คำภีร์พระธรรมศาสตร์เป็นบทมาตราสืบมา แล้วมีพระ
ราชโองการมารพระบันฑูลสุรสิงหนาทประกาศไว้แก่ผู้รั้งกรมการพิจารณาความฉมบ จะกะ กระสือ
กระหาง ว่า ถ้าเป็นสัจแล้ว อย่าให้เอาฉมบ จะกะ กระสือ กระหางไปฆ่าเสีย ให้บอกส่งเข้าไปยัง

กรุงไว้แต่ นอกขนอนเพื่อพิจารณา ในบทต่อไปมีบัญญัติว่า ถ้าพิจารณาเป็นสัจตามข้อกล่าวหาว่ามันเป็นนมบ จะกละ กฤษฎิยากระทำให้เขาถึงตาย ท่านให้ขำมันผู้รู้คุณว่านยาจนบจะกละกฤษฎิยานั้นเสีย เพราะมิฉะนั้นมันจะทำไปภายหน้า ถ้าปรากฏว่ามันมีครู ให้ฆ่าครูเสียด้วย บทที่ ๑๖๑ บัญญัติไว้ อีกว่า คนใช้กระสือกินหาหมอนานึงย้างผ้าที่บ้านเขา ผู้ใดเข้ายกหม้อแกงลงจากเตาและพรากไฟเสีย หรือเอาไฟไปเสีย ให้รับโทษโดยฐานเป็นจะกละกระสือ เหตุเพราะเขากำลังทำพิธีกรรมหาตัวกระสือผู้นั้นเป็นกระสือจึงร้อนตัวมาทำให้เขาเสียกิจการ ถ้าแลไปกินเขา ๆ จับได้ ให้จับเอาจนถึงสิ้นทั้งโคตร มาทำตามพระราชอัธการ

ในบทต่อไปมีบัญญัติไว้ด้วยว่า ผู้ใดใส่วันยาให้ท่านกินจนเหงาเรื่องจะตาย หรือทำให้เขาปวดหัวมัวตาล้าปากด้วยประการใด ๆ ทำยาเบื่อยาเมาให้ท่านกินจนไม่รู้สีกตัว ให้ยาท่านกินจนลูกในท้องท่านตาย หรือไปหาหมอให้กระทำแก่เขา ท่านเอาผิด แต่มีข้อยกเว้นไว้ในบทที่ ๑๖๘ ซึ่งบัญญัติว่า หญิงชารักกัน หญิงใครจะให้ชายรัก ไปให้แม่มดพ้อหมอกกระทำมดค่อมกรูดสับบอยสรพการเสนห์ ท่านว่าหญิงทำแต่จะให้ชายรัก หญิงจะให้เป็นประโยชน์จำเริญแก่ตัวสืบไป แม้เคราะห์ร้ายชายหากใช้เจ็บถึงตาย เป็นกรรมแก่ผู้ตาย จะใส่โทษแม่มดพ้อหมอมิได้เลย เพราะเหตุเทวดายังรู้จัก มนุษย์หรือจะอยู่ได้ แต่ตามบทที่ ๑๖๙ ผู้ใดจะให้ผู้อื่นพิศวงงงวยในตน แลประกอบกฤษฎิยาคุณเป็นเสนห์ยาแฝดด้วยสิ่งใด ๆ ให้ท่านกิน แลขับรูปผังรูปด้วยวิทยาคุณใด ๆ ให้ทวน ๖๐ ที่ เอาขึ้นขาหยั่งประจาน ตระเวนบกตระเวนเรือ ๓ วันแล้วฆ่าเสีย แม้ทำให้ชู้ให้ผัวก็ให้ลงโทษวิธีเดียวกัน แต่ให้ส่งตัวแก่ชายผัวตามแต่จะทำ หญิงเป็นชู้ไปบนต้นไม่มีผัวให้ผัวใช้เจ็บล้มตาย ผู้เป็นปู่จ้าวทำให้เขาตายเช่นนั้น ให้มีโทษเสมอจนบกฤษฎิยา

ตัวจนบกระสือกระหางจะเป็นตัวอะไรเข้าพเจ้าไม่ทราบ แต่ตัวจะกละนั้น สงสัยว่าทุกคนที่นี่จะรู้จัก เพราะเคยเป็นกันมาแล้วทุกคนเมื่อเด็ก ๆ

(๒) กฎหมายลักษณะบุคคล ลักษณะทาส

ตามทฤษฎีกฎหมายในปัจจุบัน ขึ้นชื่อว่ามนุษย์ หรือที่กฎหมายเรียกว่าบุคคล ย่อมเสมอกันหมดในสายตาของกฎหมาย ไม่มีใครเป็นทาสแก่ใคร แต่กฎหมายโบราณเช่นกฎหมายโรมันไม่ถือดังนั้น มนุษย์ด้วยกันเอง โดยเฉพาะเชลยที่ทหารโรมันไปรบชนะจับเอามาได้ กฎหมายถือว่าเป็นทาส มีฐานะไม่ต่างอะไรกับวัวควายสำหรับนายใช้งาน ทาสที่ชาวโรมันใช้ทำเหมืองหรือประกอบการกลีกรรมนั้น ใช้โซ่ตรวนเป็นเครื่องพันธนาการผูกมัดไว้ได้เหมือนสัตว์ และเมียนตีให้

ทำงานได้เหมือนวัวควาย ทาสโรมสมัยจักรพรรดิคลอดิอุส มีจำนวนถึง ๒๐ ล้านคน สมัยค้ำทาสเอาไปใช้งานเมื่อเปิดสหรัฐอเมริกาเป็นเมืองใหม่ ๒ – ๓ ศตวรรษมานี้ ก็มีจำนวนปาน ๆ กัน เพราะทาสมีราคาซื้อขายกันได้ จึงมีคนไปล่าทาสในแอฟริกาเหมือนล่าสัตว์ป่า การบรรทุกแขกดำไปขายที่สหรัฐอเมริกาก็บรรทุกใส่เรือไปเหมือนสัตว์พาหนะ ตามสถิติที่มีผู้รวบรวมไว้ ทาส ๑๐๐ คนที่ส่งลงเรือไปนั้น ตายเสียกลางทางในอัตราตั้ง ๕๐ คน เพราะป่วยเจ็บล้มตายไปเองบ้าง เพราะผอมแห้งหมดราคาเจ้าของโยนทิ้งทะเลเสียบ้าง มนุษย์ดำดำ ๆ ตัวดำ ๆ ที่ถูกจับเอาไปขายเป็นทาส จึงต้องเสียชีวิตด้วยประการเช่นนี้เป็นจำนวนตั้ง ๑๐ ล้านคน มากกว่าที่ตายในมหาสงครามโลก ๒ ครั้งทีเดียวว่าส่วนสิทธิและฐานะของทาสนั้น ตามกฎหมายโบราณเช่นของโรม เป็นอันไม่มีเลย เพราะทฤษฎีกฎหมายถือว่าทาสไม่ใช่คน ทาสจึงฟ้องความในโรงศาลไม่ได้ เมื่อทาสลักทรัพย์นาย กฎหมายโรมันถือว่าไม่มีการลักทรัพย์ เพราะไม่มีคนลัก ทาสตามกฎหมายโรมันไม่มีมรดก แม้จะได้เก็บงำสะสมไว้มากน้อยเท่าใด เมื่อตายต้องตกเป็นของนายทั้งสิ้น ทาสคนใดปีติบังความเป็นทาสเข้ารับตำแหน่งหน้าที่ในบ้านเมืองเสมือนหนึ่งเป็นพลเมืองของกรุงโรม โห่ถึงประหาร ในการกีฬาของกรุงโรม เมื่อไม่มีเสื้อหุ้มข้างสิงห์โตจะกัดกันให้คนดู เขาจัดให้ทาสต่อทาสใช้อาวุธต่าง ๆ ฆ่ากันเอง ครั้งหนึ่งทาสกรุงโรมจึงลุกขึ้นเป็นกบฏแข็งเมือง มีสปีตาตัสเป็นหัวหน้า ดังที่มีภาพยนตร์มาฉายให้เราดูที่โรงภาพยนตร์เฉลิมไทย เมื่อประธานาธิบดีลินคอล์นเลิกทาสในสหรัฐอเมริกา คนอเมริกันมีความคิดเห็นแตกแยกกัน จนเกิดเป็นสงครามกลางเมืองฆ่าฟันกันล้มตายไปเป็นอันมาก ของเราเลิกกันได้เจียบ ๆ ในรัชกาลที่ ๕

เมื่อมาพิจารณาฐานะของทาสตามกฎหมายอยุธยาแล้ว กล่าวโดยทั่วไปหาใช่ทาสหรือ slave ตามฐานะและความหมายในกฎหมายตะวันตกไม่ กฎหมายลักษณะทาสของไทยจำแนกประเภททาสอันควรใช้ตามบาลีพระธรรมศาสตร์ไว้ ๗ ประการ คือ ทาสได้มาด้วยทรัพย์ ๑ ลูกทาสเกิดในเรือนเบี้ย ๑ ทาสได้มาแต่ฝ่ายข้างบิดามารดา ๑ ทาสมีผู้ยกให้ ๑ ทาสอันได้ด้วยช่วยกังวลธุระทุกข์แห่งผู้ต้องทัณฑ์โทษ ๑ ทาสอันได้เลี้ยงไว้ในเวลาชั่วแวง ๑ ทาสเชลย ๑ แต่โดยเฉพาะทาสเชลยไม่มีบัญญัติไว้ในตัวบท สภาพการณ์ในเมืองไทยจึงไม่เหมือนกับกรุงโรมดังกล่าวมา ทั้งการล่าคนเอาไปขายเป็นทาสก็มีห้ามไว้ในกฎหมายลักษณะอาญาหลวงบทที่ ๓๔ ทาสโดยทั่วไป จึงเป็นแต่ผู้มีอาสนะขาดแคลนขายตัวเองหรือพี่น้องลูกเมียลงเป็นทาสกรรมกร เพื่อให้เขาใช้ต่างกระยาตอกเบี้ย คือเอาเงินของเขาไปใช้ประโยชน์ไม่ต้องเสียดอกเบี้ยให้เขา แต่ต้องรับใช้การงานเขาด้วยมือแทนดอกเบี้ย ทาสไทยจึงมีลักษณะและฐานะเป็นข้าเก่าแต่่าเลี้ยง ไม่ใช่วัวควายสัตว์พาหนะ มีฐานะเท่า

กับลูกจ้าง servant ที่ไม่ต้องให้ค่าจ้าง แม้นายจะลงโทษตีโบยได้ ก็ไม่ต่างอะไรที่พ่อเจ้าเรือนลงโทษตีโบยลูกเมียเข้าไพร่ในบ้านด้วยอำนาจอิสระที่เขามีต่อคนเหล่านั้น กฎหมายลักษณะทาสบทที่ ๖ และ ๙ ยังจำกัดอำนาจนายเงินไว้ ให้ตีทาสแต่พอทราบปราบแต่พอกลัว จะใช้สรวยให้ค่อยใช้สรวย ผิดพลั้งสิ่งใดทำแต่พอควร ห้ามมิให้เจ้าสินข่มเหงใส่ข้อใส่ตรวนทำแก่ทาสโดยอุก กฎหมายลักษณะทาสบทที่ ๑๕, ๑๐๓ ห้ามมิให้บังคับทาสหญิงให้มีผิวโดยเจ้าตัวเขาไม่ยอม หรือข่มขืนทาสหญิงเอาเป็นเมียนายเงิน นายเงินคนใดเป็นกบฏต่อแผ่นดิน ทาสนำความไปกล่าวหา พิจารณาเป็นลับ ท่านให้หลุดจากความเป็นทาสและให้เป็นคนหลวง ตามกฎหมายลักษณะทาสบทที่ ๖๘, ๘๕ ทาสมีสืบทิพ้องคดียังโรงศาล เพื่อให้ศาลแสดงว่าเขามีได้เป็นทาสเจ้าเงิน หรือแม้จะเป็นก็ได้ใช้ค่าตัวหมดแล้ว จึงไม่เป็นทาส หรือจะฟ้องได้ตัวก็ได้ ทรัพย์สินสมบัติที่ทาสมียู่ก่อนขายตัว เป็นของทาส อาจเป็นมรดกตกทอดไปถึงลูกถึงเมียได้ แม้บุคคลที่เข้าลักษณะเป็นทาสเชลย ในประวัติศาสตร์ไทย ทางกรบ้านเมืองก็ยอมให้อยู่เป็นหมู่เป็นเหล่า ไม่ต้องพลัดพรากจากกันเหมือนทาสของโรม จนมีท้องที่ปรากฏเป็นชื่อบ้านเขมร บ้านญวน บ้านแขก บ้านทวายอยู่จนทุกวันนี้ ไม่ปรากฏว่าทาสเชลยที่ไทยจับได้ถูกกดขี่ข่มเหงรังแกจนต้องก่อศึกกลางเมืองเหมือนศึกสแปดก๊ส แต่มีข้อน่าสังเกตว่า บ้านพม่าคู่ศึกตัวสำคัญของไทยนั้นไม่มี จับได้คงจะฆ่ากันเสียก่อนที่จะเหลือมาตั้งบ้านเรือนก็เป็นได้ เว้นแต่บ้านทวายนั่นเอง จะได้จัดให้เป็นที่อยู่ของพม่า เพราะสมัยก่อนมอญกับพม่ารู้สึกร่วมมือเป็นพวกเดียวกัน

ที่กล่าวมาเป็นหลักการใหญ่ๆ ส่วนที่เป็นรายละเอียดปลีกย่อย กฎหมายลักษณะทาสของอยุธยาบัญญัติไว้โดยมีมนุษยธรรมอย่างสูง มีรายละเอียดดังต่อไปนี้ นายใช้ทาสเลี้ยงช้างม้าวัวควายมากเหลือที่จะเลี้ยงรักษา ถ้ามันหลุดพลัดหายไป ให้แบ่งส่วนราคาสัตว์นั้นเป็น ๒ ส่วน ให้ทาสชดใช้ส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งเป็นพัวแก่เจ้าเงิน ถ้ามีโจรตีชิงเอาไป ทาสไม่ต้องรับผิดชอบใช้ เพราะเหลือกำลังมันที่จะพิทักษ์รักษา เมื่อใดเจ้าเงินใช้ทาสไปสงครามแทนตัว เจ้าเงินจะเอาค่าตัวจากทาสไม่ได้ แต่ในเวลาเดียวกัน กฎหมายลักษณะทาสห้ามมิให้ทาสเอาเปรียบนายเงินขอไถ่ค่าตัวในระหว่างเทศกาลเกี่ยวข้าว เหตุเพราะท่านทำน้ำจะเอาปลาทำนาจะเอาข้าว แต่เมื่อนายเงินยากจนเอาทาสไปขายฝากได้เงินมาใช้ เมื่อจะได้ ท่านให้ยกค่าตัวให้ทาสกึ่งหนึ่ง เพื่อปรานีแก่ทาสผู้มีคุณ ทาสต้องบาดเจ็บเสียแขนเสียขาระหว่างงานหรือถึงตาบอดทั้งสองข้าง นายเงินต้องยกค่าตัวให้ หรือถ้าทาสป่วย ผู้ขายทาสขอตัวไปรักษา นายเงินไม่ยอมให้เขาเอาไปรักษา ต่อมาทาสตาย นายเงินจะเอาค่าตัวแก่ผู้ขายไม่ได้ ถ้าทาสติดตามนายเงินไประหว่างเดินทาง ถูกโจรฆ่าตาย ก็เอาค่าตัว

ไม่ได้อีกเหมือนกัน เพราะมันตายแทนนายเงิน และนายเงินต้องใช้เงินค่าทำบุญปลงศพทาสด้วย ถ้ามันถูกโจรทำร้ายถึงบาดเจ็บ ต้องลดค่าตัวให้ทาส ๒ ส่วน บุคคลใดเอาเมียของตนไปขายเป็นทาสเมื่อหมดเสน่หา ให้รับได้เสียภายใน ๑ ปี พันนั้นเป็นอันสิ้นสิทธิที่จะได้ และถ้าหญิงไปเป็นเมียเขา ก็ฟ้องฐานทำชั่วไม่ได้ แต่ถ้าชายยังเสน่หาต่อเมียที่เอาไปขายเป็นทาสเขา ชายนั้นอาจหาเงินไปใช้เป็นดอกเบี้ยย แล้วได้เอาเมียมาไว้กับตนได้ นายทาสคนใดขายทาสให้คนอื่น แต่ทาสไม่ชอบนายใหม่ ทาสมีสิทธิได้ตัวได้ ถ้าคนใดไม่เลี้ยงทาสเมื่อชั่วแพง หรือบวชทาสเป็นภิกษุ หรือทาสตกไปเป็นเชลยสงครามแต่หนีกลับมาได้ หรือชายไทเอาหญิงทาสเป็นเมียจนเกิดลูกด้วยกัน กรณีเหล่านี้ ทาสเป็นอันพ้นจากความเป็นทาสตามกฎหมายไทย

(๓) ลักษณะหนี้และเอกเทศสัญญา

กฎหมายลักษณะหนี้และเอกเทศสัญญาของเราในปัจจุบันนี้ มีบัญญัติไว้ตามทฤษฎีเป็นที่ยุ่งยากลำบากใจมาก นักเรียนกฎหมายอ่านไม่เข้าใจ ครูก็สอนเอาเป็นศัพท์ไม่ค่อยได้ มีแต่ปัญหาถามแล้วถามอีกว่าหนี้คืออะไร แล้วกลับถามกันใหม่ว่าอะไรคือหนี้ ในส่วนที่เกี่ยวกับเอกเทศสัญญาก็เหมือนกัน อิทธิพลของกฎหมายตะวันตกตลอดจนการค้าแทรกซึมเข้ามา มีกฎหมายขนส่ง คลังสินค้า ประกันภัย ตัวเงิน และอะไรต่อมิอะไรให้เราต้องศึกษากันหลายอย่าง และเมื่อที่มาของกฎหมายเหล่านี้ไม่ใช่ของเราเอง ไปๆเราก็ไม่เข้าใจ เช่นกฎหมายตัวเงินของไทยมีบัญญัติไว้ตามกฎหมายอังกฤษว่า การซื้อตั๋วแลกเงินทำได้ด้วยวิธีซื้อเส้นขนานตั๋วแลกเงิน และมีคำว่า “และบริษัท” หรือคำอื่นทำนองเดียวกันเขียนลงไว้ระหว่างเส้นขนาน เมื่อถามนักกฎหมายไทยว่า คำว่า “และบริษัท” นั้นเขียนลงได้ แต่คำอื่นทำนองเดียวกันจะเขียนอย่างไร บางคนก็ให้คำตอบไม่ได้ เมื่อถามว่าทำไมตอบไม่ได้ ก็ได้แต่บอกว่า เมื่อคำว่า “และบริษัท” เขียนลงไว้ทำไมยังไม่รู้ แล้วคำอื่นทำนองเดียวกันจะให้รู้ได้อย่างไร

กฎหมายไทยสมัยกรุงเก่าไม่ได้เขียนตามทฤษฎี แต่บัญญัติขึ้นไว้ตามที่ได้ใช้กันมาเมื่อเกิดสาขาคดีเป็นเรื่องๆ คล้ายกับที่เรียกว่าคอมมอนลอว์ของอังกฤษ คือบรรทัดฐานที่ศาลพิพากษาไว้เป็นคดีๆไป ผิดกันแต่ในข้อที่ว่า สำหรับของไทยนั้น พระมหากษัตริย์เป็นผู้ทรงพระราชวินิจฉัย แต่แม้กระนั้น หลักเกณฑ์ที่ใช้กันมาแต่ก่อนก็ยังเหมือนกับกฎหมายปัจจุบันหลายประการ เช่น การกู้เงิน ถ้าไม่มีสารกรมธรรม์เป็นหนังสือ แต่ก่อนจะฟ้องร้องบังคับคดีไม่ได้ เดียวนี้ตามประมวลกฎหมายแพ่งพาณิชย์มาตรา ๖๕๓ ก็ฟ้องร้องกันไม่ได้ อาศัยหลักเกณฑ์อันเดียวกัน การให้โดยเสน่หา

ถ้าไม่มีการส่งมอบทรัพย์สิน ท่านว่าไม่สมบูรณ์ตามกฎหมายอยุธยา เดียวนี้ก็ยังเป็นอย่างนั้นในกฎหมายไทย กฎหมายปัจจุบันเรื่องสัญญา มีบัญญัติไว้เป็นอันมากเกี่ยวกับคำเสนอคำสนองหรือคำมั่นที่ก่อให้เกิดสัญญา ในกฎหมายลักษณะฉ้อฉลที่ ๑๐๓ เกี่ยวกับการที่พ่อแม่ยกลูกสาวให้เขาแล้วกลับใจ ต้องถูกปรับไหม กฎหมายอยุธยาพูดไว้สั้น ๆ เป็นหลักการว่า เหตุเพราะพลั้งปากเสียสิน พลادتินตกไม้ ซึ่งข้อนี้ก็ตรงกับทฤษฎีความศักดิ์สิทธิ์ของการแสดงเจตนาผูกพันกันตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา ๑๑๒ ว่าด้วยนิติกรรม

กฎหมายลักษณะหนี้และเอกเทศสัญญาสมัยกรุงศรีอยุธยา มีบัญญัติไว้เป็นสาขาคดีในกฎหมายลักษณะกู้หนี้ และมีกระจัดกระจายอยู่ในกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ ดังจะได้นำมาพิจารณาต่อไปนี้

สำหรับการกู้เงิน ซึ่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บัญญัติไว้เป็นสัญญาอย่างหนึ่งนั้น กฎหมายเก่ามีตราไว้เป็นพิเศษลักษณะหนึ่งต่างหาก เรียกว่าลักษณะกู้หนี้ ซึ่งเป็นการกู้เงินเข้ามาใช้เหมือนกัน แต่แตกต่างกับกฎหมายปัจจุบันในข้อสำคัญบางประการ คือการกู้เงินตามกฎหมายปัจจุบันเป็นการทำสัญญาเอกเทศอย่างหนึ่ง ไม่ต่างอะไรกับการทำสัญญาซื้อขาย ให้เช่า ฯลฯ มูลหนี้เกิดจากสัญญา และผลเป็นการก่อให้เกิดหนี้ผูกพันกันในทางแพ่ง บังคับเรียกร้องกันได้แต่ในทางทรัพย์สิน แต่ตามกฎหมายเก่า มูลหนี้อาจสืบมาจากผู้มีอาสนกู้เงินเขาไปใช้โดยขายตัวลงเป็นทาส และผลแห่งหนี้ที่เกิดขึ้นมิใช่จะบังคับกันได้แต่ในทางทรัพย์สินเท่านั้น แต่บังคับกันได้ตลอดถึงเนื้อตัวร่างกาย ด้วยวิธีจำใส่ชื่อมัดแขนน้ำตากแดด เพื่อเร่งรัดให้ใช้หนี้

กฎหมายลักษณะกู้หนี้บัญญัติไว้ในบทที่ ๕๐ ว่า ทวยราษฎร์ทั้งหลายมีทุกข์กังวล มีอาสนกู้หนัของท่าน เจ้าเงินให้เรียกหาออกมา ผู้กู้หนี้เป็นหนี้หลายต่อหลายแห่งสินล้นพ้นตัวหาอันจะใช้มิได้ พิจารณาเป็นสัจว่ากู้หนัถือสินกันจริง ให้ผลัด ๓ วัน ๕ วัน ๑๕ วัน ถึงผลัดมิได้ ให้จำใส่ชื่อมัดแขน ๓ วัน ตากแดด ๓ วัน อย่าให้มีที่อนกำบัง ถ้ามิได้ (คือถ้ายังไม่มีเงินมาใช้ให้เขา) ให้พระสุภาวดีสืบสาวเอาลูกเต้าข้าคนช่างม้าวัวควายเหยาเรือนเรือกสวนไร่นาที่ดิน ให้แก่เจ้าสินโดยควรแก่สินท่าน ถ้ามิได้ ท่านให้ยื่นขายขาด ค่าตัวผู้ถือหนันั้นเท่าใดให้เอาแจกเจ้าหนัทั้งหลาย ผู้ใดให้เรียกก่อนสองส่วน กว่านั้นได้คนละส่วน เงินใครมากได้มาก เงินใครน้อยได้น้อย ถ้าต้นและดอกของเจ้าหนัทั้งปวงเหลืออยู่มายน้อยเท่าใด ซึ่งใช้มีครบมิพอนั้น ก็เป็นพับแก่เจ้าสินทั้งปวงนั้น

ความในกฎหมายลักษณะกู้หนี้บทที่ ๕๐ ดังกล่าวมาแสดงให้เห็นว่า การบังคับชำระหนี้บังคับเอาแก่ตัวตนของลูกหนัด้วยวิธีจำใส่ชื่อมัดแขนน้ำตากแดดเพื่อเร่งรัด และที่สุดยังมีการเอาตัวลูกหนัไปขายเพื่อเอาเงินใช้หนี้เขา ทั้งนี้เป็นไปตามทฤษฎีกฎหมายโบราณ ซึ่งการบังคับชำระหนี้มิได้บังคับ

กับเอาแก่ทรัพย์สินเท่านั้น แต่บังคับได้ตลอดถึงตัวตนของลูกหนี้ด้วย ตามกฎหมายพระมนุของแขก ซึ่งในกฎหมายเก่าเรียกว่า คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ การบังคับชำระหนี้มีวิธีแปลกๆ เช่นให้เจ้าหนี้ ไปนั่งบริเวณการไต่ที่หัวกะโหลกบ้านของลูกหนี้ เพื่อก่อความรำคาญและประจานให้ลูกหนี้ได้อาย จะได้ทำการชำระหนี้ แต่สำหรับกฎหมายลักษณะกฐินของไทยบทที่ ๕๐ นั้น แสดงอยู่ในตัวว่าใช้ บังคับเฉพาะกรณีที่ลูกหนี้เป็นคนมีหนี้สินล้นพ้นตัว ความจริงจึงเป็นต้นบัญญัติของกฎหมายลัมละลาย ซึ่งถ้าลูกหนี้ไม่ถึงกับเป็นคนมีหนี้สินล้นพ้นตัว มีบัญญัติว่าไว้ต่างหากเป็นทำนองเดียวกันในกฎหมาย ลักษณะตระลาการบทที่ ๔๘ แม้ในกรณีที่ลูกหนี้เป็นคนมีหนี้สินล้นพ้นตัว ก็มีมนุษยธรรมแฝงอยู่ในตอนท้ายของกฎหมายลักษณะกฐินบทที่ ๕๐ เพราะเมื่อได้บังคับเอาแก่ทรัพย์สินของเขา จนที่สุดเอา เขาไปขายเพื่อเอาเงินใช้หนี้เจ้าหนี้แล้ว หากทั้งหมดยังไม่พอใช้หนี้เจ้าหนี้ ส่วนที่ค้างชำระท่านให้เป็นพับแก่เจ้าหนี้ ข้อนี้เหมือนกับกฎหมายลัมละลายในปัจจุบัน ซึ่งเมื่อศาลสั่งให้ลูกหนี้พ้นจากคดี ลัมละลายแล้ว หนี้สินอันมีอยู่แต่ก่อนซึ่งจะได้เฉลี่ยใช้หนี้ไปแล้วมากน้อยเท่าใดยังคงค้างชำระอยู่เท่าใด กฎหมายบัญญัติให้ระงับสิ้นไป เพื่อลูกหนี้จะได้มีโอกาสไปตั้งตัวใหม่

กฎหมายลักษณะกฐินนี้มีข้อปลีกย่อยเป็นรายละเอียดที่น่าสนใจดังต่อไปนี้

ตามที่บัญญัติไว้ในบทที่ ๑ บุตรชายหญิงบุตรเขยบุตรสะใภ้ก็ดี บิดามารดาพ่อตาแม่ยาย พ่อผัวแม่ผัวก็ดี กุยมชายตัวแก่กัน จะเป็นต้นและดอกมากน้อยเท่าใด ถ้ามีจึงให้ใช้กัน เหตุเพราะ บิดามารดามีก็ยอมให้แก่บุตรชายบุตรหญิง บุตรชายบุตรหญิงมีก็ยอมแทนคุณบิดามารดา จำพวกนี้ ให้ว่ากล่าวเอากันโดยปกติ ห้ามให้เอาคดีไปเรียกร้องยังโรงศาลกรมใด ๆ เลย ถ้าบุตรเขยบุตรสะใภ้ ก็ดี พ่อตาแม่ยายพ่อผัวแม่ผัวก็ดี เป็นคนอูทลุมไม่รู้คุณ จึงให้พิจารณาว่ากล่าวเอาแต่ต้นสิน เหตุ ว่าอย่าให้เคยประบัดสินผู้อื่น ดอกเบี้ยมากน้อยเท่าใดอย่าให้เอาเลย เหตุว่าเขาติดพันกันอยู่

เรื่องคนในตระกูลเดียวกันเอาเงินไปใช้กันนั้น แม้กฎหมายเก่าจะได้เลิกไปนานแล้ว ความจริงในครอบครัวก็ยังเป็นกฎหมายบังคับเราอยู่จนทุกวันนี้ บุตรข้าพเจ้าเองโตๆ ทำงานทำการ ได้แล้ว ได้เงินเดือนเป็นพันๆ ขอยืมเงินแม่ไปใช้ทีใด ไม่เห็นใช้ให้สักที สำหรับกรณีที่บิดา มารดาหนี้บุตรนั้น บุตรจะฟ้องเรียกร้องเอาไม่ได้แน่ เพราะตามกฎหมายลักษณะรับฟ้องบทที่ ๒๑ คดีเป็นอูทลุมห้ามฟ้อง แต่มาว่ากันตามกฎหมายลักษณะกฐินบทที่ ๑ นี้ กรณีที่บุตรหนี้บิดามารดา บิดามารดาฟ้องเอาไม่ได้เหมือนกัน เพราะท่านบัญญัติไว้ชัดว่า เรื่องทั้งหมดที่กฐินกันในครอบครัว รวมทั้งกรณีที่บิดามารดาให้บุตรหนี้ ห้ามมิให้เอาคดีไปเรียกร้อง ณ โรงศาลกรมใด ๆ เลย ส่วนที่ ฟ้องกันได้นั้น ยกเว้นให้เฉพาะกรณีกฐินระหว่างเขยสะใภ้กับพ่อตาแม่ยายพ่อผัวแม่ผัว ท่านให้ว่ากล่าว

เอาได้แต่ต้นเงิน ส่วนดอกเบี้ยมิให้เรียกร้องเอาแก่กัน เพราะเขาเกี่ยวพันกันอยู่ ส่วนต้นเงินที่ให้เรียกร้องเอาได้ก็มีใช้เป็นหนี้ที่ควรเรียกร้องกันได้ หากแต่ท่านเกรงว่า ถ้าเรียกร้องเอาจากกันไม่ได้แล้ว ฝ่ายลูกหนี้จะเคยตัวไปประบัดสินของคนอื่นเข้า

กฎหมายลักษณะกู้หน้บทที่ ๙ บัญญัติหลักการไว้เป็นอย่างดีกับประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา ๖๕๓ ว่า การกู้หน้กันเป็นเงินตั้งแต่ ๑ ตำลึงขึ้นไป ถ้าไม่มีกรรมธรรม์ลงแดงได้ไว้เป็นสำคัญ ท่านมิให้รับฟ้องไว้พิจารณา

สำหรับดอกเบี้ยที่จะเรียกเอากันได้นั้น บทที่ ๙ ดังกล่าวแล้วพูดถึงดอกเบี้ยเดือนละ ๑ เฟื้อง ในบทที่ ๖๘ มีบัญญัติว่า กู้หน้ถือสินท่านไปให้สัญญาแก่ท่าน เมื่อจนจะให้ดอกเบี้ยแก่ท่านตำลึงละ ๑ สลึงก็ดี ๒ สลึงก็ดี ท่านให้คิดเอาแต่เดือนหนึ่ง กว่านั้นให้คิดเอาตำลึงละ ๑ เฟื้องตามกำหนดเมืองท่าน เหตุเพราะมันจนจะใคร่ได้ตามใจมัน ความในตอนท้ายนี้ไม่ได้หมายความว่า ผู้ใดจนไปยอมให้เจ้าหนี้เขารีดเอาดอกเบี้ยอัตราสูงเท่าใดจะต้องให้เขาตามนั้น เพราะข้อความในดับทให้เรียกเอาดอกเบี้ยอัตราขึ้นสูง ๑ สลึงหรือ ๒ สลึงได้เพียงเดือนเดียว ต่อจากนั้นให้เจ้าหนี้เรียกร้องเอาได้เพียงตำลึงละ ๑ เฟื้อง ความในตอนท้าย จึงเข้าใจได้แต่เพียงว่า เพราะเป็นคนจน เจ้าหนี้เขาเรียกเอาดอกเบี้ยอัตราขึ้นสูงสักเท่าไร ด้วยเหตุที่มีความจำเป็นบังคับจะต้องกู้เงินเขาไปใช้ ก็ต้องจำใจให้แก่เขากฎหมายเห็นใจ จึงไม่บังคับให้เสียดอกเบี้ยอัตราขึ้นสูง แต่ให้ลดดอกเบี้ยลงมา ช้อนเราจึงเห็นความปรานีในกฎหมายอยุธยาได้เป็นอีกโสดหนึ่ง

เกี่ยวกับดอกเบี้ย ต่อไปในบทที่ ๓๕ ห้ามมิให้เจ้าหนี้เรียกเอาดอกเบี้ยทบต้น เพราะจะได้ยากแก่ไพร่เมืองท่าน ในบทที่ ๓๗ ต่อไป เมื่อลูกหนี้ไม่สามารถหาเงินมาใช้ดอกเบี้ยได้ และได้ขายตัวรับใช้สอยเจ้าเงินแทนดอกเบี้ยแล้ว เจ้าเงินจะคิดเอาดอกเบี้ยไม่ได้ ตามบทที่ ๖๐ ถ้าลูกหนี้เอาผู้คนช้างม้าวัวควายไว้ให้เจ้าหนี้ใช้ต่างดอกเบี้ยแล้ว ก็เรียกเอาดอกเบี้ยไม่ได้อีกเหมือนกัน ตามบทที่ ๖๓ ผู้ใดเอาไพร่ไปราชการด้วย และไพร่นั้นยากแค้นขาดแคลนหาอันจะมือซื้อกินไม่ได้ และมันกู้เงินมุนนายหาซื้อกิน ท่านให้ใช้แต่เฉพาะต้นเงิน กลับกัน ถ้านายกู้เงินไพร่ก็เช่นเดียวกัน

ความรับผิดชอบกันในเรื่องกู้หน้มีตราไว้ดังต่อไปนี้ คือ ตามบทที่ ๑๔ ถ้าผู้กู้หน้ท่านมาซื้อข้าวปลาอาหารสู่กันกิน แลเอามาเลี้ยงลูกเต้า แม้เมียจะไม่รู้ ท่านก็ให้เมียใช้ทั้งต้นและดอกเบี้ย เหตุเพราะเมียมิได้เอาใจใส่แก่ผัว แต่ถ้าผู้กู้หน้ถือสินมาสู่ซุสวเลพี่น้องกันกิน ท่านว่าผัวหากนอกใจเมีย ให้ผัวใช้สินท่านทั้งต้นและดอกเบี้ย ตามบทที่ ๒๙ นายเอาซื้อหาขลงในสารกรรมธรรม์กู้เงินท่าน

เมื่อทาสล้มตายหายหนี ให้เจ้าทาสใช้ต้นทุนเงินและดอกเบี้ยท่านจนถ้วน ในทางตรงกันข้าม ถ้าเจ้าทาสเองล้มตายหายหนี ให้ทาสผู้มีชื่อในสารกรมธรรม์ส่งแต่ค่าตัวจนถ้วน ถ้ายังไม่พอที่จะใช้ต้นทุนเงินและดอกเบี้ย เจ้าหนี้จะเรียกเอาจากทาสไม่ได้ เหตุเพราะทาสเพียงเจ้าไม่ได้ ตามบทที่ ๓๒ บิดามารดากู้หนี้ถือสินท่าน บิดามารดาตาย ท่านให้บุตรซึ่งได้ทรัพย์มรดกใช้ต้นทุนท่านจนเต็ม ผู้ใดได้มากใช้มาก ผู้ใดได้น้อยใช้น้อย ให้พ้นจากจตุรบาบ อย่าให้เป็นกรรมเป็นเวรแก่ผู้ตายเลย

สำหรับการบังคับชำระหนี้ นั้น กรณีที่ลูกหนี้มีหนี้สินส่วนตัว มีบัญญัติไว้ในบทที่ ๕๐ ดังกล่าวแล้ว สำหรับกรณีอื่นๆ ไป มีบทที่ ๓๙ บัญญัติไว้เป็นหลักการว่า เจ้าหนี้จะยึดข้อสิ่งสินทรัพย์ของลูกหนี้เอามาชำระหนี้โดยลำพังไม่ได้ ถ้าฝ่าฝืน ท่านให้หักทอนสิทธิเรียกเอาเงินต้นและดอกเบี้ยตั้งบัญญัติไว้ ถ้าลูกหนี้เป็นหญิง เจ้าหนี้เอาเป็นเมีย ท่านตราเป็นกฎหมายไว้ในบทที่ ๖๒ ว่า นายเงินสมรสด้วยลูกหนี้ มีลูกด้วยลูกหนี้ไซ้ เงินนั้นเหมือนสินสอด ท่านว่ามีให้เอาเงินก้อนนั้นเลย ถ้าแลหาลูกมิได้ หญิงไม่สมศรัอยู่ ท่านให้เอาแต่ต้นเงิน อย่าคิดเอาดอกเบี้ยนั้นเลย ในทางตรงกันข้าม ถ้าหญิงนายเงินเอาลูกหนี้เป็นผัว หาลูกมิได้ แลหญิงมิสมศรัอยู่ ท่านว่ามีให้เอาเงินแก่ชายลูกหนี้เลย

เรื่องกู้เงินมีบัญญัติไว้ดังกล่าว ส่วนเอกเทศสัญญาอื่นๆ นอกจากนั้นพลัดไปอยู่ในกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ ดังจะนำมากล่าวต่อไป

บทที่ ๗๗ ว่าด้วยการฝากทรัพย์ เป็นผ้าผ่อนทองแก้วแหวนเพชรพรรณ ถ้าเจ้าของจะเอาคืนให้คืน อย่าได้ประบัดสินท่าน หากผู้รับฝากนั้นเอาไปนุ่งห่มขาดคร่ำหมองก็ตี แลแหวนเอาไปถือเบาดราขังไปก็ตี ให้ใช้ของท่าน ถ้าแลผู้รับฝากเอาทรัพย์อื่นพอประมาณเปลี่ยนให้แก่ท่าน ทรัพย์ท่านใหญ่เอาทรัพย์อันน้อยเปลี่ยนให้แก่ท่าน ของท่านก็ควรส่งให้แก่ท่าน แลทรัพย์อันเปลี่ยนให้แก่ท่านนั้น ก็ควรให้เสียแก่ท่านด้วย

ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา ๖๐๙ การรับขนของทางทะเล ท่านให้บังคับตามกฎหมายข้อบังคับว่าด้วยการขนของทางทะเล แต่กฎหมายและกฎข้อบังคับว่าด้วยการรับขนของทางทะเล ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ไม่ได้บัญญัติไว้ จะมีอยู่ที่ไหนหาอ่านได้อย่างไรก็ไม่บอก กฎหมายอุรุยาอย่างน้อยพยายามเขียนกฎหมายและกฎข้อบังคับในเรื่องเช่นนี้ไว้ดังนี้ ถ้าลูกค้าวานิชต่างประเทศสมัยเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นข้าขอบขัณฑสีมา ก็ดี และเข้ามาค้าขายตามกำหนดมรสุมก็ดี แต่เข้าสำเภานาวาแก่กันไปค้าขายยังต่างประเทศอันใดอัน

สุดท้ายฟ้าเขียว แลสำเภาต้องพายุเสากระโง่งหักจังกูตครีตครืออับปางแตกเสียก็ดี แลไปกลางทะเล สลัดดีเอาไปก็ดี ใช้ไปไปตลอดทอดท่าแล้วตกก็ก็ดี อสุนีตกต้องสำเภาก็ดี เพลิงไหม้ขอบลามมาไหม้สำเภาเสียก็ดี ท่านว่าเป็นกาลกำหนดอายุสำเภานั้น ต้องด้วยราชภัย โจรภัย อัคคีภัย อุทกภัย จะเอาค่าเช่าสำเภาแก่กันนั้นมิได้ เหตุใดจึงกล่าวดังนี้ เหตุว่าถึงกาลวิบัติแห่งสำเภา อนึ่งถ้าแลต้นหนได้กั ง เฮียวกั ง จงกว่า เต็กซ้อ เซ่งซ้อ บันจู้ สำบัน อิตเซียน แลนายสำเภาเท่าตั้ง แลผู้อยู่ในสำเภามิได้พิจารณากระทำให้เป็นอุบัติเหตุเพลิงจึงเกิดไหม้สำเภาเสียสิ่งของแก่ผู้เช่าด้วย ท่านว่าให้ผู้เช่านั้นใช้ค่าสำเภา ถ้าสิ่งของผู้เช่ามิได้เสีย ท่านว่าให้ผู้เช่าเสียทั้งค่าเช่าด้วย

การยืมทรัพย์ มีบัญญัติไว้ในบทที่ ๙๑ ว่า ราษฎรทั้งหลายหาความแก่กันว่ายืมเงินทองทรัพย์สิ่งของใด ๆ มิได้เอาทรัพย์สินสิ่งของซึ่งยืมมาส่งให้ สวนสับจับแต่ว่ายืมมิได้ส่ง ให้ไหมทวิคุณ ถ้าโจทก์หาเป็นสัจ มักได้ท่านเท่าใดให้เสียแก่ท่านเท่านั้น

สำหรับสัญญาจ้าง มีตราไว้ในบทที่ ๑๐๒ ว่า ผู้ใดหากำลังมิได้ จ้างไพร่นำข้าคนท่านไปเป็นกำลัง ทาษกั ตี ไทกั ตี ไปด้วยกิจสุขทุกข์ก็ดี ไปราชการการณรงค์สงครามก็ดี แลจ้างเป็นวันก็ดี เป็นเดือนก็ดี เป็นคราวก็ดี เป็นปีก็ดี สัญญาแก่กันเป็นเงินมากน้อยเท่าใด ครั้นถึงที่มันไม่จ้างสืบไปก็ดี กลับมาแล้วก็ดี ให้คิดเงินค่าจ้างให้แก่มันตามสัญญาจนเต็มเป็นค่าแรงมัน เมื่อผู้จ้างได้กำไรมากน้อยเท่าใด ไม่ได้แบ่งปันให้แก่ลูกจ้าง ครั้นขาดทุนให้ลูกจ้างช่วยใช้มันไม่ได้ เพราะมันเป็นแต่ลูกจ้างนี้เป็นนิติปรัชาญาที่ดี เพราะลูกจ้างไม่ใช่เป็นหุ้นส่วนกับนาย ถ้าไปค้าขายขาดทุน นายจึงขอลดค่าจ้างลูกจ้างไม่ได้ ต้องใช้ค่าจ้างจนเต็ม เพราะอะไร ก็เพราะเมื่อค้าขายได้กำไร ไม่มีนายที่ไหนจะเอากำไรมาแบ่งกับลูกจ้าง

สำหรับการซื้อขาย มีบทที่ ๑๑๒ บัญญัติไว้ว่า ซื้อสิ่งของกันตกราคาแล้ว ผู้ซื้อเอาสิ่งของไปยังมิได้ให้เงินแก่ผู้ขาย ผู้ขายทวงถามมิรับว่าได้ซื้อก็ดี มากกว่าน้อยก็ดี ผู้ขายให้เรียกตัวมาพิจารณาเป็นสัจแก่ผู้ร้อง ท่านว่ามันประบัดสินท่าน ให้ไหมทวิคุณ ยกทุนให้เจ้าของ เหลือนั้นเป็นสินไหม กิ่งพินัยกั ง ถ้าพิจารณามิเป็นสัจ มักได้ท่านฉันทิ ให้ท่านได้ตนฉันทินั้นบ้าง ข้อนี้แตกต่างกับนิติปรัชาญาปัจจุบัน เพราะถ้าโจทก์ฟ้องว่าขายทรัพย์ให้เขา เขาไม่ใช้ราคา เมื่อพิจารณาไม่ได้ความสมจริง ในปัจจุบันศาลได้จะพิพากษายกฟ้องโจทก์ และอย่างมากได้แต่บังคับให้โจทก์เสียค่าธรรมเนียมค่าทนายแทนจำเลย แต่ตามกฎหมายเก่า ถ้าพิจารณาไม่เป็นสัจ ตูเรียกเอาราคาเขาเท่าไรต้องใช้ราคานั้นให้เขา

สำหรับการเข้าหุ้นส่วน มีบทที่ ๑๑๕ บัญญัติไว้ว่า ราษฎรทั้งหลายชักชวนเข้าหุ้นกันไปค้าขาย ได้กำไรให้แบ่งกันตามมากน้อย ถ้ามิได้ซื้อสัตย์ต่อกัน เก็บเอาทุนและกำไรซึ่งจะได้เป็นส่วนของท่านนั้นไว้ ท่านว่าประบัติน ให้เอาทุนและกำไรที่เป็นส่วนของท่านนั้นตั้งใหม่ทวีคูณ

เกี่ยวกับสัญญาให้โดยเสนหา บทที่ ๑๑๙ กำหนดสัญญาให้ตามบาลีไว้ ๓ ประการ คือให้ทรัพย์สินแก่กันด้วยเสนหา ๑ ให้ทรัพย์สินด้วยกลัว ๑ ให้ทรัพย์สินแก่กันด้วยศรัทธา ๑ ถ้าให้กันด้วยเสนหาให้แล้วจะเอาคืนไม่ได้ ยังไม่ได้ส่งมอบจะเอาของเขาก็ไม่ได้ ส่วนให้ด้วยกลัวนั้น ให้อำนาจเอาคืนได้ สำหรับการให้ด้วยศรัทธา ให้แล้วเอาคืนไม่ได้ ถ้ายังไม่ได้ให้ ก็เรียกเอาไม่ได้ เช่นเดียวกับให้โดยเสนหา แต่ให้กันไปแล้วผู้ให้จะเอาคืน ให้ลงโทษมันโดยพระราชอาญา ตามบทที่ ๑๒๒ หญิงทาสหนีขายเงินไปเกิดลูกหญิงลูกชาย แลมันขาดแคลนหาจะกินจะเลี้ยงลูกมิได้ มันให้ลูกแก่ท่านเป็นธรรมบุตร นายเงินมาพบเข้าจะเอาตัวทาสทั้งลูกทาสนั้นด้วย ก็ให้เป็นสิทธิแก่นายเงิน แต่ถ้าเด็กนั้นรักผู้เลี้ยง แลสมภารอยู่ด้วยผู้เลี้ยง ก็ให้ตามใจมัน ให้ผู้เลี้ยงให้ค่าเด็กนั้นแก่นายเงินจนเต็มค่าตามบทที่ ๑๒๓ ผู้ใดให้ลูกหญิงลูกชายแก่ท่านแต่ตัดสายสะดืออยู่ในผ้าอ้อมมาถึงขวบหนึ่ง ท่านว่าเป็นสิทธิแก่ผู้เลี้ยง ถ้าและอยู่หิงนานผู้ให้ลูกแก่ท่านจะเอาลูกตนคืนแล้ว ท่านให้ตีค่าลูกนั้นจึ่งสิ้นค่าตัวเป็นบำเหน็จแก่ผู้เลี้ยง

หลักกฎหมายฝรั่งมีว่า ถ้ามีคนเอาม้ามาขายให้โดยเสนหา ให้ดูพื้นม้าเสียก่อน ถ้าเป็นม้าพันหักมีโรคผู้รับไม่ดู เกิดเสียหายอะไรขึ้นจะไปโทษผู้ให้ไม่ได้ หลักการอันเดียวกันนี้มีบัญญัติไว้ในบทที่ ๑๒๔ ว่า ผู้ใดเอาทรัพย์สินอันสมควรที่จะให้แก่ท่านเอาไปให้แก่ท่าน ก็เป็นโทษแก่ผู้ให้นั้น เพราะเหตุผู้รับนั้นมิรู้จักเดิมมาแห่งทรัพย์สิน อนึ่ง ถ้าเอาทรัพย์สินนั้นไปให้แก่ท่านระดอ ผู้รับนั้นก็โทษ เพราะเหตุผู้รับไม่พิจารณาเดิมที่มาแห่งทรัพย์สิน อนึ่ง ถ้าทรัพย์สินนั้นผู้เอามาให้ค่าสิ่งของประการใดก็ดี ผู้รับนั้นหาโทษมิได้ เป็นโทษแก่ผู้ให้ อนึ่งทรัพย์สินสมควรที่จะเอา และผู้รับรู้ว่าทรัพย์สินนั้นก่อปรด้วยโทษแล้ว แลรับเอาทรัพย์สินนั้นก็ดี มิรู้ว่าก่อปรด้วยโทษแลรับไว้ก็ดี ก็เป็นโทษแก่ผู้รับและผู้ให้ นั้น ในข้อที่เป็นโทษแก่ผู้ให้ นั้น เห็นจะหมายความว่า ถ้าเอาแหวนเพชรมีค่าไปให้แก่เขา จะมาเถียงว่าให้ของผิด ตั้งใจจะให้แหวนตะกั่วหัวมะกร้านนั้นย่อมฟังไม่ได้ ในทางตรงกันข้าม ถ้าเขาให้สุนัขตัวหนึ่ง ไปรับเอาของเขาไว้ ถ้ามันกัดเอา ผู้รับก็โทษใครไม่ได้เหมือนกัน

บทที่ ๑๒๘ บัญญัติไว้เป็นหลักว่า การให้จะต้องมีการส่งมอบจึงจะสมบูรณ์ โดยกล่าวว่า ผู้ใดเสนหาแก่กัน แล้วจะให้ทรัพย์สินเข้าคนแก่กัน แลทรัพย์สินซึ่งจะให้นั้นยังอยู่ในสถานที่ไกล แลมิได้

มียู่ในมือผู้นั้น แต่ออกปากว่าจะให้แก่กันดังนั้น ถ้าแลทรัพย์สินมาถึงมือผู้นั้น จึงจะว่าเป็นสิทธิแก่ผู้นั้น เหตุใดจึงกล่าวว่ตังนี้ เหตุว่าทรัพย์สินนั้นมิได้มาถึงมือผู้จะได้ ถ้าแลให้ถึงมือแล้ว แลผู้ได้ทรัพย์สินเอาทรัพย์สินไปจำหน่ายเสียสิ้นเชิงแล้ว ผู้ให้จะกลับเอาคืนมิได้เลย

แต่การให้บางอย่างท่านห้าม มีบทที่ ๑๒๙ ตราไว้ว่า ชายให้อันมิกวรแต่หญิงอันเป็นเมียท่าน ให้ไหม ๑ แสน ถ้าหญิงหาผู้มีได้ แลชายให้อันมิกวร ให้ไหม ๘ หมั้น ถ้าหญิงให้อันมิตีแก่ชาย ให้ไหม ๑ แสน ๒ หมั้น ถ้าหญิงเหมือนกันให้อันมิกวรแก่กัน ให้ไหม ๗ หมั้นแล ของมิกวรให้ให้หมายความถึงอะไร ขอให้ตีความกันเอาเอง ในบทที่ ๑๓๐ ต่อไป มีการปรับไหมผู้ที่ลวงให้ท่านกินอันมิตีโสโครก กฎหมายลักษณะพัวเมียบทที่ ๕๘ มีบัญญัติไว้ด้วยว่า ชายไปเลี้ยงลูกสาวท่าน ให้ยาเกรงพ่อแม่ผู้เฒ่าผู้แก่แลญาติแห่งหญิง ถ้าชายมีพศกินเหล้ามักด่าตีเมียตน พ่อตาเม้ายายห้ามปรามมิฟัง มั่นว่ากล่าวเกินเลยหยาบช้า แลให้เครื่องอันมิกวรแก่พ่อตาเม้ายาย ให้มันแต่งข้าวตอกดอกไม้รูปเทียนสมาพ่อตาเม้ายาย และเรียกเอาทันทันไว้

ลักษณะพนันขันต่อ ก็มีบัญญัติไว้เหมือนกันในกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ หลักการทั่วไปมีบัญญัติไว้ในบทที่ ๑๓๒ ว่า ถ้าพนันขันต่อกันด้วยใจอันซิงโกรธ โทโส กริติ อพฤทฺธิ จะเอาทรัพย์สินอันพนันนั้นมิได้ เหตุว่าโกรธแล้วหาความพินิจพิจารณาไม่ได้ ถ้าเป็นการพนันขันต่อโดยมิได้มีใจซิงโกรธ โทโส กริติ อพฤทฺธิ จึงจะเอาสิ่งสรรพอันพนันนั้นได้ เหตุว่ามีความคิดอ่านแล้ว ในบทต่อไปมีการพนันต่าง ๆ บัญญัติไว้ เช่น สมัครติมวยกันหรือปล้ำกัน แม้จะถึงตายก็เอาโทษคนยุไม่ได้ เพราะคนยุใครจะดูเล่นเป็นผาสุภาพ ไม่มีเจตนาจะให้สิ้นชีวิต การพนันอาจทำได้ด้วยวิธีแข่งเรือแข่งเกวียนแข่งโค แม้ผู้บรรดาศักดิ์จะมานั่งดู และมีคนเยาะเย้ยขี้มือไปแต่ไกล จะเอาความมาว่าโดยบรรดาศักดิ์ว่าไม่ได้ เพราะเป็นความประพฤติของคนทั้งหลายในการเล่นเช่นนั้น แต่ถ้าข้าราชการไปราชการ ไปชวนเขาเล่นเบี้ยหรือการพนันขันต่ออย่างอื่น ผู้เสียไม่ต้องใช้แก่ข้าราชการผู้ได้ การเล่นชนไก่และพนันขันต่อกับนายบ่อนก็มีกฎหมายบัญญัติไว้ เกี่ยวกับการทำหนังสือบริคณห์ชันชีรับเอาเงินนายบ่อนไปเล่น ถ้ารับไปแล้วปฏิเสธว่าไม่ได้รับ ให้ปรับโดยเอาทุนตั้งใหม่ทวีคูณ พนันกันด้วยถ้วยน้ำขำผากก็มี แทงจระเข้ แทงฉลามก็มี ดังบัญญัติไว้ในบทที่ ๑๓๘

(๕) กฎหมายลักษณะทรัพย์สิน

ในเมืองไทยเรานี้ ที่ดินเป็นทรัพย์สินสำคัญ เพราะถ้ามีที่ดินย่อมมีทางทำกิน ไม่ค่อยอยากเมืองไทยเป็นเมืองพระ คำพังเพยมีมาแต่โบราณว่า แม้แต่ถอนอยู่เฉย ๆ มะม่วงยังหล่นลงปากให้

กินได้ และข้อนี้ก็เป็นจริงอยู่จนทุกวันนี้ ถึงหน้ามะม่วงคนกินมะม่วงแล้วโยนเมล็ดออกไปทางหน้า
ต่าง พอฝนลงมะม่วงก็งอกอยู่กับที่ดินเป็นต้นมะม่วงออกลูกให้กิน

หลักกฎหมายที่ดินของต่างประเทศเช่นของอังกฤษ ถือเป็นหลักการมาแต่ดึกดำบรรพ์ว่าที่
ดินเป็นของพระเจ้าแผ่นดิน ราษฎรอยู่ในที่ดินในฐานะเป็นผู้เช่าผู้อาศัยเท่านั้น กฎหมายสมัยกรุง
สุโขทัยไม่แน่ว่าจะถือหลักดังนี้ เพราะไม่มีหลักการกำหนดไว้ในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง
ว่าที่ดินเป็นของพระเจ้าแผ่นดิน ตรงกันข้าม เมื่อพูดถึงราษฎรในกรุงสุโขทัยสร้างป่าหมากป่าพลู
ป่ามะพร้าวมะม่วงมะขาม ศิลาจารึกกล่าวว่าใครสร้างได้ไว้แก่มัน แต่มายังสมัยกรุงศรีอยุธยา กฎหมาย
ลักษณะเบ็ดเสร็จบพที่ ๔๑, ๔๒ (ฉบับของธรรมศาสตร์ ซึ่งอ้างถึงตลอดมาในปาฐกถาอัน จัดไว้เป็น
บพที่ ๕๑ และ ๕๔) บัญญัติไว้ชัดว่า ที่ดินทั้งในและนอกกรุงศรีอยุธยาเป็นของพระเจ้าอยู่หัว หาก
แต่ให้ราษฎรทั้งหลายผู้เป็นข้าแผ่นดินอยู่ หาใช้ที่ราษฎรไม่ ตามกฎหมายอาญาหลวงบพที่ ๑๗ ผู้ใด
เข้ากันสร้างเล็กร้างที่ไร่นาเรียกสวนโดยไม่บอกแก่เสนานายระวางนายอากรกำนันพันที่ให้ไปดู ท่าน
ให้ลงโทษ ๖ สถาน แต่ในเวลาเดียวกัน กฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จบพที่ ๔๒ ดังกล่าวแล้วบัญญัติ
ไว้ด้วยว่า ที่นอกเมืองหลวงอย่าให้เป็นทำเลเปล่า ให้นายอำเภอร้อยแขวงและนายอากรจัดคนเข้าอยู่
ผู้ใดทำเป็นไร่เป็นสวนปลูกต้นไม้ถาวรไว้ ให้ลดอากรให้แก่นั้นปีหนึ่ง พันกว่านั้นเป็นอากรหลวง
ตามกฎหมายอาญาหลวงดังกล่าวแล้ว เมื่อผู้ใดกันสร้างไร่นาเรียกสวนและบอกกล่าวแก่เจ้าหน้าที่ให้
ไปดู ท่านให้เจ้าหน้าที่เขียนฎีกาเอนตให้ไว้แก่ผู้กันสร้าง เพื่อให้รู้ว่าผู้กันสร้างอยู่บ้านไหน กันสร้าง
ขึ้นใหม่ในตำบลใด

หลักการที่ว่าที่ดินเป็นของพระเจ้าอยู่หัวนั้น เป็นหลักการกำหนดไว้เพื่อความปลอดภัยของ
บ้านเมือง เพราะถ้าที่ดินเป็นทรัพย์สินไม่มีเจ้าของ และใครจะเข้ายึดถือเอาได้เป็นของตนแล้ว จួយ
ต่างตัวซึ่งมีกำลังอุตสาหกรรมและกำลังเงินมากกว่าเข้ายึดถือเอาเป็นของเขา เมืองไทยก็อาจกลายเป็น
เมืองของจีนหรือของฝรั่งไปหมด แล้วคนไทยก็จะต้องลงไปอยู่ในทะเลกับปลา รัฐประศาสน์นโยบายอัน
นี้ เห็นได้จากประกาศรัชกาลที่ ๔ ห้ามฝรั่งนอกถือที่ดินนอกเมืองหลวง

แต่รัฐประศาสน์นโยบายดังกล่าวมา ต่อมารัฐสภากลับจะเลื่อนกลางลงไป โดยเฉพาะทางด้านศาลผู้
พิพากษาคดี ทั้งนี้แม้ทั้งที่จะได้มีประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บัญญัติไว้ในบวรพ ๔ เป็นการ
รับรองรัฐประศาสน์นโยบายดังกล่าว โดยบัญญัติไว้ในมาตรา ๑๓๐๔ เป็นหลักการทั่วไปว่า ที่ดินรกร้าง
ว่างเปล่าเป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดิน และเมื่อพูดถึงทรัพย์สินไม่มีเจ้าของในมาตรา ๑๓๑๘ ประมวล
กฎหมายแพ่งและพาณิชย์กล่าวถึงแต่เฉพาะสังหาริมทรัพย์ไม่มีเจ้าของ ไม่ได้กล่าวถึงที่ดินไม่มีเจ้าของ

เลย แต่ตามที่ศาลไทยได้ตัดสินกันมา บางทีก็ถือเป็นหลักว่า ที่ดินรกร้างว่างเปล่านั้น แม้ผู้ใดจะ
ได้เข้ากันสร้างทำกินโดยไม่ได้บอกกล่าวเจ้าหน้าที่ฝ่ายบ้านเมือง และไม่มีหนังสือสำคัญที่บ้านเมือง
ออกให้ไว้เป็นหลักฐาน กรรมสิทธิ์ก็ยังตกเป็นของผู้นั้นตามกฎหมาย

เมื่อหนุ่มๆ ข้าพเจ้าไปคุยเขี่ยปัญหาเรื่องนี้เข้า นักนิติศาสตร์ทั้งหลายรุมกันกินโต๊ะข้าพเจ้า
เสียแทบแย่ จนเกิดปัญหากฎหมายโต้เถียงกันเป็นปัญหาโลกแตก แต่ในที่สุด ศาลก็กลับไปใช้หลัก
รัฐประศาสน์ในบทยุติกัน จนปัจจุบันนี้ประมวลกฎหมายที่ดินของไทยรับเอาหลักการเดิมมาเป็น
รัฐประศาสน์ในบทยุติทุกประการ คือถือว่าที่ดินรกร้างว่างเปล่าเป็นของหลวง ผู้ที่เข้ายึดถือทำกินโดยไม่
บอกกล่าวมีหนังสือสำคัญ ได้แต่สิทธิครอบครอง ใช้อ้างกันได้แต่ในระหว่างราชวรกันเองผู้ไม่มีสิทธิ
ดีกว่า แต่ไม่มีกรรมสิทธิ์ที่จะยกขึ้นอ้างต่อแผ่นดินได้ ราชวรไทยจะมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินต่อเมื่อได้
บอกกล่าวรับอนุญาตจากบ้านเมืองจนออกโฉนดให้แล้ว ในเวลาเดียวกัน ประมวลกฎหมายที่ดินตรา
บทบัญญัติขึ้นไว้เป็นสำคัญโดยละเอียด เป็นข้อจำกัดการที่คนต่างด้าวจะเข้ามาถือที่ดินในเมืองไทย

(๕) กฎหมายลักษณะครอบครองยถาภูมิ

สำหรับกฎหมายยถาภูมิตกของกรุงเก่า ข้าพเจ้าจะขอนำมากล่าวแต่ย่อๆ เพราะความ
จริงเกือบจะไม่ใช้กฎหมายเก่า ทั้งนี้ก็เพราะว่ากฎหมายสองลักษณะนี้ เราได้ใช้กันมาเป็นกฎหมาย
จนกระทั่งออกประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ ๕ บรรพ ๖ ว่าด้วยครอบครองยถาภูมิตกมาใช้แทน
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘ นี้เอง ใช้แต่เท่านั้นก็หาไม่ได้ กฎหมายครอบครองยถาภูมิตกเป็นกฎหมายประเพณีของ
ไทย ประเพณีตายยาก อิทธิพลของกฎหมายตะวันตกจึงแทรกซึมเข้ามาได้ไม่มากนัก หลักการที่เป็น
แก่นในกฎหมายยถาภูมิตกเดิมของไทยในกฎหมายอยุธยาจึงมีตกทอดมาถึงปัจจุบัน ดังบัญญัติไว้
เป็นกฎหมายครอบครองยถาภูมิตกในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ ๕ และ ๖

ต่อไปนี้จะขอนำกฎหมายยถาภูมิตกมาพิจารณาแต่โดยสังเขป

ตามกฎหมายปัจจุบัน ชายหญิงเป็นยถาภูมิกันด้วยการจดทะเบียนสมรส แต่ก่อนทะเบียน
มีไว้สำหรับจดทะเบียนวิวาห์เป็นควาย ตามกฎหมายแต่ก่อนชายหญิงจึงเป็นสามีภริยากันโดยวิธี
การอย่างอื่น ซึ่งตามกฎหมายลักษณะยถาภูมิของกรุงเก่าบัญญัติไว้ ๓ ประการคือ หญิงอันบิดามารดา
กุมมือให้เป็นเมียชาย ๑ ได้ชื่อว่าเป็นเมียกลางเมือง ชายขอหญิงมาเลี้ยงเป็นอนุภริยาลั่นเมียหลวง ๑
ได้ชื่อว่าเป็นเมียกลางนอก หญิงมีทุกข์ยากชายช่วยไถ่ได้มา เห็นหมดหน้าเลี้ยงเป็นเมีย ๑ ได้ชื่อว่าเป็น
กลางทาสี

กฎหมายปัจจุบันวางเงื่อนไขไว้บางประการที่ชายหญิงจะเป็นสามีภริยากันไม่ได้ เช่นเพราะชายหญิงเป็นพี่น้องสืบสายโลหิตเดียวกัน หรือเช่นหญิงหม้ายจะทำการสมรสก่อนครบกำหนด ๓๐ วัน นับตั้งแต่การสมรสครั้งก่อนได้สิ้นสุดลงไม่ได้ ข้อนี้มีบัญญัติไว้เช่นเดียวกันในกฎหมายลักษณะผัวเมีย บทที่ ๓๐, ๓๖ แต่ดูหนักไปในทางที่ว่าเป็นเสนียดจัญไร บทที่ ๓๐ บัญญัติว่า ผัวตายหงายไว้ทั้งโลง ศพยังอยู่กับเรือน หญิงเมียนั้นน้ำตาตกและคล้อยใจกำหนดชักเอาชายมานอน และผีตายหงายรับกันอยู่ ดังนั้น ถ้าพี่น้องชายผู้ตายรู้เห็นเอาความมาร้องฟ้อง เมื่อสวนสับขับแท้แท้จริงไซ้ ท่านให้สานตะกร้อตะกรวยครอบศีรษะหญิงนั้นลงมาเพียงตา ให้ตระเวนรอบเรือนที่ผีผัวนั้นอยู่ ๓ รอบ แล้วให้ไหมชายชูเป็นเบี้ย ๑๐ แส่น ให้แก่ญาติพี่น้องเผ่าผีผู้ตาย บทที่ ๓๖ บัญญัติต่อไปว่า พ่อแม่ลูกพี่น้อง ยายหลาน ตาหลาน ลุงน้าหลาน ทำชู้กัน ให้ทำแพลอยผัวนั้นเสียในทะเล ให้เจ้าพ่อแม่พี่น้องพลเมืองท่านทั้ง ๔ ประตุ ไก่ ๘ ตัว ให้พระสงฆ์พราหมณาจารย์สวดมนต์ทำพิธีการระงับอุบาทว์จัญไร น้ำฟ้าน้ำฝนจึงจะตกเป็นประโยชน์แก่คนทั้งหลาย ฝ่ายพ่อแม่พี่น้องรู้ว่าลูกหลานทำมิชอบมิได้ว่ากล่าว ท่านว่าละเมิด ให้ลงโทษโดยโทษานุโทษ พระภิกษุสามเณรร่วมประเวณีกับหญิงที่เป็นเมียท่านก็ดี หญิงหาผัวมิได้ก็ดี กฎหมายลักษณะผัวเมียบัญญัติว่าเป็นปาราชิก ให้สึกออกเสีย แล้วให้ปรับไหมหรือทอนตามพระราชกฤษฎีกา แล้วส่งตัวลงตะพุ่นหญ้าช้างหลวง

ตามกฎหมายปัจจุบัน เมื่อชายหญิงเป็นผัวเมียกันแล้ว ทั้งสองฝ่ายย่อมมีสิทธิที่จะสมสู่อยู่ด้วยกันฉันสามีภริยา โดยเฉพาะชายนั้น มีสิทธิห้วงประเวณี ชายอื่นทำชู้ด้วยหญิงจึงเป็นเหตุให้สามีมีสิทธิฟ้องหย่าภริยาได้ และเรียกเอาค่าสินไหมทดแทนได้ด้วยจากทั้งชายและหญิงที่เป็นชู้กัน ข้อนี้มีบัญญัติไว้ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา ๑๕๐๕ กฎหมายกรุงเก่ามีบัญญัติถึงการเป็นชู้ไว้เช่นเดียวกัน แต่สลับซับซ้อนพิสดารมากกว่ามาก การเป็นชู้ตามกฎหมายเก่าเป็นได้ทั้งปฐมผิดเมียและกึ่งปฐมผิดเมีย มีรายละเอียดบัญญัติไว้ในบทที่ ๒ ว่า ผู้ใดเล้าโลมจับมือดื้อนมกอดจูบเมียท่านก็ดี ผัวท่านไม่อยู่ไปหาเมียท่านถึงในเรือนและในสถานที่ลับ ไม่มีผู้ใดอยู่ด้วยเป็นค่านับก็ดี ไปหาเมียท่านถึงที่นอนในห้องอยู่แต่สองต่อสองก็ดี ให้ไหมชายนั้นกึ่งปฐมผิดเมีย ถ้าผู้ใดกล่าวคำแพะโลมเมียท่านก็ดี ลักลอบพูดจาด้วยเมียท่านก็ดี พิจารณาเป็นสัจ ให้ไหมชายนั้นกึ่งเบี้ยชักมือดื้อนมกอดจูบ

แต่การลงโทษหญิงทำชู้นอกใจผัวตามกฎหมายเก่าออกจะรุนแรงมาก เช่น เมื่อพิจารณาเป็นสัจ มีโทษกำหนดไว้เป็นชั้น ๆ สุดแล้วแต่ว่าหญิงทำชู้กี่ครั้ง โทษชั้นต่ำบังคับให้ตัดอกขวาแดงสองหู ให้นายจมองตีฆ้องนำหน้าตระเวนประจาน ๓ วัน ถ้าทำชู้ถึง ๒ ครั้ง ให้โกนศีรษะ

ลงตะแลงแกง เอาขึ้นชาหยั่งประจานแล้วทวนด้วยลวดหน้ ๒๐ ที่ สักรูปชายหญิงไว้ที่แก้ม และมีโทษนั่งร่าแแห่งหนัดไว้ในกฎหมายบานแผนกด้วย ถ้าหนักมือเอาชายชู้มาร่วมประเวณีในวันเดียวกัน ๒ คนขึ้นไป ท่านว่าเป็นหญิงแพศยา ไม่ปรับชายชู้ แต่ลงโทษหญิงแพศยานั้นหนักขึ้นไปอีก กฎหมายลักษณะผัวเมียบทที่ ๘ บัญญัติไว้ด้วยว่า หญิงนอกใจผัว ๆ จับหญิงนอนหงายชายนอนคว่ำ ถ้าจะฆ่าชายนั่นเสีย ให้ฆ่าหญิงนั้นเสียด้วย อย่าให้ฆ่าแต่ผู้เดียว กฎหมายที่ยุให้คนฆ่ากันเช่นนี้หาอ่านได้ยาก ของกรีกมีแต่กฎหมายโซลอน ซึ่งถ้าผู้ใดละเมิดรัฐธรรมนูญ ให้ประชาชนพลเมืองฆ่าเสียได้

แต่กฎหมายผัวเมียเก่ามีดีกว่ากฎหมายปัจจุบันข้อหนึ่งคือ หญิงที่ทำชู้นอกใจผัวนั้น เมื่อผัวฟ้องหย่า ฝ่ายหญิงไม่มีสิทธิจะเรียกเอาสินเดิมสินสมรส เมื่อผัวขับออกจากเรือนต้องไปตัวเปล่า มีแต่ผ้านุ่งผืนผ้าห่มผืนติดตัวไป ข้อนี้มีบัญญัติไว้ในบทที่ ๑๐ ตามกฎหมายปัจจุบัน แม้หญิงจะมีชู้ก็ยังมีสิทธิได้แบ่งสินเดิมสินสมรส ส่วนค่าสินไหมทดแทนสำหรับการเป็นชู้นั้น ศาลอาจพิพากษาให้หญิงรับผิดชอบใช้ได้จริงตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา ๑๕๐๕ ดังกล่าวแล้ว แต่ศาลจะกำหนดให้มากน้อยเท่าใดไม่มีใครทราบ และปกติศาลกำหนดให้ใช้ค่าสินไหมทดแทนแก่กันไม่มากนัก เพราะเหตุนี้เอง ผัวชู้เห็นยวบางคนจึงไม่กล้าฟ้องหย่าเมียมีชู้ เพราะเกรงว่าจะต้องแบ่งสินเดิมสินสมรสให้ภริยา แต่นั่นแหละ ที่ว่ากฎหมายเก่าดีกว่ากฎหมายใหม่ในข้อนี้ ความจริงดีสำหรับชาย ผู้หญิงที่ไฝ่สัทธิสตรีเขาอาจไม่เห็นพ้องด้วยก็ได้

สำหรับเหตุหย่า กฎหมายกรุงเก่าให้หย่ากันได้ด้วยความยินยอมเหมือนในกฎหมายปัจจุบัน โดยบัญญัติเป็นหลักการไว้ในบทที่ ๖๗ ว่า ภริยาสามีมิชอบเนื้อพิ้งใจกัน เขาจะหย่ากันไสร้ตามน้ำใจเขา เหตุว่าเขาทั้งสองนั้นสันนุญกันแล้ว จะจำใจให้อยู่ด้วยกันนั้นมิได้ ข้อนี้ดีกว่ากฎหมายของบ้านเมืองที่นับถือศาสนาคริสต์ โดยเฉพาะศาสนาโรมันคาทอลิก ซึ่งชายหญิงได้สาบานตัวเข้าพิธีเป็นผัวเมียกันแล้วต่อหน้าพระผู้เป็นเจ้า ไม่มีผู้ใดจะแยกออกจากกันได้ จึงยินยอมหย่ากันเองไม่ได้ และเมื่อไปหาศาล ๆ ไม่ให้หย่า หมดทำเข้า ในที่สุดก็เชือดคอกันตายในที่นอน

กฎหมายปัจจุบันมีหลักการดีกว่ากฎหมายกรุงเก่าในข้อที่ว่า การหย่ากันด้วยเหตุอื่นนอกจากยินยอมหย่า จะมีได้แต่ด้วยคำพิพากษาของศาล โดยอาศัยเหตุหย่าดังกล่าวกำหนดไว้ในกฎหมาย トラบใดที่ยังไม่มีคำพิพากษาดังที่สุดและจดทะเบียนไว้ให้เรียบร้อย ชายหญิงยังเป็นสามีภริยากัน ชายอื่นจะทำชู้ด้วยหญิงไม่ได้ แต่กฎหมายกรุงเก่าไม่มีหลักการทะเบียนใช้แก่สามีภริยา มีแต่เหตุหย่ากำหนดไว้ต่าง ๆ เช่น สามีไปเลี้ยงใหม่ ไปชวาฟ้าแดง (หลวงพระบาง) และไม่ส่งข่าวคราวถึงเมียภายหลัง

ในกำหนด ผัวไปค้าขายจังหวัดหัวเมืองพ้นกำหนด ๑ ปี ละเมียไว้แก่ล้งจะให้ลูกละหูกในโลกียหรือสามีภริยาทะเลาะกัน ฝ่ายชายโกรธเก็บเอาสินเดิมและทรัพย์สินของลงจากเรือนหนี แล้วเอาเม็ดพร้าววานพันเสาเรือนเสาหอเสีย เหตุเหล่านี้ท่านว่าทำให้ขาดจากผัวเมียกัน ถ้าชายอื่นมาทำชู้ด้วยหญิง ก็จะเอาผิดฐานชายชู้ไม่ได้ แต่นั่นแหละ จួយถ้าชายผู้ผัวยังอาลัยเมียอยู่และกลับมาอยู่กับเมียต่อไปก็จะถูกคนอื่นเขากินแยะเจี๊ยะเปล่า ๆ ลักษณะการที่ถ่านไฟเก่าอาจคุ้ขึ้นมาอีกได้นี้ กฎหมายผัวเมียก็เขียนรับรู้ไว้ในบทที่ ๓๗ ซึ่งพูดถึงเรือนท่านเคยอยู่ท่านเคยนอนหมอนท่านเคยเรียงเสปียงท่านเคยกิน

การแบ่งทรัพย์สินเมื่อหย่าหรือขาดจากผัวเมียกันนั้น ทั้งกฎหมายเก่าและใหม่มีหลักการอันเดียวกันในข้อที่ให้คืนสินเดิมและแบ่งสินสมรสกัน แต่ตามหลักการใส่สิทธิสตรี กฎหมายปัจจุบันดีกว่ากฎหมายกรุงเก่า เพราะตามกฎหมายเก่า เมื่อทั้งสองฝ่ายมีสินเดิมด้วยกัน ท่านให้แบ่งสินสมรสกันเป็นชายหาบหญิงคอน คือ ชายได้ ๒ ส่วน หญิงได้ ๑ ส่วน แม้ความจริงหญิงจะเป็นฝ่ายทั้งหาบทั้งคอนก็ตาม ตามกฎหมายปัจจุบันสินสมรสต้องแบ่งเท่ากัน เว้นแต่ฝ่ายหนึ่งไม่มีสินเดิม จึงจะให้ฝ่ายนั้นได้แบ่งสินสมรสเพียง ๑ ส่วนใน ๓

เป็นธรรมดา เมื่อชายหญิงเป็นผัวเมียกันแล้วก็ต้องมีลูก อำนาจหน้าที่ของบิดามารดาที่มีต่อบุตร หรือบุตรต่อบิดามารดามีเป็นประการใด ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ปัจจุบันมีบัญญัติไว้โดยละเอียดในบรรพ ๕ แต่กฎหมายเก่าแทบจะไม่มีกล่าวถึง ทั้งนี้มิใช่ว่าจะไม่เอาใจใส่เสียเลยหามิได้ แต่เป็นเพราะว่าตามกฎหมายเก่า พ่อและผัวมีอำนาจอิสระเหนือลูกและเมีย แม้จะเอาไปขายเป็นทาสยังทำได้ และเมื่ออำนาจอิสระอยู่แก่เขาเช่นนี้ จึงเป็นเรื่องที่กฎหมายจะสอดเข้าไปพูดอะไรเกี่ยวข้องไม่ได้ ไม่เหมือนกฎหมายปัจจุบัน ซึ่งชายผู้เป็นหัวหน้าครอบครัวไม่มีอำนาจอิสระเช่นนั้น อำนาจอิสระตามกฎหมายเก่ามีกล่าวไว้ในกฎหมายลักษณะผัวเมียบทที่ ๑๙ และ ๘๑ แต่ถึงกระนั้นก็ยังมิบทที่ ๗๔ บัญญัติไว้เป็นกฎหมายปรานีของกรุงศรีอยุธยาว่า ราษฎรทั้งหลายในแว่นแคว้นเสมามณฑล ให้เลี้ยงดูลูกเมียพี่น้องพ้องพັນรั้งชอบโดยธรรม

(๖) กฎหมายลักษณะมฤตก

กฎหมายมฤตกปัจจุบันตั้งบัญญัติไว้ในกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ ๖ มีหลักการใหญ่ ๆ เหมือนกฎหมายของกรุงเก่า

ในเบื้องต้นมีหลักการเหมือนกันเกี่ยวกับการเสียสิทธิเป็นทายาท โดยเป็นผู้ยกย้ายปิดบังทรัพย์สินมรดก หลักการเกี่ยวกับทายาทที่คิดร้ายต่อเจ้ามรดกก็เป็นอย่างเดียวกัน ที่ต่างกันคือ กฎหมายกรุงเก่าถือเอาข้อที่ทายาทได้รักษาใช้ปลงศพเจ้ามรดกเป็นข้อสำคัญ ทายาทคนใดไม่ได้รับรักษาใช้ปลงศพเจ้ามรดก จะเรียกเอามรดกไม่ได้ ตกอยู่ในลักษณะที่เรียกว่าญาติไม่เป็นมิตรกับผู้ตาย แต่หลักการอันนี้ได้ยกเลิกเสียแล้วในกฎหมายปัจจุบัน

สำหรับมรดกไม่มีพินัยกรรม ตามกฎหมายเก่าให้แบ่งมรดกเป็น ๔ ภาค คือ ภาคหลวง ๑ ภาคบิดามารดา ๑ ภาคญาติรวมทั้งบุตร ๑ ภาคภริยา ๑ แต่จะเห็นได้ว่า ถ้าเอามรดกไปแบ่งให้บิดามารดาทั้งภาค ท่านแก่เฒ่าแล้ว ไม่ช้าท่านก็จะตาย เอามรดกของลูกติดตัวไปไม่ได้ ในทางตรงกันข้าม ผู้ตายอาจมีลูกเป็นโหลๆ เมื่อเอามรดกไปแบ่งเป็นภาคให้แก่บิดามารดาเสียตั้งภาคหนึ่งแล้ว ภาคที่เหลือสำหรับแบ่งให้แก่บุตรก็จะเป็นเบี้ยหัวแตก ไม่ช่วยสร้างความเจริญให้แก่คนที่จะมีอนาคตต่อไปข้างหน้าได้ กฎหมายในปัจจุบันจึงเลิกหลักการนี้เสีย ถ้าผู้ตายมีบุตร ให้บิดามารดาแต่ละคนมีสิทธิได้มรดกเท่ากับบุตรคนหนึ่ง

มรดกภาคหลวงเดิวนั้นก็เลิกแล้วเหมือนกัน เพราะมรดกภาคหลวงตามกฎหมายกรุงเก่านั้นความจริงเป็นเรื่องคินเครื่องราชอิสริยยศซึ่งพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานให้แก่ข้าราชการมีบรรดาศักดิ์ เช่น เสรียง คานหาม เรือกันยา ฯลฯ เมื่อเหล่านี้ไม่มีแล้ว ภาคหลวงจึงเป็นอันต้องยกเลิกไป แต่สำหรับภริยานั้น หลักการแบ่งภาคยังมีตกค้างอยู่ เพราะตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา ๑๕๓๕ ถ้าผู้ตายมีบุตร ภริยาที่ยังอยู่ได้มรดกเท่ากับบุตรคนหนึ่ง แต่ถ้าผู้ตายไม่มีบุตร มีแต่ทายาทเช่นพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกัน ภริยาได้มรดกครึ่งหนึ่ง ถ้าเป็นญาติห่างออกไปยิ่งกว่านั้น เช่น ผู้ตายมีแต่ลูกป้าน้าอา ภริยาได้มรดกถึง ๒ ส่วนใน ๓

การแบ่งมรดกระหว่างทายาทชั้นเดียวกัน เช่น บุตรและภริยา กฎหมายกรุงเก่าแบ่งให้ได้มากน้อยกว่ากัน ภริยาพระราชทานได้ ๓ ส่วนกึ่ง ภริยาสุ่มมีขันหมากบิดามารดาให้ได้ ๓ ส่วน นานาภริยาหรืออนุภริยาได้ ๒ ส่วนกึ่ง ส่วนบุตรก็แบ่งให้ได้มากน้อยกว่ากัน สุดแล้วแต่ว่าจะเป็นลูกอ้าย ลูกอี่ ลูกอาม ลูกอ้ายกินสี่ ลูกอี่กินสอง ลูกอามกินหนึ่งส่วนกึ่ง ลูกอ้ายได้แก่ลูกที่เป็นหัวงาน เหาราชการคุมญาติ ลูกอี่ได้แก่ลูกที่ประมวลราชการ ลูกอามได้แก่ลูกที่ช่วยปกครองรักษาข้าคนทรัพย์สินของ แต่เดิวนั้นขึ้นชื่อว่าลูก ต้องได้ส่วนแบ่งเท่ากันหมด สำหรับเมียก็ไม่มีปัญหา เพราะในปัจจุบันมีได้เพียงคนเดียวเท่านั้น คือตามกฎหมาย

กฎหมายมฤตกปัจจุบันมีบัญญัติไว้เป็นสำคัญในรายละเอียดต่าง ๆ เกี่ยวกับการทำพินัยกรรม และการตีความพินัยกรรม สำหรับแบบพินัยกรรมที่มีพยานนั้น ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ กำหนดไว้เพียง ๒ คน มีหน้าที่เป็นผู้รับรู้จากผู้ทำพินัยกรรมได้ลงลายมือชื่อของเขาไว้ในพินัยกรรม ต่อหน้าพยานทั้ง ๒ คนนั้นพร้อมกัน กฎหมายกรุงเก่าในลักษณะมฤตกบทที่ ๔๙ บัญญัติไว้เป็นคนละแบบ ซึ่งพยานมีหน้าที่สำคัญมาก ในเบื้องต้นพยานพินัยกรรมมีมากน้อยกว่ากันตามลำดับบรรดาศักดิ์ สำหรับผู้มีศักดินาตั้งแต่ ๑๐๐๐๐ ขึ้นไป ต้องมีพยานลูกหนึ่งถึง ๙ คน ๑๐ คน ศักดินา ๘๐๐ ถึง ๑๐๐๐ ต้องมีพยาน ๗ คน ๘ คน พระสงฆ์และไพร่เป็นตีมีเพียง ๓ คน พยานเหล่านี้ มีหน้าที่ต้องเล็งดูอาการของผู้อาพาราว่าหนักหรือเบา ถ้อยคำของผู้ทำพินัยกรรมเป็นปกติหรือเพี้ยนเพี้ยน และพยานผู้ลูกนั้นยังต้องถามผู้อาพารานั้นก่อนถึง ๓ มื้อ ๓ วัน ต่อเมื่อถ้อยคำเป็นปกติ ไม่เพี้ยนเพี้ยน จึงให้ฟังเอาเป็นพินัยกรรม ถ้าพยานไม่สอบถามและผู้ทำพินัยกรรมถึงแก่ภรรณภาพลงภายใน ๑ เดือน ๑๕ วัน ๑๐ วัน ๓ วันดังกล่าวได้ตามลำดับชั้นศักดินา จะฟังเอาเป็นพินัยกรรมไม่ได้ ต่อเมื่อพ้นกำหนดไปแล้วถึงภรรณภาพ จึงจะฟังเอาเป็นพินัยกรรมได้ ที่ให้พยานซักถามผู้อาพารานั้น รู้สึกว่าจะลำบากมาก ดีไม่ดีพอจะรอด ไปจู้จี้ซักถามเข้า จะพาลตายเอา

อายุความมฤตก ๑ ปีมีเป็นอย่างเดียวกันทั้งในกฎหมายเก่าและปัจจุบัน กฎหมายลักษณะรับฟ้องบทที่ ๒๑ ห้ามมิให้รับฟ้องคดีมฤตกที่ฟ้องเกิน ๑ ปี หลักการปัจจุบันมีบัญญัติไว้ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา ๑๗๕๔, ๑๗๕๕

๒) กฎหมายวิธีสบัญญัติ

กฎหมายวิธีสบัญญัติหรือวิธีพิจารณาความในศาลสมัยกรุงศรีอยุธยา พอจะจัดลำดับพิจารณาได้ดังนี้คือ ในเบื้องต้นมีกฎหมายพระธรรมนูญกำหนดกระทรวงศาลว่าคืออย่างไรจะขึ้นศาลไหน หลักการมีบัญญัติไว้ต่างหาก เช่นในกฎหมายอาญาหลวงบทที่ ๙๗, ๑๐๒, ๑๐๕ และกฎหมายลักษณะโจรบทที่ ๖๖ เป็นข้อห้ามมิให้ตั้งศาลเตี้ยชำระความกันเอง เมื่อราษฎรมีถ้อยความต่อกันเป็นประการใด ต้องนำไปร้องฟ้องตามกระทรวงศาลที่พิกัดไว้ ต่อไปเมื่อคดีมีคนนำมากกฎหมายร้องฟ้องต่อกระทรวงศาลเป็นการถูกต้องแล้ว ฟ้องอย่างไรสมควรรับไว้พิจารณาหรือไม่ควรรับ มีกฎหมายลักษณะรับฟ้องบัญญัติไว้ เช่นผู้ใดไม่รู้จักคุณบิดามารดา มันนำคดีเป็นอุทลุมมาฟ้องท่าน กฎหมายห้ามมิให้รับฟ้อง ในชั้นต่อไปมีกฎหมายลักษณะพยานบัญญัติไว้เกี่ยวกับปัญหาว่าเมื่อถึงขั้นเป็นความสืบพยานกัน พยานอย่างไรจะฟังได้ไม่ได้ ต่อไปมีกฎหมายลักษณะพิสูจน์ดำเนินสำเลยเพลิงเพื่อพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของคู่ความเองว่าฝ่ายไหนเท็จฝ่ายไหนจริง ต่อไปอีกมีกฎหมายลักษณะตระลาการกำหนด

สิทธิและหน้าที่ของผู้ซึ่งขาดตัดสินคดี เมื่อคดีมีการตัดสินแล้ว ยังมีกฎหมายลักษณะอุทธรณ์บัญญัติไว้ให้
อุทธรณ์คดีได้ มีหลักการกว้างๆ บัญญัติไว้ในกฎหมายอาญาหลวงบทที่ ๑๒๗ ว่า กิจคดีด้วยความ
ประการใดๆ พระเจ้าอยู่หัวให้ช่วยกันพิพากษาก็ดี แลประชุมพร้อมกันพิพากษาถูกต้องเห็นชอบ
ด้วยราชการอยู่แล้ว อยู่มาภายหลังผู้ใดว่ากล่าวว่ามีข้อบกพร่อง ท่านว่าผู้นั้นละเมิด ให้ลงโทษโดย
โทษานุโทษ ต่อไปนี้จะนำกฎหมายดังกล่าวนี้มาพิจารณาโดยสังเขป

(๑) พระธรรมนูญ

มีหลักการบัญญัติไว้ในพระธรรมนูญบทที่ ๑ ว่า ตั้งแต่นี้ไปเมื่อหน้า ผู้ว่าราชการทุกกรมอัน
หาโรงศาลมิได้นั้น ไซ้ตระลาการที่จะพิจารณาความบังคับบรรดาคดีอาญาประจักษ์ชัดเป็นข้าแผ่นดิน
ห้ามมิให้ผู้หาโรงศาลมิได้นั้นรับหนังสือเอามาได้ถามเอง ข้อนั้นเข้าลักษณะคำฟ้องเพียวว่า เจ้า
ไม่มีศาล ตระลาการไม่มีกระทรวง

ต่อไปเมื่อพิจารณาถึงกฎหมายอาญาหลวงและกฎหมายอาญาราชฎาจะเห็นได้ว่า ผู้มีอำนาจ
ปกครองแผ่นดินสมัยกรุงศรีอยุธยา มีความเป็นห่วงเป็นใยในเรื่องการพิจารณาพิพากษารรคดีเป็น
อย่างยิ่ง ไม่ต้องการให้ใครตั้งศาลเตี้ยชำระความกันเอง เพราะจะทำให้บ้านเมืองถอยหลังเข้าคลอง
ไปสู่ยุคเดือนที่ฝรั่งเรียกว่าเป็นยุคตาต่อตาฟันต่อฟัน ใครมาชักเราฟันหักซี่หนึ่ง เราก็ทำกฎหมาย
เอาเองชกให้ฟันเขาหักบ้าง ๑ ซี่ ฟันต่อฟัน อีกประการหนึ่ง สมัยอยุธยามีข้าราชการผู้มีบรรดาศักดิ์
ชอบทงศักดิ์ทำอะไรตามอำเภอใจ เทียวหาความราชฎาบ้าง ใช้อำนาจตัดสินคดีความระหว่างราชฎา
กันเองบ้าง กตขี้หม่เหงกันจนราชฎาแตกฉานช้านเซ็นไปก็มี ดังที่มีกล่าวไว้ในกฎหมายอาญาหลวง
พระเจ้าแผ่นดินจึงรวบอำนาจตัดสินคดีมาไว้ใน พระองค์เสียเอง เพื่อป้องกันมิให้ราชฎาถูกผู้มี
บรรดาศักดิ์รับกวรวังแก พระราชอำนาจของพระเจ้าแผ่นดินไทยในการตัดสินคดีความนั้น ความจริง
มีมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย ดังจารึกไว้ในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง แม้เมื่อไม่ช้าไม่นานมานี้
ก่อนเมืองไทยเปลี่ยนมาสู่ยุคประชาธิปไตย ศาลสูงสุดในประเทศยังไม่มี มีแต่กรรมการฎีกาพิจารณาคดี
ชั้นฎีกาแทนพระองค์ และถวายคำแนะนำในหลวงตัดสินคดีชั้นที่สุด

พระธรรมนูญอยุธยามีบัญญัติไว้ในบทต่างๆ เป็นการกำหนดอำนาจศาล เช่น หากกันว่าปล้น
สะตมลักเอาทรัพย์สิ่งของฆ่าเจ้าเรือนตายกลางวันกลางคืนก็ดี ทำชู้ด้วยเมียท่าน ฆ่าฟันกัน และคดี
จะกละกระสือกระหาง ทำยาแผดยาเมา ริดลูก ให้ฟ้อง ณ กระทรวงนครบาล ถ้าไม่ถึงตายให้ขึ้น
ขุนพรหมสุภาพิจารณา ถ้าเป็นความหัวเมืองร้ายต่ำกว่าแสน ให้ขุนแขวงหมื่นแขวงพิจารณา ความ

ต่ำกว่าสปรมาท ช่มชื่นไม่ถึงชำเรา ผัวเมียหย่ากันแบ่งสิ่งของ ถ่มน้ำลายรดหัวท่าน ขึ้นกระทรวง
แพ่ง ความชาวกรุงก็ดี ต่างประเทศก็ดี พิพาทถ้อยความแก่ฝรั่งอังกฤษ วิลันดา แวก ประเทศชะวา
มะลายู มักกะสัน ญวน จีน ซึ่งเข้ามาสู่พระบรมโพธิสมภาร ขึ้นกระทรวงขุนพิณิจไกรราชปลัดพิจารณา
ถ้าเป็นความหัวเมืองให้ยกกระบัตรพิจารณา มีหลักกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคลบัญญัติไว้
ในพระธรรมนูญบทที่ ๘ ด้วยว่า อนึ่งต่างประเทศสมัยเข้ามาอยู่ในประเทศเมืองใดมีถ้อยความ
ให้พิจารณาว่ากล่าวตามราชประเพณีจารีตเมืองนั้น ข้อนี้สงสัยว่าจะเป็นกฎหมายในเมืองขึ้นของไทย
อันเป็นต้นบัญญัติของกฎหมายปกครองบริเวณ ๗ หัวเมืองที่ได้ใช้กฎหมายอิสลามเกี่ยวกับครอบครัว
มฤตกในหัวเมืองทั้ง ๗ นั้น ที่สุดมีแม้แต่ศาลกระทรวงธรรมการพิจารณาคดีพระภิกษุต้องหา

(๒) กฎหมายลักษณะรับฟ้อง

กฎหมายลักษณะรับฟ้องบทที่ ๑ กำหนดเงื่อนไขเกี่ยวกับบุคคลบางจำพวกที่ต้องห้ามมิให้
ฟ้องคดี เช่นคนวิกลจริตบ้าใบ้ คนเป็นกระยาจกถือกระเบื้องกระลาขอทาน คนสูงอายุหลงใหล เด็กต่ำ
อายุเอาถ้อยคำมิได้ เหล่านี้ให้ตระลาการไต่สวนสัก্ষพยานรู้เห็นก่อน ต่อเมื่อคดีมีมูลจึงให้รับบังคับ
บัญชาตามฟ้อง ถ้าไม่มีมูลอย่าให้รับ บุคคลแม้จะเป็นทาสก็ฟ้องนายเงินได้ ดังบัญญัติไว้ในบทที่ ๑๒
ว่า ทาสแค้นใจเจ้าเบี้ยนายเงินด้วยประการใด ๆ ฟ้องให้เรียกนายเงินออกมายังโรงศาล ท่านว่า
ให้มันส่งเงินค่าตัวมันแก่นายเงินเสียก่อนแล้วจึงฟ้องได้ แต่ถ้าเจ้าเงินทำผิดเป็นความมหันตโทษ แม้
ทาสจะไม่ส่งค่าตัว ก็ให้รับฟ้องไว้พิจารณาได้ ถ้าแย้งกันฟ้องจำเลยคนเดียวในวันเดียวกัน บทที่ ๔
บัญญัติว่า คนไหนฟ้องก่อนให้เอาคนนั้นเป็นโจทก์ ตามบทที่ ๗ ผู้ใดฟ้องคดีศาลอยู่แล้วแห่งหนึ่ง
กลับเอาความเรื่องเดียวกันไปฟ้องยังอีกศาลหนึ่งเป็น ๒ ความ ท่านให้ไหมลาหนึ่งตามบรรดาศักดิ์
เป็นพินัยหลวง แล้วให้พิจารณาเฉพาะคดีที่ฟ้องไว้แต่แรก

อายุความฟ้องร้องมีกำหนดไว้ตั้งแต่บทที่ ๑๖ เช่นฟ้องว่าลักโคกระบือที่หายไปแต่ได้ตัวคืน
มา ต้องฟ้องเสียภายใน ๑๐ วันหรือ ๑ เดือน ฟ้องว่าทุบตีกันหัวแตกฟันหักเกิน ๓ วัน ๔ วัน
ท่านมิให้รับไว้พิจารณา

ต่อไปมีบทบัญญัติว่าด้วยการตัดฟ้องตราไว้ ชื่อว่าเป็นโจทกะเฉทกะ เช่นผู้มีบรรดาศักดิ์จะ
เป็นโจทก์ฟ้องคดีหรือเป็นจำเลยถูกฟ้อง ต้องมีทนายว่าต่างแก้ต่างแทนตัว มิฉะนั้นจะรับไว้พิจารณา
ไม่ได้ และยังมิบทตัดฟ้องอย่างอื่นอีก ๑๙ ประการ เช่นฟ้องพ่อแม่ปู่ย่าตายายเป็นอนุหลุม ฟ้องเอา
ทรัพย์มฤตกเกิน ๑ ปี ฯลฯ

ทนายต่างแก่งผู้มืบรรดาศักดิ์นั้งแต่ ๔๐๐ ขึ้นไปนั้ง สังกัดว่าไม่เหมือนทนายความ
ในปัจจุบัน แต่เป็นการเอาตัวทนายไปแทนกันโจทก์จำเลยในตระลาการ คือเมื่อมีการเกาะตัวโจทก์
จำเลยไปกักไว้ในตระลาการระหว่างเป็นความนั้น สำหรับผู้มืบรรดาศักดิ์อาจให้เกาะเอาทนายไปกัก
ไว้แทนตัวได้ ไม่ต้องถูกเกาะตัวเองให้เสียศักดิ์ศรี แต่เมื่อศึกษาถึงลักษณะอุทธรณ์จะเห็นได้ด้วยว่า
การพิจารณาคดีสมัยกรุงเก่าไม่ต้องเสียสัจจางทนายไปว่าความ เพราะตามวิธีพิจารณาเดิม คู่
ความโจทก์จำเลยต้องกำกับตระลาการให้ถามความด้วยตนเอง เพราะฉะนั้น ในกรณีผู้มืบรรดาศักดิ์
เป็นความและต้องใช้ทนายต่างตน ทนายแก่งว่าต่างนั้งก็ยอมจะต้องทำหน้าที่กำกับตระลาการให้
ถามความแทนผู้มืบรรดาศักดิ์ ประเพณีจึงตกทอดมาใช้ทนายความแก่งว่าต่างในปัจจุบันนี้ ความ
จริงประเพณีเดิมที่ให้คู่ความกำกับความถามกันเอาเองก็ตีเหมือนกัน เพราะเมื่อต่างฝ่ายต่างไม่รู้กฎหมาย
หมดจดจนเคล็ดทนายต่าง ๆ ที่จะเลียงความจริงและกฎหมาย ถามกันไปถามกันมา ไม่เข้าใจความจริง
ก็จะทะลักออกมาเอง แต่สงสัยว่าการพิจารณาในโรงศาลแต่ก่อนจะยังพลิกด้วยเหตุที่คู่ความต่างฝ่าย
ต่างไม่รู้กฎหมายด้วยกัน การใช้ทนายมีความรู้ว่าความในปัจจุบันจึงเป็นระเบียบเรียบร้อยเร็วกว่า
ความถามกันเองประดักประเดิดอย่างไรหาอ่านได้เพลิน ๆ จากเสภาขุนช้างขุนแผน

กฎหมายรับฟ้องบัญญัติลักษณะตัดสำนวนไว้ด้วย ๙ ประการ เช่น ปรากฏว่าฝ่ายใดให้
สินจ้างแก่ผู้กล่าวตระลาการ ไม่มาศาลตามนัด ทำวิทยาคุณใส่อีกฝ่ายหนึ่ง เหล่านี้ ให้ถือเอาเป็นแพ
เหตุที่จะทำให้แพ้คดียังมีอีก เช่น เข้าในลักษณะสักขีเฒ่าจะชู้เชิญหรือเสียมสอนพยาน อร์รณฎุ
ประวิงความ เช่น อ้างว่าป่วยไม่มาตามนัด แต่พิสูจน์ได้ว่าไม่ป่วย ให้เอาเป็นแพอีกเหมือนกัน

(๓) กฎหมายลักษณะพยาน

ตามวิธีพิจารณาของอังกฤษ ในคดีความบางชนิดมีการเลือกตั้งชาวบ้านขึ้นคณะหนึ่งมี
จำนวน ๑๒ คน เป็นผู้วินิจฉัยชี้ขาดฟังข้อเท็จจริงในคดีอันเป็นข้อแพ้นั้น เช่น ในคดีฆ่าคนตาย
เมื่อสืบพยานกันเสร็จแล้วทั้งสองฝ่าย และผู้พิพากษาได้ให้คำแนะนำว่าพยานอย่างใดตามกฎหมาย
รับฟังได้ไม่ได้ รวมตลอดทั้งหลักกฎหมายอันจะประกอบเป็นองค์แห่งความผิดมีอยู่เป็นประการใดแล้ว
คณะบุคคลนั้นจะต้องประชุมกันทั้ง ๑๒ คนเพื่อชี้ขาดว่า จำเลยที่ต้องหาว่าฆ่าคนตายนั้นผิด หรือไม่ผิด
เมื่อคณะบุคคลนั้นฟังว่าผิดแล้ว ผู้พิพากษาจะลงโทษแขวนคอจำเลยให้ตายไปตามกฎหมายคณะบุคคลนั้น
เรียกว่าจู้รี

สำหรับกฎหมายไทยโบราณ โดยเฉพาะในสมัยกรุงศรีอยุธยา นั้น บางคนที่มาไม่ละเอียด อาจนำมาคิดสับสนกันไปว่า การพิจารณาคดีของไทยในสมัยนั้นก็จะมีจู่เหมือนกัน ได้แก่คณะลูกขุน ณ ศาลา แต่ความจริงวิธีพิจารณาคดีสมัยกรุงเก่าหาเป็นเช่นนั้นไม่ กล่าวโดยทั่วไป คดีจะเริ่มขึ้นด้วยการที่ผู้กล่าวหาฟ้องทุกข์กฎหมายไว้ยังขุนการ เมื่อคดีเข้าสู่กระทรวงศาลแล้ว เข้าใจว่าลูกขุนสังกัด กระทรวงศาลจะเป็นผู้วินิจฉัยว่าคดีส่งเข้ากระทรวงศาลถูกต้องหรือไม่ และจะรับฟ้องไว้พิจารณาได้หรือไม่ เหล่านี้ ลูกขุนจะพิจารณาเป็นปัญหากฎหมายหรือบทพระอัยการ เมื่อเป็นคดีที่จะรับไว้พิจารณาได้แล้ว โจทก์จะต้องขอให้พนักงานทนายจะทำการไปเกาะเอาตัวจำเลยมาไว้ในตระลาการ แล้วทั้งสองฝ่ายโจทก์จำเลยจะต้องถูกเกาะตัวไว้ในตระลาการไปไหนมาไหนไม่ได้ การสืบพยานไม่สืบที่ศาล แต่ตระลาการจะไปสืบที่บ้านพยาน การสืบพยานจึงเรียกว่าเผชิญพยาน เมื่อสืบพ้องได้ไม่ได้เป็นประการใดแล้ว ตระลาการจะเป็นผู้พิพากษาคดี แต่ถ้ามีปัญหามกฎหมาย เข้าใจว่าตระลาการ จะทำใบสั่งส่งไปปรึกษาลูกขุน ณ ศาลาเสียก่อน เพื่อนำบทพระอัยการหรือกฎหมายของบ้านเมืองมา ปรับสำหรับตระลาการจะได้ชี้ขาดตัดสินไปตามกฎหมาย คดีเรื่องใดเป็นการยากที่จะตัดสิน ไม่ว่า ในทางข้อเท็จจริงหรือข้อกฎหมาย ต้องกราบบังคมทูลให้ทรงพระบรมราชวินิจฉัย เพราะฉะนั้น วิธีพิจารณาของไทยจึงตรงกันข้ามกับของอังกฤษ คือ โดยทั่วไป ตระลาการทำหน้าที่จู่ชี้ขาดข้อเท็จจริง ส่วนลูกขุนเป็นนักกฎหมายนำกฎหมายของบ้านเมืองมาปรับแก้คดี แต่เหตุใดจึงเรียกว่า ลูกขุนนั้น ในพระอัยการตำแหน่งนาพลเรือนมีทำเนียบเจ้าหน้าที่เรียกว่าปลัดนั่งศาล สังกัดขุนมน นายเจ้ากรมกระทรวงต่างๆ เช่น ขุนเทพอาณาราช ปลัดนั่งศาลราชบุรีในสังกัดเจ้าพระยาจักรีฯ ตำแหน่งขุนแต่เดิมสมัยสุโขทัยเป็นตำแหน่งพ่อเมือง ซึ่งในที่สุด ในสมัยกรุงศรีอยุธยาอาจได้นำมาใช้กล่าวขานถึงผู้ที่ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้ากระทรวงก็ได้ แล้วจึงเลยกล่าวขานไปถึงปลัดนั่งศาลในสังกัดว่าเป็นลูกขุนในบังคับบัญชา

สำหรับผู้ที่จะเป็นพยานในคดีความนั้น กฎหมายลักษณะพยานจำกัดห้ามบุคคลบางจำพวก ที่จะฟังเป็นพยานไม่ได้ เช่นผู้ที่เป็นญาติของคู่ความ คนหูหนวกตาบอด หญิงนกรโสเภณี กระเทย บัณเฑาะ พ่อมดแม่มด คนวิกลจริต เด็ก ๗ เข้า เฒ่า ๗๐ คนเต็มราชอาณาเขาลี้ภัยชีวิต คนประกอบอาชีพเป็นประมง เพชฌฆาต เมียน้อยเมียหลวงเป็นความกัน จะฟังสามเป็นพยานก็ไม่ได้ สำหรับพระภิกษุสงฆ์ ถ้าเป็นพยานในข้อความอันใด เมื่อถามท่าน ท่านล้มตลบ่ตลง ข้อนั้นเป็นอันไม่สม ต่อเมื่อท่านสำรวมนั่งอยู่ ข้อนั้นจึงจะสม แต่ถ้าพยานพระภิกษุนั้นให้ถ้อยคำสมกับที่คู่ความอ้างมา กฎหมายให้ถือเอาเป็นอุตริพยาน ไม่อยู่แก่ศีลสิกขาบท จะฟังเอาคำพระภิกษุนั้นเป็น

จริงไม่ได้ อุตริพยานหมายความว่าพยานที่เป็นพวกเดียวกันกับฝ่ายที่อ้าง ถ้าพยานเป็นสามเณรให้
ถ้อยคำสมอ้าง ท่านให้ถือเอาเป็นอันธพาล ฟังไม่ได้อีกเหมือนกัน

ก่อนสืบพยาน ตระลาการจะทำพิธีประกาศชุมนุมเทวดาเพื่อฟังคำให้การว่าจะให้การเท็จ
หรือจริง ในคำประกาศจะมีแจ้งไว้ด้วยว่า ถ้าพยานให้การเท็จ หมีได้เห็นว่าเห็น หมีได้ยินว่าได
ยิน หมีรูว่ารู ก็ให้มือนั้นเป็นไปต่างๆ เช่นให้ธรณีสูบ ให้กลายเป็นคนบ้าคนใบ้ ให้ฟ้าผ่า เข้าป่า
ให้เสือกิน เมื่อจะตายให้รากเป็นเลือด โลหิตตกจากปากจมูกลงถึงซึ่งชีวิตพิณาศ อย่าให้ทันส่งบุตริภริยา
ได้ ตายไปให้เป็นเปรต โทษสำหรับพยานเท็จมีกำหนดไว้ในคำปรารภอย่างน่าสยดสยอง เช่นให้
ตัดศีรษะเสียให้มากกว่าก่อนสาวคนทั้งหลายในมนุษย์โลกนี้ ให้ตัดมือตัดเท้าเสียให้มากกว่าเส้นหญ้า ให้
เชือดเนื้อคนอันหาความสามัคคีได้ให้มากกว่าแผ่นดินอันหาได้ ๒๔๐๐๐๐ โยชน์ ให้ควักตาให้มากกว่า
ดาวในพื้นอากาศ แต่สำหรับผู้ที่ป็นสักขีพยานกล่าวแต่ความสัจความจริงนั้น เมื่อเกิดชาติหน้าใน
ภพใด ๆ ถ้าเป็นบุรุษจะบริสุทธิ์ไปด้วยรูปโฉมพรรณสัณฐานอันประเสริฐ บังเกิดเป็นนักปราชญ์
กอปรด้วยปรีชาญาณ ถ้าเป็นสตรีจะมีพรรณสัณฐานอันไพบุลย์ ต่อไปในอนาคตจะเข้าถึงพระไตรปิฎก
ธรรม อันเป็นที่ยกเอะทะกักคะในพระพุทธศาสนาเมื่อสมเด็จพระศรีอาริยะเมตไตรยเจ้าจะมาตรัสใน
ภวภาคหน้า และจะบ่ายหน้าเข้ายังพระอมตมหานครนฤพานนั้นแล แต่แม้กระนั้น ก็ยังมีคำเตือนผู้
พิพากษาสุภาวตระลาการไว้ว่า ให้เล็งดูคำพยานจงถ่องแท้ ที่ควรฟังให้ฟัง มิควรฟังอย่าให้ฟัง ลักษณะ
พยานอันควรฟังมีกำหนดไว้ ๖ ประการ เช่น บุคคลกอปรด้วยน้ำใจสัจบุรุษ บุคคลเป็นที่สักการะ
บูชาแก่คนทั้งปวง ตามกฎหมายลักษณะพยานบทที่ ๑๕ พยานต้องตั้งสัจจาริชฐานสาบานตัวแล้วจึง
ให้การ แต่ถ้าภัยทั้ง ๘ เกิดแก่พยานภายใน ๓ วัน ๗ วัน ให้เอาผู้อ้างเป็นแพ

พยานมีจำแนกไว้เป็น ๓ ประเภทคือ ทิพยพยาน ได้แก่พระภิกษุทรงธรรม พราหมณา
จารย์อันอยู่แก่ศีลแลพรศกรรม นักปราชญ์ราชบัณฑิตอันอยู่แก่ธรรม ขุนนางผู้มีบรรดาศักดิ์ดำรงราช
อุตริพยาน ได้แก่หัวพันหัวปาก ภูตาสทำมรวง จำเสมียนนักการ พ่อค้าแม่ค้า คนทำไร่ไถนา อุตริ
พยานได้แก่พี่น้องพ้องพັນรู้ญาติการของผู้อ้าง แลมิตรสหายเพื่อนกินอยู่สุมเล คนผู้ยากเป็นวนพิท
และคนพยาลีล่อนหูกตบอดอันอยู่รักษาหาวงศ์ชาหมีได้ การฟังพยาน ๓ ประเภทนี้ ทิพยพยาน
ชนะอุตริพยาน อุตริพยานชนะอุตริพยาน แต่จะเป็นทิพยพยานอุตริพยานหรืออุตริพยานก็ตาม ถ้า
ให้การว่ามิได้เห็นแก่จักขุ มิได้ยินแก่โสต เป็นแต่ผู้มีความบอกเล่าจึงรู้ ท่านมิให้ฟังพยานนั้นเลย
นอกจากนั้น คุุ่ความฝ่ายหนึ่งอ้างพยานมาอย่างใด อีกฝ่ายหนึ่งมีสิทธิหาพยานมาพิสูจน์ได้ว่าคำพยาน
นั้นไม่เป็นจริง ฝ่ายใดอ้างพยานไว้แล้วกลับไม่ไปเผชิญพยาน ท่านเอาเป็นแพ เพราะชีวหาอันเดียว

กล่าวด้วยเป็นสอง ถ้าไปเผชิญแล้วพยานไม่ยอมให้การ ท่านว่าเป็นโมฆะพยาน คือฟังเอาความไม่ได้ แต่อย่างไรก็ตาม บทที่ ๔๘ มีบัญญัติไว้ว่า อ้างพยาน ๑๐ คนรับสมอ้าง หมีเท่าโจทก์จำเลยรับกัน ในสำนวน

ตามความในกฎหมายลักษณะพยานบทที่ ๓๘ และ ๔๔ และลักษณะอุทธรณ์บทที่ ๔ ผู้ถามหรือซักค้านพยานได้แก่ตระลาการ โดยมีคู่ความกำกับคำถามให้ถาม ไม่ใช่ทนายความ ตามความตั้งบัญญัติไว้ในกฎหมายลักษณะตระลาการบทที่ ๘๐, ๘๒ ทนายหมายความถึงผู้ที่มาปรากฏเป็นตัวความแทนคู่ความ โดยเฉพาะเมื่อตัวความเป็นผู้มีบรรดาศักดิ์ ๔๐๐ ขึ้นไป ซึ่งกฎหมายลักษณะตระลาการบทที่ ๘๒ บัญญัติว่า เมื่อเป็นความ บุคคลผู้มีบรรดาศักดิ์ชั้นนี้ต้องแต่งทนายแก้ความว่าความต่างตัว ห้ามว่าความเอง สำหรับผู้ที่มีศักดิ์ต่ำกว่า ๔๐๐ อาจให้พี่น้องแก้ต่างว่าต่างได้ ข้อนี้ได้กล่าวมาบ้างแล้วเมื่อว่าถึงกฎหมายลักษณะรับฟ้อง

หลักการวินิจฉัยคำพยานมีบัญญัติไว้ในกฎหมายลักษณะพยานบทที่ ๖๗ ว่า โจทก์จำเลยอ้างพยาน พยานต้องค้านต้องตั้ง ให้เลื่องตุ ถ้าเป็นพลความให้ยกเสีย ถ้าใจความเป็นอาวุธความให้ผู้เป็นเสนาศีพึงค้นหารากแก้ว จึงจะฆ่าความนั้นได้โดยยุติธรรม

(๕) กฎหมายลักษณะพิสูจน์ดำน้ำลุยเพลิง

การพิสูจน์ดำน้ำลุยเพลิงเป็นการพิสูจน์เท็จจริงของคู่ความเอง เข้าใจว่าคดีใดไม่มีพยานจะพิสูจน์ความเท็จและจริง หรือมีข้อเท็จจริงที่จะพิสูจน์ด้วยพยานไม่ได้ คดีนั้นได้แต่จะอาศัยพิสูจน์คู่ความว่าเท็จหรือจริงด้วยวิธีดำน้ำลุยเพลิง วิธีดำน้ำคือปักหลักให้คู่ความทั้ง ๒ ฝ่ายเกาะดิ่งไปในน้ำ ใครผุดขึ้นมาก่อนเอาคนนั้นเป็นแพ้ ส่วนวิธีลุยเพลิงนั้น จัดให้คู่ความลุยไฟ แล้วดูว่าใครทำพองไม่พอง ฝ่ายไหนทำพองเอาเป็นแพ้ สำหรับการดำน้ำ ใครบอดใหญ่กว่ากลั้นหายใจได้นานกว่าจึงมีหวังชนะ เว้นแต่จะพ่ายแพ้แก่ความเท็จของตนเองเสียก่อน แต่สำหรับการลุยเพลิงนั้น ใครทำไม่พองก็เห็นจะต้องจัดว่าเป็นอัครจริย วิธีพิจารณาความเหล่านี้ ศึกษาได้โดยละเอียดและเห็นเป็นจริงเป็นจังจากเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน โดยเฉพาะตอนเมื่อขุนช้างเป็นความกับขุนแผน มีการสืบพยานกันในศาล อีกครั้งหนึ่งขุนช้างเป็นความกับหมื่นไวยวรนาถ มีการพิสูจน์คู่ความด้วยการดำน้ำเมื่อสร้อยฟ้าสีมาลาเป็นความกัน ใช้วิธีพิสูจน์คู่ความด้วยการลุยเพลิง

วิธีพิสูจน์ดำน้ำลุยเพลิงมีกำหนดไว้ในกฎหมายอย่างพิสดารเอิกเกริก มีพิธีให้เสมียนอ่านสำนวน อาลักษณ์อ่านคำสาขาริชฐาน โจทก์จำเลยต้องเสียค่าธรรมเนียมต่าง ๆ เช่น ค่ากลัง ผู้คุม

ใส่คราด ช่มคอ ฯลฯ สัจจาธิษฐานผูกไว้เป็นกลอน เช่นในพิธีพืชมงคลดำน้ำ อาลักษณ์อ่านโองการดำน้ำเป็นกลอนว่า ใครที่เข้ชวนกันสังหาร อย่าไว้เนิ่นนาน จงผลาญอย่าหันพริบตา สิทธิ์ศักดิ์ อารักษ์เทวา สำแดงฤทธา ให้เห็นประจักษ์ทันใด อาเพศเป็นงูเงือกใน พรายน้ำเติบใหญ่ รวบรวม รัตกระหวัดบาทา เป็นรูปอสุเรนทวิทยา แยกเขี้ยวเบี้ยวตา คำรามคือดือคอ คั่นคาบดุจเคี้ยวเขี้ยว งอ ลำสันพึงพอ ตระมันตระมันพึงกล้ว แลปล้นปล้นตาแสงหวั หนวดเคราพันพัว ท้องพลุ้ย ชลุลย์กำยำ หลอกหลอนโล่ร่มรันท้า ทุบตีอวอำ คำรามในพื้นคงคา ให้ผุดลุกโลดขึ้นมา จากหลัก คลาศคา มฤชาเอาเท็จเป็นจริง

(๕) กฎหมายลักษณะตระลาการ

หน้าที่ของตระลาการ มีกำหนดไว้ในลักษณะอินทภาษให้เป็นผู้ตัดสินคดีโดยเที่ยงธรรม ปราศจากอคติ ๔ คือฉันทา โทษา พญา โมหา ถ้าตัดสินมิเป็นสัจเป็นธรรม ถูกแข่งให้ตายไป เป็นเปรต เมื่อเกิดใหม่ให้เป็นคนปากเหม็น

ตามกฎหมายลักษณะตระลาการ ตระลาการอาจเป็นบุคคลที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้ง หรืออาจเป็นบุคคลที่คู่ความตกลงกันแต่งตั้งก็ได้ เหมือนการตกลงกันแต่งตั้งอนุญาโตตุลาการ ในปัจจุบัน

เมื่อบุคคลเป็นความกัน เบื้องต้นจะต้องมีการเกาะตัวคู่ความมาใส่ไว้ในตระลาการ มิให้ไป ไหนมาไหนได้ตามอำเภอใจ บทที่ ๑๐ มีบัญญัติไว้ว่า เมื่อโจทก์จำเลยคุมกันอยู่ในสภาตระลาการ ถ้าจะไปให้ลาจะมาให้บอกแก่ตระลาการ ถ้าไม่ปฏิบัติดังนี้ ท่านถือว่าเป็นการถูกลงตระลาการ ให้ จำมันไว้ คุมวันไปวันมา แต่อาจมีผู้ค้ำประกันประกันตัวกันได้ ดังตราไว้ในบทที่ ๓ และ ๒๘ บทที่ ๓ บัญญัติว่า ถ้าผู้ใดค้ำประกันผู้คนที่ต้องคดีเนื้อความ ณ โรงศาล ให้ผู้ประกันทำหนังสือแก่ ภูตาสเสมียนนายพะทำมรวง ให้นายภูตาสเสมียนนายพะทำมรวงรับเอาหนังสือนั้นไว้ แล้วให้นาย ภูตาสพะทำมรวงเอาหนังสือแลตัวผู้ประกันไปตู่เรือนผู้ประกัน แลครั้นไปถึงเรือนแล้ว ให้นายภูตาส ทำมรวงบอกแก่ลูกเมียผู้คนที่อยู่ ณ เรือนให้รู้ ถ้าผู้คนลูกเมียซึ่งอยู่ ณ เรือนนั้นรับว่าให้ประกันเด็ก ก็ให้นายพะทำมรวงเอาหนังสือนั้นสักหลังให้มันคง ถ้าลูกเมียผู้คนที่อยู่ ณ เรือนมิรับ อย่าให้นาย พะทำมรวงเอาหนังสือนั้นไว้ ให้คืนให้ ให้เลือกเอาผู้คนที่มันคง ถ้ามิได้บอกเอาไว้แล้ว จะเกาะเอา ลูกเมียผู้คนที่อยู่ ณ เรือนมิได้ เพราะว่าเขามิได้รู้มิได้เห็น บทที่ ๒๘ บัญญัติว่า มันรับเรือนให้ ชายผู้หนึ่งประกันก็ดี มันประกันเองก็ดี แลผู้ที่มีคดีให้ญาติพี่น้องพงษ์พันธุ์แก่เนื้อความต่างต่อด้วย

โจทก์เป็นสำนวนชั้แล้วก็ดี ยังไปมิได้สำนวนก็ดี แลผู้รับแก่นันตาย แลผู้ประกันผู้รับเรือนคำ ทำหนังสือเข้ามาจะว่าฟังต่างเล่านั้น มันทำนอกพระราชบัญญัติจะให้เนื้อความเนิ่นช้า จะต่างฟังต่างเล่านั้นมิได้ ให้เอาตัวเจ้าทุกข์ตัวความนั้นว่ากล่าวเอง

ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ลักษณะคำประกันด้วยบุคคล ผู้คำประกันได้แก่ผู้ที่สัญญาไว้กับเจ้าหนี้ว่า ถ้าลูกหนี้ไม่ชำระหนี้ ตนจะชำระ ผู้รับเรือนได้แก่ผู้ที่สัญญาแก่เจ้าหนี้ว่า ถ้าผู้คำประกันไม่ชำระหนี้ ตนจะชำระ คำว่าผู้คำประกันนั้นพอเข้าใจ แต่สำหรับผู้รับเรือน ข้าพเจ้าเองสอนกฎหมายลักษณะคำประกันด้วยบุคคลมาเป็นเวลาดัง ๕ — ๖ ปีแล้ว ไม่เคยทราบว่าผู้รับเรือนมีที่มาจากไหน มาทราบเป็นครั้งแรกก็ด้วยบาร์มีของการที่ข้าพเจ้ามาปาฐกถาเรื่องกฎหมายอยุธยาครั้งนี้ โดยเฉพาะจากกฎหมายลักษณะตระลาการบทที่ ๒๘ ที่กล่าวถึงผู้ประกันเขาก็ดี ผู้รับเรือนให้อีกคนหนึ่งประกันเขาก็ดี จึงทราบที่มาจากที่ท่านบัญญัติไว้ในกฎหมายอยุธยา ซึ่งตามที่ตราไว้ การคำประกันไม่ว่าในฐานะเป็นผู้คำประกันหรือผู้รับเรือน เป็นการเทรวเอาเรือนตลอดจนทรัพย์สินสมบัติในเรือนเป็นประกัน ซึ่งถ้าผู้เป็นคู่ความที่ตนประกันนั้นหนีหาย เข้าใจว่าจะไล่เบี้ยเอาได้คล้ายกับการประกันตัวจำเลยในคดีอาญาในปัจจุบัน กฎหมายลักษณะตระลาการบัญญัติไว้ในบทที่ ๓๓ ว่า ลูกความแพศคดี แลจำไว้เรียกสินไหมพินัย แลผู้ประกันเอาตัวมันออกจากตระลาการ อยู่มามันหนีไ้ร ท่านให้เรียกเอาสินไหมแก่นันผู้ประกันจงถ้วน

พิธีการอันหนึ่งในวิธีพิจารณาโบราณข้าพเจ้ายังไม่เข้าใจดี และมีเวลาเตรียมปาฐกถานี้เพียง ๒ — ๓ สัปดาห์ ไม่มีโอกาสศึกษาค้นคว้า คือพิธีหยิกเล็บหมายมือ ข้อนนี้มีบัญญัติไว้ในกฎหมายลักษณะตระลาการบทที่ ๗๗ ว่า อาณาประชาราษฎร์เป็นความกัน ให้โจทก์ให้เชือก จำเลยให้ดิน แล้วให้โจทก์หยิกเล็บหมายมือก่อน จำเลยจึงหยิกตาม ถ้าจำเลยหยิกเล็บหมายมือก่อน ให้ใหม่เป็นเบี้ย ๖๔๐๐๐ เป็นไม้ซ่อมหาล พิธีหยิกเล็บหมายมือคงไม่จำกัดให้ทำไว้ต่อกันระหว่างผู้ที่เป็นคู่ความเท่านั้น เพราะปรากฏตามเสภาขุนช้างขุนแผนว่า เมื่อนางวันทองไปให้การเป็นพยาน ก็มี การให้หยิกเล็บไว้ด้วย โดยที่คนโบราณเขียนหนังสือกันไม่ค่อยเป็น จึงอาจเป็นพิธีการให้ลงเล็บไว้เป็นหลักฐานแทนลายมือชื่อ แต่ก่อนไม่มีครั้งสำหรับประทับลายมือ จึงใช้ดินให้หยิกเล็บ แล้วคงจะได้ผูกติดไว้กับเอกสารสำนวนความ ซึ่งเพราะเล็บคนอื่นไม่เหมือนกัน จึงเป็นการประกันการปลอมแปลงอยู่ในตัว เหตุนี้กฎหมายเก่าจึงพูดถึงการหยิกเล็บหมายมือ ตามซากศาลโบราณที่อยุธยา ค้นพบดินหยิกเล็บหมายมือได้เป็นอันมาก ที่ต้องใช้เล็บ คงเป็นเพราะว่าสมัยโบราณไม่มีวิทยาศาสตร์เกี่ยวกับการตรวจสอบลายพิมพ์นิ้วมือคนเหมือนในปัจจุบัน สำหรับข้อความที่กล่าวไว้ในกฎหมาย

ตระลาการบทที่ ๗๗ เชือกที่โจทก์เป็นฝ่ายจัดหา คงจะใช้ผูกสำนวน ดินที่จำเลยเป็นฝ่ายหามา ใช้สำหรับหยิกเล็บ เมื่อเอาเชือกผูกสำนวนและติดดินหยิกเล็บไว้แล้ว ใครจะเอาสำนวนไปแก้ไขไม่ได้ เพราะเมื่อแก้สำนวนเข้า ดินจะแตกให้เห็นเป็นพิรุณ ส่วนที่ห้ามจำเลยมิให้หยิกก่อน อาจบังคับไว้เพื่อป้องกันการสับสนปนจำเลยเป็นโจทก์ โจทก์เป็นจำเลย เพราะคงจะมีที่หมายไว้ให้โจทก์ผู้หยิกก่อน หยิกตรงนี้ ส่วนจำเลยหยิกอีกแห่งหนึ่ง แต่เหตุใดจำเลยฝ่าฝืน จึงปรับไหมเพื่อซื้อไม้กระดานซ่อมศาลนั้น สุดท้ายจะได้ ทราบแต่ว่า แม้จนกระทั่งปัจจุบันนี้ ศาลบางศาลก็ยังคงการไม้กระดานซ่อม บางแห่งดูเหมือนบ้านร้างในฝันร้าย

สำหรับความเป็นระเบียบเรียบร้อยในระหว่างที่ตระลาการพิจารณาคดี กฎหมายตระลาการตราไว้ในบทที่ ๗ ว่า ลูกความต่อลูกความทะเลาะเถียงกันกลางตระลาการไชร์ ท่านให้ตระลาการห้ามปรามเสีย ถ้าฝ่ายโจทก์ก็ดี ฝ่ายจำเลยก็ดีมีพ้อง ท่านให้ภูตฯเอาภาษีจำผู้มีพ้องนั้นไย้ค่า แล้วจึงถอดชื่อคาออกให้ว่าความ บทที่ ๘ บัญญัติว่า ลูกความออกมาพร้อมกันจะว่าความต่อกัน โจทก์ก็ดี จำเลยก็ดีว่าหาสมุตดินสอมิได้ไชร์ ท่านว่าให้เอามันข้างผู้ว่าหาสมุตดินสอมิได้นั้นโยงดินเดียวไว้โมงหนึ่ง แลยกออกให้มันไปหาสมุตดินสอ บทที่ ๕๗ มีบัญญัติไว้อีกว่า หนึ่งตระลาการถามความนั้น ให้ดูลูกความให้แก่แต่ตามสัจตามจริง อย่าให้ร้องแรกแตกเสียงสำรากรปากแข็งเพ่งตาตู่กัน อย่าให้สีย (ขี้) ใปพลูใปตอง อย่าให้บิตยี่กระดาฯ อย่าให้เอาดินสอแลมีดขีดพื้นโรงศาล อย่าให้บ่นกระซิบปากเปล่า อย่าให้ผู้ใดเข้านั่งใกล้จะกระซิบเสียมสอน อย่าให้พรรคพวกโจทก์จำเลยยกคิ้ว หลีวตาให้สัญญาแก่กัน อย่าให้ทำกณิครตติตประหลาดวิวาทกัน ถ้ามันกระทำความด่าว่ามานี้ไชร์ ไห้งดความนั้นไว้ เอาขึ้นเรียนแก่ผู้พิพากษาให้ซักไชร์ไต่ถามเอาพิรุณจนได้ ถ้าพิรุณให้มีโทษตามโทษานุโทษ ถ้าหาพิรุณมิได้ ให้พิจารณาตามเนื้อความนั้นสืบไป ตามกฎหมายตระลาการ ถ้าคู่ความยอมความกันแล้วมีเอกสารหนังสือเป็นสำคัญ อยู่มาข้างหนึ่งทำหนังสือทวงดิงยอมความลูปลูกความนั่ง แปลถ้อยคีนคำว่ามิยอมเล่าไชร์ ท่านให้ฟังเอาหนังสือยอมนั้นเป็นสัญญา

บทที่ ๑๗ บัญญัติไว้ต่อไปว่า ผู้พิจารณาตระลาการเรียกหาลูกความมาถาม ถ้ามันนั่งเสียมือออกปาก ให้เอาไม้เบ้นตบปาก ถ้าจะเทียบช้สำนวนว่าด้วยเนื้อความประการใด ลูกความกล้าแข็งแผดเสียงเถียงขัดแข็งมิให้ว่า ให้จำใส่ชื่อใส่ค้ำมันไว้ ถ้ามันว่าจะว่าจึงให้ถอดมันออกว่าเนื้อความสืบไป ลูกความคนใดประวิงให้นายประกันต้องตื้อต้องจำแทน ท่านว่าให้ทำขัญนายประกันใปศรีสำหรับหนึ่ง ฝ่าขาวผืนหนึ่ง ให้ไหมโดยตึงดีใปยจำจงนั้น บทที่ ๒๒ บัญญัติว่า ลูกความฝ่ายข้างหนึ่งมีบรรดาศักดิ์ ฝ่ายข้างหนึ่งโหดไชร์ นั่งเสมอกันได้ ถ้าลูกความมีบรรดาศักดิ์ก็ดี หาบรรดาศักดิ์

มิได้ก็ดี ไปนั่งเทียมตระลาการไซ้ ให้นายมหาดไท่ว่ากล่าวอย่าให้นั่งเทียมตระลาการผู้ว่าความ ถ้า
มิฟังให้นายดาบนายพะท่ามรงค์รำมือลงไป อย่าให้นั่งเทียมตระลาการจึงเป็นค่านับ บทที่ ๔๒
บัญญัติไว้อีกว่า พระสุภาวดีพิจารณาความ แลดูความทั้งสองต่างกันข้ามผู้พิจารณาตระลาการ ให้
เอาใส่ชื่อไว้ก่อนจึงเอามาพิจารณา อย่าให้ต่างกันข้ามผู้พิจารณาตระลาการ ตามบทที่ ๔๔ มุขนาย
กรมโตมานั่งฟังความบ่าวของตัวให้ฟังแต่ผิดแลชอบ อย่าให้เถียงต่างลูกความ ถ้าแลนายความสอน
ต่างเถียงต่างลูกความไซ้ ท่านว่าผู้นั้นละเมิด

แต่ในเวลาเดียวกัน กฎหมายลักษณะตระลาการก็วางระเบียบควบคุมความประพฤติของ
ตระลาการไว้ด้วยเหมือนกัน บทที่ ๓๖ บัญญัติไว้เป็นหลักกว้างๆ ว่า พระมโนสารท่านว่าแก่
สาธุทั้งหลาย ให้เร่งตั้งใจเอารรรถมาจางเที่ยงแท้ อย่าให้เป็นบาปเป็นโทษ อย่าชิงอย่าโกรธ
แก่ลูกความ ให้ทำตามพระราชบัญญัติท่านว่าไว้ อย่าให้ลำเอียงอารมมิจาจรียาแก่ราษฎรทั้ง
หลาย ความมิถึงตัดคอตมือมิถึงดี อย่าให้ตัดคอตมืออย่าให้ดี ความมิถึงใส่ชื่อใส่คาใส่ไซ้ อย่าให้ใส่
ตรวนใส่จำคง บทที่ ๔๓ บัญญัติไว้เป็นหลักการว่า ลูกความฟ้องกล่าวโทษตระลาการได้ นอกจาก
นั้นยังมีบทที่ ๔๖ บัญญัติไว้อีกว่า นายพะท่ามรงค์ผู้เป็นยกกระบัตรความนั่งในศาลทุกกระทรวงแห่ง
ใดๆ ก็ดี ให้ฟังเจ้ากรมพิพากษาคัดอันใดจงเข้าใจอันรู้ผิดแลชอบ ถ้าเห็นว่ามิชอบไซ้ ให้ว่าแก่
เจ้ากรมพิพากษาท่านชอบคืบ ถ้าแลเจ้ากรมมิยินไซ้ ให้บอกแก่อาณานิบาลซึ่งให้ตนเป็นยก
กระบัตรนั้น อนึ่งภูตาท่านอ่านสำนวนแลดูความ และเขาผู้ใจทักว่าผิดเนื้อความก็ดี แลจำเลยว่าผิด
เนื้อความเขาก็ดี ให้นายพะท่ามรงค์ว่าแก่ภูตาท่านให้อ่านไปเล่าให้เขาฟังทั้งสองข้าง ถ้าเตือนนายภูตาท
มรงค์ ให้บอกแก่เจ้ากรมให้ว่า ถ้าแลมิฟังไซ้ ให้เรียนแก่สมุหนายกผู้ใหญ่ จึงจะพ้นตัว ตามวิธี
การตั้งบัญญัติไว้นี้จะเห็นได้ว่า มีศาลคุมลูกความ มีนายพะท่ามรงค์คุมศาลอีกชั้นหนึ่ง

กฎหมายลักษณะตระลาการบทที่ ๗๕ บัญญัติไว้โดยเฉพาะว่า ตระลาการมิควรให้อำนาจ
ก็ดี มิควรที่จำค่าๆ ก็ดี มิควรที่จำตรวนๆ ก็ดี มิควรที่ใส่ตรู่ๆ ก็ดี มิควรจำคงๆ ก็ดี มิควรจำใส่
ปลอกๆ ก็ดี มิควรจำตากแดดตากฝน แลเอาลูกความมาตากแดดตากฝน มิควรจำแช่น้ำๆ ก็ดี มิควร
ที่ตบลงตีๆ ก็ดี มิควรมัดผูกคอเอามามัดผูกคอก็คดี แลทำข่มเหงเป็นขู่เมี้ยกก็ดี แลข่มขืนลูกความถึง
ชำเราก็คดี ยุติข้อถ้อยบ้ายข้อหลักใส่ลูกความโดยอุกอาจดังนี้ ท่านว่าตระลาการทำละเมิดพระราชอาญา
พระผู้เป็นเจ้า บทที่ ๑๐๓ ห้ามมิให้ตระลาการพิจารณาคดีล่วงกรมผิดกระทรวงศาล มีโทษไหมจตุร
คุณโดยบรรดาศักดิ์ สุภาตระลาการผู้ใดทำชั่วด้วยลูกความอันอยู่กลางจำนำ บทที่ ๑๐๘ ให้ถือว่าเสมอ

ด้วยให้สินจ้าง ถ้าหญิงนั้นมีผิวไช้ ท่านว่าสุภาตระลาการต้องสองโทษ ให้ลงโทษแล้วให้ไหมโดย ผิดเมียท่าน ถ้าหญิงร้องแรกขัดแข็งมิฟังทำข่มขืนด้วยอาจไช้ ให้ไหมตระลาการทวิคูณแล้วให้ ถอดเสีย

ตามวิธีพิจารณาปัจจุบัน คดีใดศาลได้พิพากษาถึงที่สุดเสร็จเด็ดขาดแล้ว คู่ความเดียวกัน จะนำมาฟ้องซ้ำในประเด็นข้อเดียวกันอีกไม่ได้ กฎหมายอยุธยาบัญญัติไว้เป็นทำนองเดียวกัน แต่ เรียกว่าฟ้องกลุ้มรุม กฎหมายลักษณะตระลาการบทที่ ๑๑๙ บัญญัติว่า อนึ่ง คดีเรื่องเดียวกัน มันผู้ เจ็บฟ้องแล้ว ญาติพี่น้องและผู้อื่นมาฟ้องช่วยกันกล่าวโทษจำเลยแห่งเดียวโดยคดีข้อนั้นซ้ำขึ้นอีกเล่า ท่านว่าเป็นฟ้องกลุ้มรุม มิให้รับไว้บังคับบัญชา คำว่าฟ้องอุทลุมก็ขำอยู่แล้ว นี่มาฟ้องกันอุตุลุด เป็นฟ้องกลุ้มรุม ยิ่งซ้ำขึ้นไปอีก

กฎหมายลักษณะตระลาการบทที่ ๑๑๐ บัญญัติไว้ด้วยเป็นเอกเทศเกี่ยวกับความค้ำแผ่นดิน ผลัดใหม่ว่า ราษฎรผู้ตักคดีค้างอยู่ในตระลาการทั้งสองฝ่ายยังมีแล้ว พอเกิดอุบัติเหตุแผ่นดินกลับ แล้วแสดงขึ้นใหม่ แลฝ่ายข้างหนึ่งจะกลับเอาคดีขึ้นว่าใหม่ไช้ ท่านว่ามีได้เลย เหตุใดจึงกล่าว ดังนี้ เหตุว่าพระมหากษัตริย์ดำรงเศวตฉัตรใหม่

สำหรับการบังคับคดี มีกฎหมายตราไว้ในลักษณะตระลาการบทที่ ๔๘ ว่า ผู้ใดแพ้คดีแลหา สินไหมพินัยจะเสียมิได้ไช้ ท่านให้จำประจานไว้หน้าศาลกลางแดดอย่าให้มีอันบังจได้ ๓ วัน แล้ว เอาจำไว้ในน้ำจได้ ๓ วัน แล้วจึงเอาตีลวดหนักก็ดี ไม้หวายก็ดี โดยโทษานุโทษนั้นแสนละ ๓ ที่ ๕ ที่ จึงสิ้นเบียดสินไหมพินัยนั้น แล้วให้เอาคนร้ายเวนให้แก่ข้าเจ้าไพร่คิน

(๖) พระอัยการลักษณะอุทธรณ์

การอุทธรณ์คดีในปัจจุบัน คู่ความฝ่ายที่แพ้คดีอุทธรณ์ขึ้นไปยังศาลอุทธรณ์ศาลฎีกา เป็นการดำเนินข้อที่ศาลล่างพิพากษาคดีไม่ชอบด้วยข้อเท็จจริงหรือข้อกฎหมาย แต่การอุทธรณ์คดีสมัย กรุงศรีอยุธยา เป็นการฟ้องผู้พิพากษา อุทธรณ์ว่าตระลาการทำมิชอบด้วยประการต่าง ๆ ถ้าตระลาการ แพ้เขา ท่านให้ยกสำนวนซึ่งพิจารณาไว้นั้นเสีย ข้อนี้มีบัญญัติไว้ในกฎหมายลักษณะอุทธรณ์บทที่ ๑

เหตุที่จะอุทธรณ์ได้มีบัญญัติไว้ในบทที่ ๑ เป็นองค์อุทธรณ์ ๙ ประการ บทที่ ๒ มีบัญญัติ ไว้อีก ๑๒ ประการ เป็นสุระอุทธรณ์ บทที่ ๓ มีตราไว้อีก ๒๑ ประการ เป็นอุทริอุทธรณ์ บทที่ ๔ มีบัญญัติต่อไปอีก ๒๐ ประการ เป็นนานาอุทธรณ์ บทที่ ๕ ยังมีอีก ๕ ประการ เป็นอาสาชนะ อุทธรณ์ เหล่านี้ ตามบทที่ ๑๖ เป็นการอุทธรณ์กราบบังคมทูลพระกรุณา ซึ่งถ้าฟังขึ้น ตามบทที่

๑๘ จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งตระลาการขึ้นพิจารณาใหม่ บทกำหนดโทษมีตราไว้ด้วยว่า ถ้าผู้อุทธรณ์แพ้แก่ตระลาการในข้อหนึ่งข้อใดไซ้ ให้เอาความทั้งหมดเป็นแพ้ทั้งสิ้น และหากเป็น คดีหลวง ให้เขียนโจทก์จงหนัก แล้วให้บริวารขาดเอาตัวเข้าคุก ถ้าเป็นความราษฎรหาแก่กัน ให้ ปรับใหม่ตามบรรดาคำคดีใช้ทุนตระลาการผู้ชนะ ในทางตรงข้าม ถ้าตระลาการแพ้ผู้อุทธรณ์ หากเป็น ความหลวง ให้เขียนโดยตีตระลาการ ถ้าเป็นความราษฎร ให้ปรับใหม่ตามบรรดาคำคดีใช้ทุนผู้ อุทธรณ์ชนะ และความนั้นให้ส่งให้ตระลาการอื่นพิจารณา ถ้าคดีต้องด้วยบทตัดฟ้องเป็นปัญหาข้อ กฎหมาย ตระลาการส่งใบสั่งไปปรึกษาปรับบทพระอัยการยังไม่กลับมา ตามบทที่ ๑๔ จะอุทธรณ์ กล่าวโทษตระลาการไม่ได้

ลักษณะที่จะอุทธรณ์ได้หลายสิบประการดังกล่าวมาข้างต้นนั้น สำหรับองค์อุทธรณ์ ๕ ประการมีตัวอย่างเช่น รับฟ้องคนที่ศาลหาความแก่พ่อแม่ปู่ย่าตายาย มีข้อหาว่าเป็นโจรตัดแปลงสำนวน เสียสอดเนื้อความลง สำหรับสูตรอุทธรณ์ ๑๒ ประการมีตัวอย่างเช่น หาว่าถามความอ่านฟ้องให้ ลูกความฟังมีสั้นข้อความ ถามความข้อปฏิเสธเอาเป็นข้อภาคเสธ หาว่าชี้สำนวนอา้ยวนสำนวนไว้มิชี้ ให้สั้นสำนวน หาว่าเขียนระวางใบสั่งมิให้อ่านให้รู้ความฟัง และแปลงใบสั่งเสีย สำหรับอุทธรณ์ ๒๑ ประการมีตัวอย่างเช่น หาว่าเกาะคู่ความไว้ข้างเดียว ไม่เกาะไว้ทั้งสองข้าง หาว่าพิพากษาคัด สินยังไม่แล้ว บังคับเอาเอง หาว่าเร่งสินไหมได้แล้วไม่ส่งให้แก่ผู้ชนะคดี หาว่ามิได้อ่านคำพิพากษา ให้ลูกความฟังผิดแลชอบ สำหรับนานาอุทธรณ์ ๒๐ ประการมีตัวอย่างเช่น ถามความตามอำเภอใจ มิได้มีผู้หนึ่งกำกับให้ถาม พิจารณาความล่วงกรม หาว่าเรียกเอาสินจ้างจากลูกความ ทำชู้หรือข่มขืน ลูกความ หาว่าเรียกเอาเงินค่าฤชาธรรมเนียมล้าหลือ หาว่าเสพสุราทำหยาบซ้ำต่อลูกความ หาว่า เป็นโจรมิได้อยู่ในสัจจา พิศานแลความสัจ หาว่าหน่วงคดีไว้ให้ช้าพันอายุความ หาว่าบังคับข้อ ความให้ชักถาม ไม่ชักไม่ถามให้ต้องตามข้อบังคับบัญชา สำหรับอาสาชนะอุทธรณ์ ๕ ประการมีตัว อย่างเช่น หาว่าพยานมิได้รู้มิได้เห็นอาสาเข้ามารับสมอ้างติดใจมิฟัง หาว่าพยานแก้ด้วยมิจริงนึ่ง เสียก็ดี มิได้สาบานตัวก็ดี เหล่านี้เป็นต้น

ทุกวันนี้มีรัฐธรรมนูญประกันอิสระของผู้พิพากษา กฎหมายอยุธยาคุมกล่าวว่าผู้พิพากษา ก็คนมีบาปอย่างเดียวกับคู่ความ จึงตรากฎหมายควบคุมความประพฤติปฏิบัติของผู้พิพากษาไว้อย่าง ละเอียดพิสดาร จนถึงขนาดว่า ถ้าตัดสินคดีหลวงผิดและต้องแพ้แก่เขาชั้นอุทธรณ์ ผู้พิพากษาเอง ต้องถูกลงโทษโดยตี ข้อนี้ก็ชอบอยู่ เพราะอำนาจตระลาการนั้นมาก ที่จะบังคับให้คนอื่นทำถูก เช่นเพื่อรักษาความเป็นระเบียบเรียบร้อยในศาลระหว่างพิจารณาคดี ตระลาการมีอำนาจสั่งให้เอาคน

ไปโยงดินเดียวไว้ตั้งชั่วโมง เพราะเป็นลูกความอ้างว่าไม่มีสมุดดินสอ หากโดนเข้าอย่างนี้บ้าง ข้าพเจ้ามองเห็นภาพตัวเองถูกเขาแขวนไว้เหมือนไก่ตอน หน้าเขียวตาเหล่ไปหมด เพราะฉะนั้น เมื่อตระลาการกลับไปทำผิดเสียเอง กฎหมายอยุธยาจึงให้ตระลาการโดนเข้าบ้าง

๓) กฎหมายปกครอง

กฎหมายกรุงเก่าที่จะนำมาจัดอยู่ในแผนกกฎหมายปกครองมีอยู่ ๕ ลักษณะคือ ลักษณะแรก ได้แก่พระอัยการตำแหน่งนาพลเรือนตลอดจนทหารหัวเมือง ซึ่งเป็นทำเนียบกำหนดศักดินาราชทินนามตำแหน่งยศหน้าที่ข้าราชการต่าง ๆ ทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน ทั้งนี้ไม่เหมือนกฎหมายลักษณะพรมศักดิ์ ซึ่งกำหนดศักดินาของคนทั่วไป เพื่อประโยชน์ในการปรับโทษตามพิกัตค่าตัวดังกล่าวข้างต้น อีกลักษณะหนึ่งได้แก่พระอัยการบานแผนก ซึ่งเป็นกฎหมายขึ้นทะเบียนพลเมืองไว้ใช้ราชการต่อไปมีกฎหมายอาญาหลวง กฎหมายอาญาราชูร ซึ่งในคำปรารภกล่าวไว้ว่าเป็นกฎหมายเกี่ยวกับการที่คนคิดคดทรยศต่อพระมหากษัตริย์ ประทุษร้ายเบียดบังลอบลักส่วยสัดภักยาและพระราชทรัพย์ตลอดจนกระทำความผิดล่วงเกินพระราชอาญาแห่งพระมหากษัตริย์ ต่อไปอีกมีกฎหมายลักษณะกบฏศึก ซึ่งในคำปรารภประกาศไว้เช่นเดียวกันว่า เป็นกฎหมายเกี่ยวกับการคิดกบฏประทุษร้ายต่อพระเจ้าอยู่หัว รวมทั้งการประทุษร้ายทำลายความสงบในบ้านเมืองท่านด้วย ที่สุดมีกฎหมายมณเฑียรบาลเป็นกฎหมายรักษาความสงบความปลอดภัยในพระบรมมหาราชวัง ตลอดจนระเบียบการเฝ้าและพระราชกิจส่วนพระองค์ ซึ่งจะได้แยกกล่าวถึงเป็น ๕ ลักษณะดังต่อไปนี้

(๑) พระอัยการตำแหน่งนาพลเรือนทหารหัวเมือง

กฎหมายลักษณะนี้ต่างกับกฎหมายลักษณะอื่นในข้อที่ไม่มีการอ้างอิงถึงคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ แต่เป็นประกาศกำหนดศักดินาตำแหน่งยศและหน้าที่ของข้าราชการไทยทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน สำหรับฝ่ายใน เช่นตำแหน่งท้าววรจันทร์ มีศักดินา ๑๐๐๐ ท้าวทรงกันดารนา ๘๐๐ นางเตี้ย นางค่อม นายเหย นางเผือก นา ๕๐ หญิงตักน้ำ หญิงหามวอ หญิงตื่นคลัง นา ๒๐ ส่วนพระราชโอรส ถ้ามีกรม นา ๕๐๐๐๐ — ๔๐๐๐๐ ถ้าได้เฉลิมพระราชมณเฑียรเป็นที่มหาอุปราชดำรงศักดินา ๑๐๐๐๐๐ ไว้ มีบทที่ ๒ บัญญัติไว้เป็นพิเศษว่า จะลงอาญาประหารชีวิตริบราชบาตข้าเฝ้านางกำนัลมิได้ สำหรับพระอนุชา นา ๗๐๐๐ พระเจ้าลูกเธอและสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ นา ๖๐๐๐ ลงอาญาได้แต่ตีจำ

สำหรับข้าราชการฝ่ายหน้า มีตำแหน่งชื่อและนามกำหนดไว้หลายตำแหน่ง ตำแหน่งแรกได้แก่ เจ้าพระยามหาอุปราชชาติวรวงของคภักดีบดินทร สุรินทรเดโชไชย มหัยสุริยภักดี แสนญาราช ถือศักดินา ๑๐๐๐๐ ถัดจากนั้นถือศักดินา ๑๐๐๐๐ เช่นเดียวกัน มีตำแหน่งเจ้าพระยาจักรี ๖ กับขุนนางได้บังคับบัญชาถือศักดินารองหลั่นลงไป เช่นขุนเทพอาญา ถือศักดินา ๘๐๐ และยังมีตำแหน่งหัวหมื่น หลวงพันสังกัดอยู่ด้วย ๔ คน ชื่อหมื่นแก้วนใจเกล้า หมื่นแก้วใจหาญ หมื่นยงพลพ่าย หมื่นย้ายพลแสน ถือศักดินา ๔๐๐ ต่อไปมีตำแหน่งพระยายมราช ๖ ถือศักดินา ๑๐๐๐๐ ข้าราชการได้สังกัดมีชื่อ เช่นขุนกลาง หมื่นวิเศษ หมื่นสนิท หมื่นฉะ ทามะรงถือตรามี ๔ คนชื่อ ขุนทราบาล ขุนโลกบาล ขุนนรบาล ขุนระนิบาล ต่อไปมีตำแหน่งออกญาต่าง ๆ ถือศักดินา ๑๐๐๐๐ เหมือนกัน คือ ออกญาพลเทพ ๖ มีข้าราชการสังกัดเช่นหลวงพิพิธสาส์ ขุนเทพโกษา หมื่นโกชนพิสุทธออกญาศรีธรรมราช ๖ มีข้าราชการสังกัดเช่น ขุนรักษาสมบัติ ขุนเทพราชสมุทธาการ ขุนแก้วอายุัดรวมทั้งข้าราชการตำแหน่งจุนจื ดันหน ลำด้า บันจู ไต้ก๋ง ชินเต็งเถา อาบัน อาเก็ง เจ้าเต็งอิตเขียน ยี่เขียน สามเขียน จับกะเทา จินเต็ง อยู่ได้สังกัดหลวงโชติการาชเศรษฐี ต่อจากนั้นมีออกญาธรรมาธิบดี ๖ บังคับบัญชาข้าราชการในตำแหน่งเช่น ออกพระนนทเศรษฐ หมื่นเทพศรี หมื่นจักรภักดีชาวเสื่อ หมื่นจิตภักตร์ หมื่นราชมงคลชาวมาย ต่อไปมีอีกตำแหน่งออกพระราชสุภาวดี ๖ ๕๐๐๐ ไว้ บังคับบัญชาขุนกำกับด้าน ขุนเดินตรา ขุนโนเรือ หมื่นเดินตรา หมื่นรักษาทอ หมื่นเรือกัน มีตำแหน่งออกญาศรีสุริยพาหะกรมม้านัน พระเพชรพิชัยจางวางกรมล้อมพระราชวัง พระศรีมโหสถราชแพทย์ ๖ กรมแพทย์ยา พระโหราธิบดี ๖ กรมโหร หลวงแก้วคุณรัตนบดี ๖ กรมพระคลัง พระราชโยมมหัยสุริยาธิบดี เจ้ากรมพระคลังในซ้าย ออกพระศรีภูริยปริชา ๖ กรมอาลักษณ์สำหรับกรมจางวางราชบัณฑิตยมีตำแหน่งเช่น หลวงเมธาธิบดี ขุนสุนทรโวหาร ขุนวรโวหาร ตำแหน่งราชบัณฑิตเลวกมี ถือศักดินา ๒๐๐ ตำแหน่งไพร่มีไพร่หัวงาน นา ๒๕ ไพร่มีครัว นา ๒๐ ไพร่ราบ นา ๑๕ ไพร่เลว นา ๑๐ แต่ตอนท้ายมีกำหนดศักดินาไว้ด้วยสำหรับจาก วณิก ทาษลูกทาษ ถือศักดินาคนละ ๕ ไว้

สำหรับทหารหัวเมืองมีตำแหน่งนามกำหนดไว้อย่างเดียวกัน มีหน้าที่เป็นนายกองพะเนียด นายกองดำดิน หลวงพัน นักการ ตำแหน่งต่าง ๆ มีระบุไว้อีก เป็นตำแหน่งพลำพัง เดโช ท้ายน้ำ พิชัยสงคราม รามกำแหง พิชัยรณฤทธิ์ พิชิตรณรงค์ มหาสงคราม ทวนทองขวา ทวนทองซ้าย ตลอดจนไปจนถึงประแดง ภูดาษ พันจ่า พันทนาย ดำรวจ ตำแหน่งอื่นยังมีอีก มีชื่อว่าใหญ่ขวา ใหญ่ซ้าย นอกขวา นอกซ้าย สนมทหารขวา สนมทหารซ้าย พลพันขวา พลพันซ้าย รักษาพระองค์

ขวา รักษาพระองค์ซ้าย อาสาญี่ปุ่น เกณฑ์หัตถ์อย่างฝรั่ง กลองชนะ แตร ฝรั่งแม่เป็น โปเรียง บ้าบิน ดาบสองมือ อาสาจาม ช่างเขียน ช่างสลัก ช่างกลึง ช่างหล่อ ช่างปั้น ถ้าจะหาราชทินนาม แปลกๆ มาตั้งชื่อข้าราชการ หาได้มากมายจากกฎหมายสองลักษณะนี้

สำหรับเจ้าหน้าที่ฝ่ายกฎหมายสังกัดกระทรวงต่างๆ มีตำแหน่งราชทินนามกำหนดไว้ด้วย ตามมุนนาย เช่น ขุนบุรินทร์ราช ปลัดนั่งศาลหลวง ขุนเทพอาญาราช ปลัดนั่งศาลราชบุรี สังกัด เจ้าพระยาจักรีฯ ขุนโกษากรรณดี ปลัดนั่งศาล สังกัดออกญาพลเทพฯ ขุนพินิจไจราช ปลัดนั่งศาล สังกัดออกญาศรีธรรมราชฯ ขุนศรีประจักษ์นันท์ ปลัดนั่งศาล สังกัดออกญาพระเสด็จ ขุนพรหมราช ประยาปลัดนั่งศาล สังกัดออกพระเทพาธิบดีฯ หลวงพิพิธสมบัติ ปลัดนั่งศาล สังกัดพระราชภักดีฯ

(๒) พระอัยการบานแผนก

กฎหมายลักษณะนี้บังคับให้ทำทะเบียนทางว่าไพร่ไ้ใช้ราชการ แต่ละคนสังกัดหมู่สังกัด กรม มีบัญชีสำมะโนครัว และระบบเลข ถ้าเมื่อใดต้องการใช้ไพร่ในราชการ จะเป็นไทหรือทาสก็ตาม และเจ้าหมื่นนายทหารพลเรือนผู้ใดไม่ยื่นทะเบียนทางว่าง กลับปิดบังหมู่ไพร่มีเอามาใช้ราชการ หรือเสือกใส่ไปเสีย มอบไว้ต่างหมู่ต่างกรม ท่านให้เอาโทษแก่เจ้าหมู่เหล่านั้น แต่มีข้อห้ามเป็นที่ น่าสังเกตว่า เจ้าหมู่จะใช้ไพร่ในสังกัดทำกิจการของตนดูจะหาหาได้ไม่

ที่เรียกว่าอัยการบานแผนกนั้น ความจริงเกี่ยวกับการแบ่งปันลูกกัน เช่นมีบัญญัติไว้ในบท ที่ ๒ ว่า อาษา ๖ เหล่าชายหญิงเป็นทหาร ซึ่งฝ่ายกลาโหมได้เลือกสืบมาแต่ก่อนนั้น ให้แบ่งปันบาน แผนกหมู่ทหารใน แม่เป็นหมู่ตะพุ่น มีลูก ๔ คน ทหารได้เลือกนั้น ลูกอ้ายได้แก่ฝ่ายทหารนั้น ส่วนหญิงได้แก่แม่ตะพุ่น กฎหมายบานแผนกบัญญัติต่อไปว่า ชายทหารหญิงทหารสมรสด้วยกัน เกิดลูกหญิงชายคนหนึ่งสองคนขึ้นไปถึง ๑๑ — ๑๒ คนก็ดี แลลูกอ้ายลูกเอ้อยก็ดี ลูกหัวบีบให้ได้แก่นาย ฝ่ายแม่ กว่านั้นให้ปันตามบานแผนกเส้นโยง ถ้าชายทหารไทได้ผู้หญิงพลเรือนเป็นเมีย เกิดลูกเท่าใดให้สิทธิแก่พ่อมัน ถ้าหญิงทหารไทได้ผู้ชายฝ่ายพลเรือนเป็นผัว เกิดลูกเท่าใดให้สิทธิแก่แม่มัน มาตราต่อไปมีบัญญัติไว้อีกว่า หญิงไทสมรสด้วยชายทาสท่าน เกิดลูก ๗ คน ๘ คนก็ดี ให้ปันแก่ เจ้าเงินคนหนึ่ง เกิดลูก ๙ คน ๑๐ คนก็ดี ให้ปันให้แก่เจ้าเงินผู้ชาย ๒ คน สำหรับลูกหมู่อายุตั้ง ขวบหนึ่งขึ้นไปจนถึง ๘ ขวบ ไม่เอาเข้าบานแผนกแบ่งปัน ต่อเมื่อ ๙ ขวบขึ้นไปแล้วจึงให้เอาเข้า บานแผนก ถ้าเข้าบานแผนกแล้วตาย ท่านว่าตามโชคเจ้าหมื่นนั้นเกิด

สตรีไทยเรานั้น เป็นที่รับรู้กันมาว่าเป็นมนุษย์มือหนึ่งถือดาบ อีกมือหนึ่งถือไพล จนถึง ขนาดที่โบราณเปรียบเทียบไว้เป็นภาษิตว่า อดเหมือนแร้ง แรงเหมือนมด ไวกเหมือนกา กล้าเหมือน

สตรี ประเพณียังมีตกทอดมาถึงมารดาของข้าพเจ้าเองสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ซึ่งหญิงไทยไว้ผมสั้น ไม่เหมือนกับหญิงชาติใดในโลก ข้อนี้อธิบายกันว่า หญิงไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา ต้องออกรบฆ่าอย่างเดียวกับชาย เพื่อป้องกันมิให้ศัตรูทำร้ายอย่างผู้หญิง จึงได้ไว้ผมตัดอย่างผู้ชาย ส่วนอื่นของร่างกายจะปลอมแปลงให้เหมือนผู้ชายได้อย่างไรข้าพเจ้าไม่ทราบ แต่เรื่องเช่นนี้ ถ้านำไปพูดกับชาวต่างประเทศเข้า เขามักไม่เชื่อ ก็กฎหมายกรุงเก่านี้เอง จะเป็นข้อพิสูจน์ให้เห็นชัดแจ้งว่า สตรีไทยเป็นมนุษย์มือหนึ่งถือดาบ อีกมือหนึ่งถือเปลมาอย่างไร เพราะกฎหมายบ้านแผนกก้าวไ้ชัดถึงสตรีที่เป็นทหาร

สวัสดิการไพร่หลวงมีตราไว้ในกฎหมายอาญาหลวงบทที่ ๑๓๕ ว่า ขุนมนุนายพยาบาล ท่านตั้งให้รักษามุไพร่หลวง อย่าให้ไพร่หลวงขาด ให้กรุณาแก่ไพร่หลวงจงหนัก อย่าให้ไพร่หลวงท่านได้ความเดือดร้อน ถ้าไพร่หลวงท่านต้องทุกข์ยากประการใดให้เสวยราชการพระเจ้าอยู่หัวไป ให้นำความกราบบังคมทูล ขุนมนุนายอาณานิบาลผู้ใดมิได้เอาธุระไพร่หลวงว่าเรียนพิศทุลให้ทราบ ท่านว่าละเมิด

ในพระอัยการบ้านแผนกมีบัญญัติไว้ด้วยว่า แด่นสืบไปเมื่อหน้า ถ้าแลไพร่หมู่ใดกรมใด ๆ ทุกข์ยาก แลมนุนายหมู่หนึ่งรู้เห็นเป็นสัจว่าไพร่ทุกข์ยาก แลได้บอกกล่าวมนุนายรู้เห็นเป็นมั่นคงจริงไซ้ร ก็ให้ปันเป็น ๓ ส่วน ให้นายเอาใช้ราชการเดือนหนึ่ง ให้เจ้าเงินเดือนหนึ่ง ให้ทำกินเป็นเสบียงเดือนหนึ่ง ทั้งนี้เพราะเหตุว่าทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ เห็นยากแค้นแก่ไพร่ผู้นั้นหนัก ด้วยที่รับใช้เจ้าเงินอยู่นั้น เจ้าเงินจะได้ให้ข้าวปลาอาหารกินอยู่ ครั้นที่รับราชการเดือนหนึ่งนั้น หาผู้ใดจะแต่งเสบียงมาให้กินมิได้

(๓) กฎหมายอาญาหลวง อาญาราษฎร

ในคำปรารภตอนอ้างบาลีพระธรรมศาสตร์ กฎหมายอาญาหลวงกล่าวแสดงลักษณะไว้ว่าเป็นกฎหมายเกี่ยวกับการที่บุคคลทรยศต่อพระมหากษัตริย์เจ้าผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ แต่ในเนื้อหาเป็นเรื่องอื่นปนเข้ามาอีกเป็นอันมาก จนแทบจะแยกไม่ออกว่าอะไรเป็นอะไร จึงได้แต่จะว่าไปตามลำดับเท่าที่เห็นว่าเป็นเรื่องน่าสนใจ

ในตอนต้นมีกฎหมายเป็นทำนองกำหนดระเบียบวินัยข้าราชการดังต่อไปนี้

บทที่ ๑ ผู้ใดใจโลภนักมักทำใจใหญ่ใฝ่สูงให้เกินศักดิ์ กระทำให้ล้นพ้นล้าเหลื่อบรรดาศักดิ์อันท่านให้แก่ตน แลด้อยคำมิควรเจรจาเอามาเจรจาเข้าในระวางราชาศัพท์ แลสิ่งของมิควรประดับ

เอามาเป็นเครื่องประดับตน ท่านว่าผู้ขึ้นทงองอาจ ให้ลงโทษ ๘ สถาน คือ บ้นคอริบเรื่อน เอามาพรวัวหัวยัคปาก ธิบราชบาดแล้วเอาตัวลงหญ้าข้าง โหมจตุรคุณแล้วเอาตัวออกจากราชการ โหมทวิคุณ ทวนด้วยลวดหนัง ๕๐ ที ๒๕ ทีแล้วใส่ตรูไว้ จำไว้แล้วดอดเสียเป็นไพร่ ภาคทัณฑ์ไว้

บทที่ ๒ ผู้ใดบังอาจลักพระราชทรัพย์ในพระคลังหลวงนอกพระคลังหลวง ให้ลงโทษ ๘ สถาน ทรัพย์ของหลวงพูดกันว่าคนน้ำไม่ไหลตกไฟไม่ไหม้ สำนวนในกฎหมายอาญาหลวงบทที่ ๑๒๓ กล่าวไว้ว่า แก้วฤจะรู้หมอง ทองฤจะรู้เศร้า พระราชทรัพย์ของพระผู้เป็นเจ้าจิงรงกาล นานเข้า เท้าโตปัสสูญ

ตามบทที่ ๓, ๔, ๕, ๘ พระเจ้าอยู่หัวมิได้ใช้ ไปवादอ้างว่าพระเจ้าอยู่หัวใช้ และรุกราชบาด ช่มเหงไพร่ฟ้าประชาชน มีพระบรมราชโองการสั่งให้กำหนดเอาคนไปการณรงค์สงคราม ผู้ที่เป็น ชุนมนุนายไม่เอาไปการณรงค์สงครามทำให้เสียราชการพระผู้เป็นเจ้า เสนาบดีมุขมนตรีเกณฑ์ให้ ทำกำแพงประตูค่ายคูหอรบเชิงเทิน ละเลยขัดทอดราชการเสีย เหล่านี้เป็นละเมิด การขัดพระราช โองการไม่ทำตามพระเจ้าอยู่หัวสั่ง ก็มีความผิด

ตามบทที่ ๗ ผู้ใดทงองอาจบ่ยับยั้งแล้ว เจริญยาบช้าต่อพระเจ้าอยู่หัว ประมาทหมิ่น พระราชบัญญัติและพระบ้นทูลพระโองการ ท่านว่าผู้ขึ้นละเมิดพระราชอาญาพระเจ้าอยู่หัว ให้ลง โทษ ๘ สถาน

๑. ทุกวันนี้ มีคนบ่นกันเสมอว่า ทหารอเมริกันทำให้ผู้หญิงไทยเสีย โดยหาได้คิดไม่ว่า ตบมือข้างเดียวไม่ดัง กฎหมายอาญาหลวงบทที่ ๑๓ ตราไว้ว่า ราษฎรข้าแผ่นดินชายหญิงไทยมอดู บ่มียับยั้งแล้วพระราชอาญาพระราชกำหนดกฎหมาย เห็นพัสดุข้าวของเงินทองมณณาภิษฐิอันมา ค้าขายแต่นานาประเทศนอกด่านต่างแดน แลยกลูกสาวยกหลานสาวให้เป็นเมียผาหรั่ง อังกฤษ วิลันดา ชะวา มะลายู อันต่างศาสนา แลให้เข้ารีตถืออย่างมณณาภิษฐินอกพระศาสนา ท่านว่าผู้ นั้นเป็นเสียหนามในแผ่นดิน เอาใจไปเผื่อแผ่แก่บ้จามิตรข้าศึกศัตรูผู้ร้าย ให้ลงโทษ ๖ สถาน เหตุเพราะว่าพ่อมันตั้งพืชหวานลงเหนือแผ่นดินจะเป็นพืชผลสืบไป ฝ่ายพ่อมันลูกมันจะเอากิจการ บ้านเมืองไปแจ้งแก่นานาประเทศ มันรู้แล้วมันจะคิดมาเบียดพระนครธานีขอบขัณฑสีมา พระพุทธ ศาสนาก็จะพลอยเศร้าหมองไป ความผิดฐานเข้ารีตนอกศาสนานี้มีประกาศยกเลิกไว้ในประกาศ รัชกาลที่ ๔

วินัยและการลงโทษข้าราชการมีตราไว้อีกตั้งแต่บทที่ ๑๕ ถึงบทที่ ๕๔ มีความผิดกำหนดไว้เป็นประเภทต่าง ๆ รวมทั้งข้อจำกัดอำนาจต่าง ๆ ของเจ้าพนักงานด้วย เช่นอัครมหาเสนาบดีและเสนาบดีมนตรีมุขบังคับบัญชาข้าราชการผิดพระราชกฤษฎีกาและพระราชบัญญัติ ท่านมิให้กระทำตาม อำพรางผู้รุกราศกรรโชกราษฎร ไม่กราบทูลตามสัจตามจริง มีผิดในระวางอำพราง เช่นเดียวกันอำพรางคดีด้วยความจริงพรางว่าไม่จริง คำเท็จพรางว่าจริง ให้ลงโทษ ๖ สถาน เช่นพรางท้าวพญาให้ตัดปาก พรางขุนการผู้บังคับ ให้ไหมจตุรคุณโดยบรรดาศักดิ์ พรางเสมียนนักการผู้พิจารณาให้ไหมทวิคุณ พรางในพยานไหมลาหนึ่ง พรางเจ้านายมันเอง ตีด้วยไม้หวาย ๑๕ ที มนตรีมุขหัวเมืองขุนหมื่นพันทนายผู้รับราชการพระเจ้าอยู่หัวไม่รู้ถึงแก่ราชการ ทำให้ขาดเหลือจากราชการด้วยประการใด ๆ ก็ดี ราชการมากเหลือกำลังตน ควรจะกราบทูลให้ทรงทราบ กลับทำไปให้เสียราชการก็ดี เป็นละเมิด ข้าราชการทำนอกทำเหนือพระราชโองการ พระราชบัญญัติ พระราชกำหนดกฎหมาย ทนงศักดิ์คุมพรรคพวกบ่าวไพร่ไปลุดคร่ำเอาข้าคนบ่าวไพร่ลูกเมียท่านมาตีโดยจำจงโดยพลการ เป็นละเมิด นายพะท่ามระง นายมหาโต นายคดีถูกสั่งให้ไปเรียกหา ไม่ส่งคนให้พิจารณาโดยกระทรวง เป็นละเมิด มีพระราชโองการให้เสนาบดีมีตราพระราชสีห์ คชสีห์ บัวแก้วไปถึงผู้รั้งเมืองครองเมืองและกรมการด้วยการณรงค์สงคราม หรือสั่งให้แก่ผู้มีพรรคด้วยประการใด ๆ ไม่ยอมรับตรา นั้น หรือรับตราแล้วไม่บังคับบัญชา หรือกลับขัดแย้งชิงเอาคนในท้องตราไปจำจงตีโดย เป็นละเมิด

เฉพาะบทที่ ๒๕ มีตราไว้ว่า มุขมนตรีเจ้าราชินิกุลขุนหมื่นหัวพันจ่าเสมียนอาณาพยาบาลมีสมกำลังไพร่หลวงอยู่ในเมืองนอกเมืองแห่งใด ๆ ท่านมิให้เอามาใช้สอยในเรือนตนเลย ถ้าขุนนายต้องกะเกณฑ์ในราชการหลวง ก็ให้ไพร่หลวงไพร่สมทำราชการซึ่งกะเกณฑ์นั้นให้แล้วก่อน ถ้าขุนมนายมีทำนุกำลังในเรือนนั้นน้อย และกระทำการบ้านการเรือนตน ก็ให้ว่าวานไพร่สมไพร่หลวงไว้กระทำแต่ ณ วันหนึ่ง ๒ วัน ๓ วัน อย่าให้กักขังไว้ใช้ตรากตรำหรือทำให้ได้ความเดือดร้อนยากแค้นเหมือนหนึ่งคนในเรือนตน ผู้ใดฝ่าฝืนเป็นละเมิด

ในบทต่อไป ผู้ใดเบียดบังพระราชทรัพย์หรือส่วยสาอากรจะเข้าพระคลังหลวง ไม่นำเนื้อความที่เขาฟ้องข้าราชการขึ้นกราบบังคมทูล กลับนำไปพิจารณาใต้ตามตี โขยจำจงเสียเองโดยพลการ เก็บส่วยสาอากรนาสมภักสรวหัวป่าค่าที่เชิงเรือนน้ำลหารตลาดขนอนสูงกว่าบัญชีที่ท่านตั้งไว้เก็บเอาเงินจากไพร่หลวงไพร่สมและปล่อยไพร่ไปให้เสียราชการ เป็นละเมิด

บทที่ ๓๓ บัญญัติว่า คดีด้อยความโดยกระทรวงตนพอจะว่ากล่าวได้ไม่ว่ากล่าว นั่งไว้เป็น
อายนกก็ดี พิจารณากับบัญญัติให้สิ้นสำนวน แดงสำนวนรอนด้อยคำเขาปมิจริงแจ้งจริง กล่าว
ด้อยคำลำเอียงเคียงแทนลูกความ อวยให้ท่านโดยเห็นแก่สินจ้างสินบน กล่าวกลเพทุบายภายใน
ขุนเขี้ยวเข้าด้วยข้างหนึ่ง เรียกเอาเงินทองแก่ลูกความล้าเหลือ พิจารณาหมีเป็นยุติธรรม เอาลูก
ความใช้การงานตน ทำชู้ด้วยลูกความ ใช้กระทรวงการของตน ล้วงกรมเอาความผิดมาว่ากล่าว
เหล่านี้ ท่านเอาผิดแก่ตระลาการ ลงโทษ ๖ สถาน

ตามบทที่ ๓๖ พระเจ้าอยู่หัวทรงบัญญัติให้ซื้อขายสิ่งของตามตลาด ผู้ซื้อผู้ขายทำเกินกว่า
ที่มีพระราชบัญญัติไว้ ไม่ซื้อขายตามถนนตลาด ซื้อถูกขายแพงนอกพระราชบัญญัติ ท่านว่าเป็น
การละเมิดพระราชอาญา ข้อนี้จะเป็นต้นบัญญัติของกฎหมายคำกำไรเกินควร ในบทเดียวกันห้าม
มิให้ซื้อขายสิ่งของต้องห้ามแก่คนต่างเมืองส่งออกไปนอกด่านต่างแดน ในบทที่ ๓๗ ต่อไปมีกฎหมาย
ศุลกากรกำหนดไว้ว่า แยกพราหมณ์ญวนประเทศผาหรั่งอังกฤษจีนจามวิลันดาชาวมะลายูขอม
พม่ารามัญ เข้ามาสู่โพธิสมภารก็ดี เข้ามาค้าขายทางบกทางเรือก็ดี ให้ชาวพระทวารด่านคอยเจ้า
พนักงานตรวจตราดูดีแลร้าย เก็บเครื่องศตราไว้ อย่าให้เที่ยวเตร่ลอบลักซื้อขายกฤษณาฝาง
ดีบุก ถ้าลูกค้าจะต้องการสิ่งใด ให้บอกแก่ล่ามพนักงาน ถ้าต่างประเทศลูกค้าจะยatraไปทางบกก็ดี
เมื่อสำเภาจะยatraก็ดี ให้เจ้าพนักงานตรวจตราสิ่งของต้องห้ามผู้คนที่ลอบลักซุ่มซ่อนพาไปนั้น
ถ้าไม่ปฏิบัติตาม ท่านว่าเจ้าพนักงานชาวด่านคอยทวารทำละเมิด ให้ลงโทษ ๖ สถาน ศุลกากร
ปัจจุบันนี้ก็คือชาวพระทวารด่านคอยนั่นเอง

บทที่ ๑๒๒ มีบัญญัติไว้ด้วยว่า ขนอนน้ำขนอนบกแห่งใด ๆ ในพระนครศรีอยุธยา และ
เก็บจกอบในสำเภานาวาเรือใหญ่่น้อยก็ดี หนบกหนกเกวียนหนทางอันจะเข้าถึงขนอนใน ท่านให้
นับสิ่งของจนถึงสิบ ถ้าถึงสิบไซ้ ท่านจึงให้เอาจกอบนั้นหนึ่ง ถ้าหมีถึงสิบไซ้ ท่านมิให้เอาจกอบ
นั้นเลย ข้อนี้เป็นต้นบัญญัติของภาษีร้อยชักสามในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ อันเป็นเหตุให้ฝรั่งเข้า
มาทำสนธิสัญญาจำกัดอริปไตยของไทย สมัยพ่อขุนรามคำแหง ศิลาจารึกตราไว้ว่า พ่อเมืองบ่เอา
จกอบในไพร่ลู่ทาง ต่อไปอีก สรรพทรัพย์สิ่งของบรรดาจะเข้าพระคลังหลวง ใครไปพูดจาห้ามปราม
ทัดทานขัดขวางป้องกันมิให้เข้าเป็นเหตุให้เสียพระราชทรัพย์ กฎหมายลักษณะอาญาหลวงบทที่ ๑๒๘
กำหนดโทษไว้อย่างหนักถึงแหะปากเอามะพร้าวหัวจุกปากประจาน

บทที่ ๔๓ ห้ามไว้ว่า ห้ามมิให้มุขมนตรีราชินิกุลขุนหมื่นหัวพันทั้งหลายคบกันเสพสุรา
ยาเมาสุบผื่นเที่ยวเล่นในกลางคืน หรือลอบลักเจรจากคืออันหมีชอบผิดต่อพระราชกฤษฎีกา ผู้ใดไม่

ฟังท่านว่าผู้้นั้นทรยศกบฏต่อแผ่นดิน ถ้านักกฎหมายบทนี้มาใช้บังคับในปัจจุบัน จะมีขุนนางข้าราชการเป็นจำนวนมากทรยศกบฏต่อแผ่นดินทุกเย็น เพราะเหตุว่าเย็นเข้ามักจะเซ แต่ความจริงนั้น คบกันกินเหล้าเฉยๆ คงไม่ผิด ที่ถือเอาเป็นผิดก็เพราะกินเหล้าด้วยกันแล้วไปลอบลักเงรจากศัอันนิควรเงรจา จึงลงโทษฐานทรยศกบฏต่อแผ่นดิน ในบทที่ ๔๔ ต่อไปยังได้ตรากำชับไว้อีกว่าข้าราชการมีกิจธุระการงานใดๆ จะไปมาหาสู่กันในกลางวันกลางคืน ให้บอกแก่ขุนมนุนายผู้ใหญ่รู้ไว้เสียก่อน แล้วจึงจะไม่มีโทษ

ตามบทที่ ๔๗ ผู้ใดโก่นสร้างเลิกรังที่ไร่นาเรือกสวนโดยไม่บอกแก่เสนานายระวางนายอากรกำนันพื้นที่ให้ไปดูเพื่อรู้ว่ามากและน้อย จับได้พิจารณาเป็นสัจให้ลงโทษ ๖ สถาน ข้อนี้เป็นต้นบัญญัติของกฎหมายหวงห้ามที่ดินในปัจจุบัน

ในบทต่อไป เจ้าพนักงานคนใดทงศักดิ์สำหาว่า เอาพรรคพวกไปย้อชักเมี้ยท่านลูกสาวท่านมาเป็นเมียเป็นข้าของตน หรือทำทราจารให้เขาเสียตัว เข้าในระวางรุกรราชข่มเหงเขา ให้ลงโทษ ๖ สถาน เขาไม่ได้ทำผิด นำคดีมาร้องฟ้องพิททูลจะเอาผิดแก่เขา เป็นละเมิด ผู้ใดพระเจ้าอยู่หัวสั่งให้ไปรั้งเมือง แลโจรผู้ร้ายชุกชุมเหลือกำลังจะระงับได้ ให้บอกมายังลูกขุน ณ ศาลาเพื่อกราบบังคมทูล ถ้าละเลยมีความผิด ผู้ใดมีหน้าที่บังคับบัญชาตามสำนวนและมีข้อหาพาตพิงจะมาถึงตัวและพี่น้อง ผูกพยาบาทพิททูลบิดเบือนให้ผู้นั้นไปไล่ที่อื่น หรือมิให้เลี้ยงผู้นั้น เป็นละเมิด ถ้อยความเกิดในเมืองใด คุณพวกฟ้องไปเกาะกุมทูลากและบัตรหมายเอาเขาไปพิจารณาความเมืองอื่น หรือมีผู้ข่มเหงราษฎรไพร่เมืองของท่านให้แตกฉานชานชนไปให้ได้รับความเดือดร้อน มิได้ร้องเรียนเพื่อกราบบังคมทูล เป็นละเมิด

ในบทต่อไป กำหนดความผิดฐานปลอมแปลงตราแผ่นดิน ความผิดฐานรื้อพันเอาคดีซึ่งได้ทรงพระราชวินิจฉัยไว้แล้วมาว่ากล่าว ความผิดฐานอำพรางปกปิดความชอบของผู้ैनยกย่องความดีของตนเอง ความผิดฐานเพิ่มข้อความหรือลบข้อความในสำนวนพิจารณาในตระลาการ หรือลประวางคำพิพากษาใบสั่ง ความผิดฐานก่อการจลาจลในแผ่นดิน เอาใจไปเผื่อแผ่ต่ออริราชศัตรู ความผิดฐานติเตียนนินทาพระเจ้าอยู่หัว ความผิดฐานลักพระราชทรัพย์ที่เจ้าพนักงานทำตกทำหาย ความผิดฐานนำเอาคดีอันมิชอบมิควรและหยาบขำมาว่ากล่าวทู่ม่เคียงกันต่อหน้าพระนั่ง ความผิดฐานไม่ฟังตราฎมคุมห้าม ความผิดฐานเอาแม่หม้ายงานท่านขึ้นเรือน ไม่กราบบังคมทูลพระเจ้าอยู่หัว เฉพาะเรื่องปกปิดความชอบผู้ैनยกย่องแต่ความดีของตนนั้น ออกจะเป็นแนวทางที่ดีสำหรับราชการ

ทุกวันนี้ มีตราไว้ในบทที่ ๖๒ ว่า อำพรความชอบท่านเสียแลแยกกันว่าคนดี ให้มีโทษ ๓ สถาน คือสถานหนึ่ง ทวนด้วยลวดหนัง ๕๐ ที่ ๒๕ ที่ ๑๕ ที่ สถานหนึ่งไหมจตุรคุณ สถานหนึ่งไหมลาหนึ่งแล้วให้ออกจากราชการ

บทที่ ๘๓ กำหนดราชการฝ่ายต่างประเทศไว้ว่า พระเจ้าอยู่หัวท่านใช้ให้เป็นราชทูตถือพระราชสารไปที่แห่งใด ๆ แลท่านสั่งให้ตนประการใด ให้ตนจำเอาข้อรับสั่งพระเจ้าอยู่หัวนั้นจงมัน อย่าล่องอย่าหลงอย่าลืม ให้ว่ากล่าวตามพระเจ้าอยู่หัวตรัสสั่งนั้น ถ้าผู้จาทูลพระราชสารนั้นทำนอกทำเหนือทำเหลือทำเกินจากรับสั่งท่าน ให้ลงโทษสองสถาน สถานหนึ่งให้ฆ่าเสีย สถานหนึ่งให้ใส่ตรุไว้แล้วเอาตัวลงเป็นไพร่ เราเพ็งมารู้กันว่าผู้จาทูลพระราชสารมีที่มาอย่างไร เพราะต้องจำไปเจรจา จึงเรียกว่าผู้จาทูล

โทษฐานตูลูกผู้บังคับบัญชามีบัญญัติไว้ในบทที่ ๘๘ โทษฐานปลอมหนังสือมีในบทที่ ๙๐ กำหนดโทษถึงตัดนิ้วมือ ๒ นิ้วคุมข้อ อธิบายว่าอย่าให้คุมดินสอได้ บทที่ ๙๐ กำหนดโทษเจ้าพนักงานตามเสด็จที่เกี่ยววัดใดชาวบ้าน บทที่ ๙๔ ว่าด้วยความผิดฐานปิดบังกบฏผู้คิดร้ายในแผ่นดิน บทที่ ๙๕ เขียนไว้ดี น่าจะเป็นที่สนใจแก่วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรในปัจจุบันว่าดังนี้คือ ผู้รักษามืองผู้รั้งเมืองผู้ครองเมืองทั้งหลายอันเป็นข้าพระเจ้าอยู่หัว อันอยู่ ณ ขอบขันฑสีมาแว่นแคว้นขึ้นแก่กรุงศรีอยุธยาใหญ่น้อยทั้งปวง ท่านให้เจ้าเมืองทั้งปวงจัดหาผู้จะเป็นหมื่นแพ่งหมื่นนครบาลหมื่นวังหมื่นคลังหมื่นนา หมื่นมหาดไทแลหมื่นคาหมื่นแขวง แลตั้งนายขนอนคอยด่านผ่านให้มันดูแลร่องรอยรอบแดน อย่าให้ข้าศึกศัตรูเข้ามาแปลกปลอมได้ ถ้าพบข้าศึกศัตรูแลข้างม้ามากไซ้ ให้เร่งขับครัวเข้าในเมืองแลหับประตูเมืองอยู่ท่าพระเจ้าอยู่หัวกว่าจะมา แลให้แต่งพลทหารแหกหักเอาทางข้าศึกจงได้ แม้ข้าศึกถอยไซ้ ให้ตามจงได้คุมแดนผู้รักษามืองผู้รั้งเมืองผู้ครองเมือง จึงจะมีบำเหน็จความชอบในแผ่นดิน ถ้าผู้รักษามืองหมิ่นได้ทำตามพระราชกฤษฎีกา ให้ลงโทษโดยขนาด จากกฎหมายบทนี้จะเห็นได้ว่า ระบบเวียงวังคลังนาสมัยไทยนานเจ้าได้ตกทอดมาถึงกรุงศรีอยุธยา เพราะกล่าวถึงตำแหน่งหมื่นนครบาลคือหมื่นเวียง หมื่นวัง หมื่นคลัง หมื่นนา

ในสมัยประชาธิปไตยของเราเนี้ ครั้งหนึ่งมีนักการเมืองผู้ยิ่งใหญ่คนหนึ่งอุตริสั่งการให้ล้างวัดโบราณในกรุงศรีอยุธยา ล้างเสร็จจึงได้สั่งให้เอาปูนขาวฉาบหน้าไว้ การกระทำดังนี้ในสมัยกรุงเก่าอาจเป็นการละเมิดอาญาหลวงก็ได้ กฎหมายอาญาหลวงบทที่ ๑๑๓ ตราไว้ว่า สมเด็จพระบพิตรพระเจ้าอยู่หัวมีที่เสด็จพระราชดำเนินไปการณรงศ์สงครามก็ดี ไปประภาสแห่งใด ๆ ก็ดี ท่านหมิ่นให้มีผู้กราชบาดล้างพระเจดีย์พระศรีมหาโพธิ์พระวิหารกุฎีสถานบริเวณวนาวาสสักอันเลย ผู้ใดฝ่าฝืน

ให้ทวนด้วยลวดหนัง ๑๐ ที่ บทที่ ๑๑๖ บัญญัติไว้ด้วยว่า ผู้ใดละเมิดเข้าล้างสถานอารามหน้าจวนหน้าทีแลถนนแลศาลาในเมืองนอกเมืองหมีค่านักก็ดี ผู้ใดเห็นให้จับเอาผู้ล้างผู้ไปทำลายนั้นมาบอกกล่าว จะให้ลงโทษทวนด้วยไม้หวาย ๑๐ ที่ แล้วให้ไหม้โดยมั่งง่ายเป็นเบี้ยคนละ ๓๐๐๐ ไร่ซ่อมแปลง ณ ศาลาอารามสถานนั้น ถ้าผู้ใดกระทำลามกในหน้าทับหน้าจวนผู้ใด แลหมีจับกุมว่าไซ้รทำนให้ลงโทษแก่เจ้าจวนเจ้าทบนัน กฎหมายสองบทนี้อ่านไม่ออก เพราะถ้าจะถือว่ากรรกราชล้างวัดเป็นการดูหมิ่นพระเจ้าอยู่หัว โดยมีนัยว่าท่านไม่ล้างของท่านให้สะอาด โทษที่กำหนดไว้ให้ทวนด้วยลวดหนังหรือหวายก็เบานัก ไม่สมกับโทษดูหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ จึงคิดว่าอาจห้ามไว้เพราะเกรงจะเกิดเสียหายแก่ของคลังของโบราณก็เป็นได้ ถึงอย่างไรในบทที่ ๑๑๖ ก็กล่าวถึงการลงโทษปรับไหมฐานมั่งง่าย ไม่ทราบว่าจะคนมั่งง่ายจะเอาเป็นฐะเข้าล้างอารามล้างจวนหรือศาลาในเมืองนอกเมืองเพื่อประโยชน์อะไร แต่สำหรับการกระทำลามกหน้าจวนหน้าทบนันนั้นมั่งง่ายแน่ เพราะสมัยกรุงศรีอยุธยาไม่ปรากฏว่ามีส้วมสาธารณะตั้งไว้ให้คนใช้ จะว่ามั่งง่ายก็มั่งง่าย แต่ใครบ้างจะกลั้นไว้ไหวในเมื่อเกิดความจำเป็นสุดไม่อยู่ บทที่ ๑๑๕ บัญญัติไว้เกี่ยวกับการทำส้วมด้วยว่า พระเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับแห่งใด ๆ ก็ดี ให้ขุนมนุนายว่าแต่ไพร่ฟ้าข้าไทซึ่งพยาบาลนั้นให้ขุดขุมจงลึกทุกกะสัดหนัก แล้วให้กลบเสีย มีโทษทวนด้วยไม้หวาย ๕ ที่ แลบังคับให้กลบขุมเสีย สำหรับกะสัดหนักนั้น เห็นจะไม่ใช้กะสัดเบาชนิดที่จะเที่ยวแวะเข้าข้างฝาได้ จึงต้องขุดหลุมให้ถ้ำแล้วกลบเสีย

การให้พำนักโพธิสมภาร (asylum) แก่นักการเมืองหนีภัยการเมืองมีตราไว้ในบทที่ ๑๒๙ ว่า มีผู้เอาครอบครัววัวควายช้างม้าแก้วแหวนทองเงินทรัพย์สินอันใดหนีมาแต่ประเทศอื่น เข้ามาพึ่งอยู่ในขอบเขตเทศา แลพึ่งอยู่ด้วยพระเยวราชแลเมืองนอกก็ดี หัวแสนหัวหมื่นหัวพันหัวปากแลอาณาประชาราษฎร์ก็ดี แลมีผู้ตีฟันแทงมันเสีย วิวาครอบครัววัวควายช้างม้าข้าคนทรัพย์สินข้าวของมันตั้งนั้น ท่านว่าผู้นั้นทรยศต่อบ้านเมือง ท่านให้ลงโทษด้วยดาบगานคอเสีย ถ้ามิให้กานคอให้ไถ่กานคอโดยยศศักดิ์ แล้วให้ไหม้สองคาบแก่พ่อแม่ลูกเมียมันผู้ตาย

คำว่าสำมะโนครัวในปัจจุบัน สงสัยว่าสมัยกรุงเก่าจะเป็นสมณครัว คือไพร่หลวงที่ท่านอุทิศกลปนาให้เป็นข้าพระ บทที่ ๑๓๘ บัญญัติว่า ไพร่หลวงงานท่านก็ดี ไพร่อุทิศกลปนาให้เป็นข้าพระก็ดี เรือกสวนไร่นาสำหรับสัจพระสัจสงฆ์ก็ดี ท่านห้ามให้ผู้ใดซื้อขาย ถ้าแลไพร่หลวงไพร่อุทิศต้องสุขทุกข์ประการใด แลเรือกสวนไร่นาสัจพระสัจสงฆ์เกี่ยวข้องอยู่ก็ดี ท่านให้บังคับมทูลให้ทราบ แลแต่พระเจ้าอยู่หัวจะทรงพระกรุณาโปรดฯ ถ้าแลผู้ใดเอาไพร่หลวงไพร่อุทิศแลเรือกสวนไร่นาอันเป็นสัจพระสัจสงฆ์ไปซื้อไปขายไว้ ท่านว่าผู้นั้นหมีชอบ ให้เอาไพร่หลวงไพร่อุทิศกลปนาแลเรือกสวนไร่นา

สัจพระสัจสงฆ์คงไว้ในราชนคร ส่วนทรัพย์อันได้อันชื่อนั้นให้เรียกคืนไว้เป็นเป็นของหลวง ระบบ
พิวตัสในยุโรปมีการสังกัดไพร่ไว้ทำนาของขุนนางศักดินา ซึ่งเมื่อสังกัดนาแห่งใดแล้ว จะหลบหนีไป
จากนานั้นไม่ได้ ต้องอยู่เป็นทาสกรรมกรไถนนั้นชั่วลูกหลานเหลน แต่ของไทยดูเหมือนจะใช้
เฉพาะในการกุศลเท่านั้น คือเฉพาะไพร่อุทิศไว้เป็นกัลปนาไว้ใช้สงฆ์ ทั้งนี้ก็เพราะสงฆ์ช่วยตัวเอง
ไม่ได้ในทางโลก ถ้าไม่สังกัดคนไว้ทำจ้งหนัถวาย ดีไม่ดีพระจะอดตาย พระศาสนาจะเสื่อม ข้อสำคัญ
มีว่า เมื่อไพร่เข้าสังกัดสมณครแล้ว ผู้ใดจะเอาไปซื้อไปขายไม่ได้ ข้อนี้ผิดกับทาสขายตัวแก่เจ้า
เงินตามธรรมดา เพราะอาจซื้อขายโยกย้ายสังกัดนายเงินได้ ไม่มีข้อห้าม แม้จนที่สึกจะได้ตัวเอง
เป็นไทก็ได้

ในบทที่ ๑๔๔ อันเป็นบทสุดท้าย กฎหมายอาญาหลวงกำหนดลักษณะบำเหน็จความชอบ
ในราชนครไว้ ๕ ประการคือ ไปณรงค์สงครามได้รับกับฆ่าศึก (สะกดด้วยตัว ม เกกว่าเตียนนี้ เพราะ
มีศึกก็ต้องมีการฆ่ากัน ไม่ใช่ฆ่ากัน) ได้ชนช้างมีชัยชนะแก่ศัตรู ๑ เอาสมัครพรรคพวกมาอาสการ
ศึก สูเสียชีวิตเอาชัยชนะแก่ศัตรู ๑ ศัตรูหมู่ร้ายมาปล้นบ้านปล้นเมือง อาสาเอาพระนครไว้ให้มีให้
เสียแก่ข้าศึก ๑ บำรุงพระราชทรัพย์ในท้องพระคลังให้มั่งคั่งบริบูรณ์โดยประเพณีธรรมแลหมีให้เคื่อง
ใจราษฎร ๑ พิจารณาพิพากษาอรรถคดีชอบตามประเพณีโดยสัจโดยธรรม ๑ ถ้าผู้มีบำเหน็จใน
แผ่นดิน ๕ ประการนี้มีโทษเป็นประการใด ก็ให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวดไว้ก่อน ถ้าโทษถึงตาย
นอกจากกบฏ ควรให้ทวนและริบราชบาต ถ้าโทษถึงริบราชบาตแลทวน ควรให้ปรับไหม ถ้าโทษ
ถึงปรับไหม ควรให้ภาคทัณฑ์ไว้ ท่านให้ผ่อนหย่อนโทษไว้ดังนี้ เพราะว่าผู้มีบำเหน็จนั้นมีคุณแก่
แผ่นดินพระเจ้าอยู่หัว

ในข้อสุดท้ายนี้ เราก็ได้พบกฎหมายดีของกรุงศรีอยุธยาเข้าอีกบทหนึ่ง โดยเฉพาะในข้อที่
ว่า การเก็บภาษีเข้าพระคลังหลวงนั้น ให้เก็บโดยประเพณีธรรม มิให้เคื่องใจราษฎร ในสมัย
สุโขทัย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงกล่าวไว้เป็นการทั่วไปว่า เจ้าเมืองบ่เอาจอบในไพร่ลู่ทาง
แต่ระบบภาษีในสมัยกรุงศรีอยุธยาคงจะได้เปลี่ยนแปลงไปบ้าง เพราะตามตัวบทดังกล่าวมาแล้ว
มีการเก็บภาษีจอบร้อยชักสิบเอาจากสินค้าในสำเภาที่มาจากต่างประเทศ สำหรับภาษีภายในมีกล่าว
ไว้ในกฎหมายอาญาหลวงบทที่ ๑๒๓ ถึงชาวพระคลังผู้ทำส่วยสาอากรเป็นพระราชทรัพย์ จึงน่าจะมี
การเก็บภาษีจากราษฎรไทยไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่งในสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่แม้กระนั้น ท่านก็บัญญัติ
กฎหมายไว้ให้คนทั้งหลายได้อยู่สุขเย็นใจว่า อันพระราชทรัพย์ที่จะเก็บเข้าท้องพระคลังให้มั่งคั่ง
บริบูรณ์นั้น ให้เก็บแต่ตามประเพณีธรรม มิให้ราษฎรเดือดร้อนเคื่องใจ เพราะราษฎรเปรียบ

เหมือนท่าน ถ้าเก็บเอาแต่ไข่มุกินบ้าง ให้มันฟักลูกเจี๊ยบไว้เป็นท่านไข่มุกสำหรับมีไข่มุกมากขึ้นบ้าง
ทั้งหลวงทั้งราษฎรก็จะสบาย แต่ถ้าไปเก็บภาษีเงินราษฎรตาลดลงไม่มีฝ้าจะนุ่ง หลวงเองก็ต้อง
พลอยแก้ผ้าไปด้วย ความปรานีของท่านที่เก็บภาษีตามประเพณีอันเป็นธรรมเนียมให้เคืองใจราษฎร
นั้น จึงต้องจารึกไว้เป็นสัจธรรมในกฎหมายอยุธยาอีกโสดหนึ่ง

อีกประการหนึ่ง ปัจจุบันนี้รู้สึกว่าผู้ปกครองคอยแต่จะเรียกร้องให้ประชาชนพลเมืองปฏิบัติ
หน้าที่ต่อรัฐมากเกินไป ส่วนประชาชนพลเมืองที่สมัครเมืองเป็นปากเป็นเสียง ก็มักจะเรียกร้อง
ให้รัฐอำนวยความสะดวกและผลประโยชน์ให้ตนมากเกินไป เมื่อต่างฝ่ายต่างแยกเขี้ยวแย่งเข้าใส่กันเช่นนั้น
ใครทำความดีมีคุณแก่แผ่นดินจึงไม่มีใครคิดว่าเป็นบำเหน็จความชอบ แต่กฎหมายอยุธยาของท่านดี
ท่านกล่าวไว้อย่างน่าชื่นใจว่า ท่านไม่ลืมนึกผู้ทำความดีไว้แก่แผ่นดินเลย ถึงคราวต้องโทษประการใด
ท่านจึงลดหย่อนผ่อนโทษให้ เขียนเป็นกฎหมายไว้บังคับแม่แต่แก่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพราะว่า
มันผู้บำเหน็จนั้นมีคุณแก่แผ่นดินพระเจ้าอยู่หัว เมื่อต่างฝ่ายต่างแย่งเข้าหากันเช่นนั้น แทนที่จะแยก
เขี้ยวแย่งเข้าใส่กัน ทุกคนจึงมีน้ำใจทำความดี เป็นผลให้บ้านเมืองเจริญ

กฎหมายอาญาหลวงมีข้อน่าสนใจดังกล่าวมา ส่วนที่เหลือเป็นพระอัยการอาญาราชฎานั้น
โดยทั่วไปเป็นข้อห้ามมิให้บุคคลผู้มีมูลกรณีวิวาททำกฎหมายเอาเอง หรือตั้งศาลเตี้ยชำระความกันเอา
เอง เช่นทาสหนี เมื่อนายเงินไปพบเข้า ห้ามมิให้เกาะกุมตัวเอาเอง แต่ให้อายัดไว้แก่นายบ้าน
ร้อยแขวงกรมการ เช่นเดียวกัน เมื่อผู้ใดสำหว่าพะพันจะแทงจะตีท่านแต่ทำมิได้ ชัดใจจึงไปพันกล้วย
พันอ้อยพืชผลไม้ของท่าน ให้ปรับไหม มีบทที่ ๕ กำหนดไว้ในทางตรงกันข้ามด้วยว่า เมื่อราษฎร
ไม่ทำกฎหมายเอาเอง นำคดีมาฟ้องร้องทุกข์ ผู้รับฟ้องกลับไม่รับฟ้องร้องทุกข์ของเขา ท่านว่าผู้รับ
ฟ้องละเมิด ให้ไหมโดยยศศักดิ์เป็นพินัยหลวง

กฎหมายลักษณะอาญาราชฎลงโทษการกระทำผิดอย่างอื่นไว้ด้วย เช่น ใช้ไม้ฆ้อนก้อนดิน
ก้อนอิฐขว้างต้องเรือนท่านในเวลากลางคืน ขอลูกสาวท่านไว้มิได้แต่งงาน ฝ่ายชายกลับเกาะกุมเบาะ
แสลงถูลากเอาหญิงไป หรือเช่นท่านหาความร้ายมิได้ ใส่กลแก่ท่านว่าทำร้ายตนด้วยประการใด ๆ
และเกาะกุมท่านมาส่งให้สุภาตระลาการพิจารณา เขาเป็นความกัน พระสุรัสวดียังพิจารณาอยู่ ช่าง
หนึ่งเกาะเอาคนในพ้องนั้นไปจำจอง มันดูดีโบายทำโทษด้วยประการใด ๆ หรือปองร้ายเขาแต่ทำ
เขาไม่ได้ กลับจ้างคนอื่นให้ไปทำร้ายท่าน ฯลฯ เหล่านี้ เป็นละเมิด

เกี่ยวกับการขวางปาเรือนท่าน มีเรื่องเล่ากันสนุกๆ ในศาลว่า สมัยกรุงเก่า ไทยขึ้นเมาเอา
ก้อนดินปาเรือนจีน เมื่อถูกเกาะตัวมาสู่ตระลาการ พระเกษมสุภาวดีตัดสินว่าไทยปาเรือนจีน

ทรัพย์สินไม่เสีย ไม่ถูกลูกถูกเมีย ไม่ต้องเสียสินไหม ฝ่ายจีนเห็นเป็นบรรทัดฐาน จึงเอากันดินไปขังบ้านไทยเข้าข้าง ครั้นจีนถูกเกาะตัวมาสู่ทะเลการคนเดียวกัน พระเกษมสุภาวดีกลับตัดสินว่า จีนปาเรือนไทยผีเรือนตกใจ ให้ไหม ๑ ชั่ง ซึ่งความจริงมีกฎหมายอาญาราชูร์บทที่ ๑๖ บัญญัติไว้ว่า ผู้พิจารณาความในกรมใด ๆ ในกรมนั้น ๆ พิจารณาความหมีละเอียด และพิจารณาความไม่ต้องคำหาคำให้การ แลพิจารณาความเหลือขาดสำนวนคู่ความตักใจทุเลาท่วงติง ผู้พิจารณาหมีรับ ว่าหมีเป็นทุเลา เมื่อเอามาพิจารณาพิพากษาได้ความว่าคู่ความทุเลาท่วงติงนั้นชอบ ให้ไหม ผู้พิจารณาซึ่งหมีรับทุเลาเช่นนั้นเป็นข้อละเมิดโดยศดาศักดิ์ ถึงอย่างไร กฎหมายลักษณะอาญาราชูร์บทที่ ๑๐ ที่ห้ามมิให้ใช้ก่อนอิฐก่อนดินขวางบ้านเรือนกัน ก็มีได้ลำเอียงว่าเรือนจีนหรือเรือนไทย และไม่จำกัดคนปาวาจะเป็นคนชาติไหน ไทยจีนปาเรือนกันจึงผิดทั้งคู่

(๔) พระอัยการกบฏศึก

ตามที่ได้พิจารณากันมาข้างต้น กรุงศรีอยุธยาเป็นกรุงที่ไม่สิ้นความปราณี กฎหมายอยุธยา ก็เป็นกฎหมายปราณี จับได้โจรท่านให้ดูว่าชาวถูกขังแพง ถ้ามั่นอดจึงต้องลักขโมยเขากิน หากกฎหมายให้ทวนด้วยลวดหนั่ง ท่านให้ทวนด้วยหวาย หากกฎหมายให้เอาหวายตีหลัง ท่านให้ตีมันที่สะโพก แม้กฎหมายจะให้ตีที่สะโพก ท่านก็ว่าปรับไหมมันเสียเท่านั้นก็พอแล้ว เพราะความผิดเช่นฐานเป็นโจรนั้น แม้จะก่อความเดือดร้อนให้แก่ราษฎร ก็ไม่กระทบถึงความอยู่ยังและความปลอดภัยของบ้านเมืองแต่ประการใด

แต่เมื่อใดความผิดเกิดขึ้นอันกระทบถึงความปลอดภัยของบ้านเมือง ซึ่งอาจทำให้บ้านเมืองแตกดับเสียแก่อริราชศัตรูได้ กฎหมายจะปราณีผู้คิดร้ายต่อแผ่นดินไม่ได้ เพราะถ้าแผ่นดินหาไม่แล้ว ก็จะไม่มีคนไทยมาให้ความปราณีแก่กันเอง คนต่างด้าวหัวต่างแดนหรือที่เขาคจะปราณีไทย เพราะฉะนั้น เมื่อมาอ่านกฎหมายกบฏศึกและพบความรุนแรงต่าง ๆ ผิดไปจากความปราณีในกฎหมายลักษณะอื่น เราจะต้องไม่รู้สึกแปลกใจ เหตุทั้งนี้ก็เพราะว่ากฎหมายกบฏศึก เป็นกฎหมายเกี่ยวกับเสถียรภาพความปลอดภัยของบ้านเมือง ตลอดจนความเป็นไทยของคนไทยทั้งหลาย ข้อนี้มีปรารภไว้ในเบื้องต้นของพระอัยการกบฏศึกว่า สมเด็จพระบรมราชษัตริย์แต่ปางก่อนลงราชทัณฑ์แก่ผู้กระทำผิดเป็นอุกฤษฏ์ครูและลหุโทษต่าง ๆ กัน และได้มีการตราพระราชบัญญัติจัดโทษโดยควรแก่โทษานุโทษผ่อนหนักเป็นเบาจนสืบมา แต่สำหรับการคิดกบฏประทุษร้ายต่อองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตลอดจนบ้านเมืองนั้นจะผ่อนผันกันไม่ได้ จึงกำหนดโทษไว้ถึง ๓๒ สถาน คือ ต่อยกระบาลศีรษะเลิกออกเสียแล้วเอาคีมคีบก้อนเหล็กแดงใหญ่ใส่ลง ให้มันสมองศีรษะพุ่งพุ่งขึ้นตั้งหม้อ

เขี้ยวสามพระอม ๑ ตัดแต่หนังจ้ะเบี่ยงหน้าถึงโพรปากเบี่ยงบนทั้งสองข้างเป็นกำหนด ถึงหมวกหู
ทั้งสองข้างเป็นกำหนด ถึงเกี้ยวคอชายผมเบี่ยงหลังเป็นกำหนด แล้วให้มนกระหมวดผมเข้าทั้งสัน
เอาท่อนไม้สอดเข้าข้างละคนโยกถอนคลอนสั่นเพิกหนังทั้งผมนั้นออกเสีย แล้วเอากรรตทรายหยาบขัด
กระบาลศีรษะชำระให้ขาวเหมือนพรรณศรีสังข์ ๑ ให้เอาขอเกี่ยวปากให้อ้าไว้ แล้วตามประทีปไว้ใน
ปาก หรือเอาสิ่งอันคมนั้นแะแหะผ่าปากจนหมวกหูทั้งสองข้าง แล้วเอาขอเกี่ยวให้อ้าปากไว้
ให้โลหิตไหลออกเต็มปาก ๑ เอาผ้าชุ่มน้ำมันพันให้ทั่วกายแล้วเอาเพลิงจุด ๑ เอาผ้าชุบน้ำมันพันนิ้ว
มือสันทั้ง ๑๐ นิ้ว แล้วเอาเพลิงจุด ๑ เชือดเนื้อให้เป็นแรงเป็นริ้วอย่าให้ขาดให้เนื่องด้วยหนังตั้งแต่
ใต้คอไปถึงข้อเท้า แล้วเอาเชือกผูกจำให้เดินเหยียบย่ำริ้วเนื้อริ้วหนังแห่งตน ให้หลุดคร่าตีจำให้เดิน
ไปกว่าจะตาย ๑ เชือดเนื้อให้เนื่องด้วยหนังเป็นแรงเป็นริ้วแต่ใต้คอลงมาถึงเอว แล้วเชือดแต่เอวให้
เป็นแรงเป็นริ้วตกปกลงมาเหมือนนุ่งผ้าคารอง ๑ เอาห่วงเหล็กสวมข้อศอกทั้งสองข้าง ข้อเข้า
ทั้งสองข้างให้มัน แล้วเอาเหล็กเหล็กสอดลงในวงเหล็ก แยกซึ่งตรึงลงไว้ในแผ่นดินอย่าให้ไหวตัวลงได้
แล้วเอาเพลิงลนให้รอบตัวกว่าจะตาย ๑ เอาเบ็ดใหญ่มีคม ๒ ข้างเกี่ยวทั่วกาย เพิกหน้าเนื้อและเอน
น้อยเอนใหญ่ให้หลุดขาดออกมากว่าจะตาย ๑ เอามีดที่คมเชือดเนื้อให้ตกออกมาจากกายแต่ที่ละตำลึง
กว่าจะสิ้นมังสา แลสับพันทั่วกาย แล้วเอาแปลงหวีชุบน้ำแสบกรีดครูดชุดเซาะหนังแลเนื้อเอนน้อย
เอนใหญ่ให้ลอกออกมาให้สิ้น ให้อยู่แต่ร่างกระดูก ๑ ให้นอนลงโดยข้างๆ หนึ่ง แล้วเอาหลาวเหล็ก
ตอกลงไปโดยช่องหูให้แน่นกับแผ่นดิน แล้วจับเท้าทั้งสองหันเวียนไปตั้งบุคคลทำบังเวียน ๑ ทำมิ
ให้เนื้อหนังขาด เอาลูกศิลาบดทุบกระดูกให้แหลกละเอียด แล้วรวบผมเข้าทั้งสันยกขึ้นหย่อนลง กระทำ
ให้เนื้อเป็นกองเป็นลอม แล้วพันห่อเนื้อหนังกับทั้งกระดูกทอดวางไว้ ทำดั่งตั้งอันทำด้วยฟางซึ่งวาง
ไว้เช็ดเท้า ๑ เคี้ยวน้ำมันให้เคียดพลุ่งพล่าน แล้วลตราดลงมาจากศีรษะจนกว่าจะตาย ๑ กักขังสุนัข
ร้ายทั้งหลายไว้ให้อุดอาหารหลายวันให้เต็มหยาก แล้วปล่อยให้ออกกัดทั้งเนื้อหนังกิน ให้เหลือแต่ร่าง
กระดูกเปล่า ๑ เอาขวานผ่าอกทั้งเป็นแหกออกตั้งโครงเนื้อ ๑ แทะด้วยหอกที่ละน้อยๆ กว่าจะตาย ๑
ชุดหลุมฝังเพียงเอว แล้วเอาฟางกลบลงครอบด้วยเพลิงพองหนังไหม้ แล้วไถด้วยไถเหล็กใหญ่ ๑
เชือดเนื้อล่อออกทอดด้วยน้ำมันเหมือนทอดขนมให้กินเนื้อตนเอง ตีด้วยไม้ตะบองสันยาวเป็นต้น ๑
ทวนด้วยไม้หวายทั้งหนาม ๑ แลโทษทั้งนี้ควรด้วยสถานใดให้เอาแต่สถานเดียว

ท่านทั้งหลายคงจะเห็นด้วยกับข้าพเจ้าว่า โทษกบฏที่ท่านตราไว้นั้น อย่างเบาเห็นจะต้อง
เลือกเอาที่อย่างกบฏเหมือนโก่งบfang เพราะถึงอย่างไรก็ยังดีกว่าที่จะถูกแล่นือทอดแล้วให้เจ้าของเนื้อ
กินเข้าไปเองเหมือนมนุษย์กินคน พูดถึงความปรานีในกฎหมายอยุธยา แล้วมาพูดถึงความโหดร้าย

ในกฎหมายกบฏศึกของท่าน เปรียบเหมือนออกมาจากน้ำเย็นไปลงหม้อน้ำตั้งไฟเดือด ๆ ทั้งนั้นทำให้คิดถึงพระนามของพ่อขุนรามคำแหง เพราะพระนามแท้นั้นมิใช่กำหนดหาญ แต่ทรงพระนามว่าคำแหง คือทั้งอ่อนโยนและแข็ง ด้วยเหตุว่า คำ คือทองนั้นเป็นวัตถุอ่อน จึงสามารถใช้หล่อหลอมทำรูปพรรณต่าง ๆ ได้อย่างวิจิตร กฎหมายอยุธยาจึงพอจะเรียกได้ว่าเป็นกฎหมายคำแหง คือทั้งอ่อนในที่ควรอ่อน แข็งในที่ควรแข็ง แต่ความจริง เมื่อถึงตัวบทเข้า ท่านก็ได้ลงโทษรุนแรงเหมือนดังที่กล่าวมา ที่เขียนไว้ในคำปรารภดังกล่าว จึงเป็นแต่เสียกระต่ายท่านนั่นเอง

ตัวบทในพระอัยการกบฏศึกจัดไว้เป็น ๗๔ มาตราด้วยกัน ส่วนหนึ่งเกี่ยวกับการคิดกบฏทรยศต่อพระเจ้าอยู่หัวหรือต่อบ้านเมือง ส่วนหนึ่งเกี่ยวกับความประพฤติอันสมควรไม่สมควรในระหว่างการณรงค์สงคราม เช่นสู้ศึกจนตัวตายมีบำเหน็จ หรือหนีศึกจนตัวหายมีโทษ กฎหมายในส่วนนี้จึงไม่ใช่กฎหมายเกี่ยวกับความผิดที่เรียกว่ากบฏ แต่เป็นกฎหมายอาญาศึกที่ทหารลงแก่กัน ในสนามสงคราม คำเรียกชื่อที่เรียกว่าพระอัยการกบฏศึกจึงไม่ถูกต้องนัก เพราะความจริง เป็นกฎหมายกบฏกับกฎหมายอาญาศึก ถ้าจะไ้วรรคระหว่างคำว่ากบฏกับคำว่าศึกเสียได้ บางทีจะพอฟังออกมากกว่า ตัวบทอาจจำแนกศึกษาได้ตามแม่บทดังต่อไปนี้

บทที่ ๑ ว่าด้วยการคิดร้ายด้วยใจใหญ่ใฝ่สูงศักดิ์ คิดประทุษร้ายจะตอ้งค์พระมหากษัตริย์ ลดลงจากราชบัลลังก์ หรือทำร้ายพระองค์ด้วยโหรยาทิพย์เครื่องศาสตราสรรพุทธให้ถึงสิ้นพระชนม์ให้ลงโทษ ๓ สถาน สถาน ๑ ริบราชบาตฆ่าเสียทั้งโคตร สถานหนึ่งริบราชบาตฆ่าเสีย ๗ ชั่วโมงสถานหนึ่งฆ่าเสีย ส่วนโคตรนั้นอย่าให้เลี้ยงสืบไป และเมื่อประหารชีวิตนั้น ให้ประหารให้ได้ ๗ วันจึงให้สิ้นชีวิต อย่าให้โลหิตเลอาศมตกลงในแผ่นดิน ให้ใส่แพลอยเสียตามกระแสน้ำ แผ่นดินหนา ๒๔๐๐๐๐ โยชน์ ทรงพระเจ้าได้ถึง ๕ พระองค์แลมีอาจทรง ผู้ก่อตัญญูหาความสัจมิได้

บทที่ ๕ เป็นเรื่องกบฏประทุษร้ายต่อแผ่นดิน มีตราไว้ว่า อนึ่งพระเจ้าอยู่หัวเลี้ยงให้มียศดาศักดิ์ แลมันโมหะจิตคิดใหญ่ใจใคร่ฝ่ายสูงศักดิ์ ทำกบฏประทุษร้ายต่อพุ่มเมืองท่าน ท่านว่าโทษหนัก ให้ฆ่าเสียสิ้นทั้งโคตร

บทที่ ๖ ว่าด้วยกบฏแข็งเมืองมีตราไว้ว่า เมืองปากไผ่ฝ่ายเหนือซึ่งขึ้นแก่กรุงเทพพระมหานคร ให้มาอ่อนน้อมนำดอกไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการมาถวายตามราชประเพณีแต่ก่อน ถ้าเมืองใดมิได้กระทำตามประเพณี แข็งบ้านเมืองไว้ ให้เป็นจุลาจลในแผ่นดินท่านไซ้ ท่านว่าโทษถึงตาย

บทที่ ๑๐ ข้าราชการศรัทธูปลงมตัวเข้ามาในขอบเขตเสมา แลมันคิดองอาจคิดร้ายเป็นจุลาจลในแผ่นดินท่านก็ตี ชาวต่างประเทศต่างเมืองเข้ามาอยู่ในขอบเขตเสมาแล้ว แลมันคิดร้าย

ต่อแผ่นดินท่านก็ดี ข้าศึกต่างประเทศแปลงปลอมเข้าไปในพระราชวัง แลไปถึงพลับพลาหน้าพระ
ลานขลานกก็ดี แลเข้าไปถึงห้องพระโรงมุขบาทสถานใดก็ดี จับได้พิจารณาเป็นสัจ ให้ลงโทษ
๓ สถาน ส่วนผู้รู้เห็นสมรู้กัน ให้สับแลเดือเนื้อแล้วฆ่าเสีย วัชรพิชัยผู้ทำจุลาจลในแผ่นดินเข้า
พระคลัง

ต่อไปตั้งแต่บทที่ ๑๑ จนถึงบทที่ ๗๙ เป็นกฎหมายอาญาศึกเกี่ยวกับความผิดเพราะไม่
ช่วยราชการทหาร ล่าถอยในเวลารบศึกทั้งทางบกทางน้ำ เช่นระหว่างชนช้างถอยออกมาชั่วตัวช้าง
และอื่น ๆ โทษมีบัญญัติไว้เป็นพิเศษ เช่นให้ตระเวนรอบทัพ แล้วตัดเท้าตัดศีรษะเสียไว้ โทษที่
ลงอาญาศึกนี้รวมไปถึงความผิดฐานซึ่งล่เสบียงอาหารด้วย ดังมีบัญญัติไว้ในบทที่ ๔๕ บทที่ ๔๔
เกี่ยวกับปฏิกรรมสงครามมีบัญญัติไว้ว่า พระเจ้าอยู่หัวฯ ให้มุขมนตรีราชินิกุลขุนหมื่นหัวพันไปรบ
เมืองใด ๆ ได้นางพญาพระราชบุตรพระราชนัดตามา ให้ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายพระเจ้าอยู่หัวฯ ถ้าผู้
ใดมิได้เอามาถวายเบียดบังไว้ ให้ชุมนุมมุขมนตรีแล้วฆ่าเสีย

แต่ในเวลาเดียวกัน บำเหน็จเพื่อการทำมาชวยในสงครามก็มีตราไว้เหมือนกัน ดังปรากฏ
ในบทที่ ๑๘ คือถ้าทหารที่ตายในสงครามเป็นหนี้ส่วยสาอากรแก่พระคลังหลวงอยู่เล็กน้อยเท่าใด
ให้ยกเสีย มิให้คิดเอาแก่ลูกแก่เมียเขา ส่วนลูกหลานเขาให้รับราชการแทนเลี้ยงไว้สืบไป บำเหน็จ
๕ ประการได้กล่าวมาแล้วเมื่อพูดถึงกฎหมายลักษณะอาญาหลวง เช่น ถ้าต้องคดีมีโทษถึงตายให้ลด
ลงเป็นทวน แต่การลดโทษเพราะมีบำเหน็จดังกล่าวนี้ สำหรับความผิดฐานกบฏท่านมิให้ลดให้
ในกฎหมายอาญาหลวงเองก็ตั้งข้อยกเว้นไว้อย่างนี้เหมือนกัน บำเหน็จในกฎหมายกบฏศึกมีกำหนด
ไว้เป็นมุกุ*ครุ มัชฌิม และลหุ เช่นในบทที่ ๖๒ บัญญัติว่า อนึ่งพระเจ้าอยู่หัวฯ สถิตอยู่ในพระนคร
แลมุขมนตรีพิพากษาคดีอาณัติประหารราชฎามีได้เดือดเนื้อร้อนใจ บำเหน็จนั้นเป็นลหุ เหล่านี้ได้อ่าน
แล้วทำให้รู้สึกสนใจ

(๕) กฎมณเฑียรบาล

การที่จะออกกฎหมายมาปกครองบ้านเมือง เป็นธรรมดาที่จะต้องมีการบ้านเมืองให้ปกครอง
บ้านเมืองเดียวกันกำหนดกันด้วยอาณาเขต เช่นในรัฐธรรมนูญปัจจุบันมีบัญญัติว่า สยามรัฐเป็น
ประเทศอันจะแบ่งแยกมิได้ แต่คนสมัยกรุงศรีอยุธยาเขตเมืองหลวงและพระมหากษัตริย์เป็นหลัก
ชื่อประเทศจึงไม่มี เมืองไทยสมัยก่อน เป็นแต่บ้านเมืองที่เรียกชื่อตามเมืองหลวงว่ากรุงศรีอยุธยา

คนตีสมัยนั้นก็เรียกกันว่าคนตีของกรุงศรีอยุธยา กฎมณเฑียรบาลกรุงเก่าเป็นกฎหมายคล้ายรัฐธรรมนูญ เพราะเกี่ยวกับองค์พระมหากษัตริย์ปกครองกรุงศรีอยุธยา ตลอดจนเสถียรภาพและความปลอดภัยของ พระองค์ท่านและพระบรมมหาราชวัง

ตามรูปของกฎหมายในปัจจุบัน กฎมณเฑียรบาลมีรูปลักษณะเป็นเรื่องสืบราชสันตติวงศ์ ตั้งมีปรากฏในกฎหมายมณเฑียรบาล พ.ศ. ๒๔๖๗ ซึ่งปรารภไว้ว่า ถ้าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงเลือก และประดิษฐานพระราชทายาทไว้ตามราชประเพณีเดิมแล้ว อาจเป็นผลให้บังเกิดมีเหตุยุ่งยากแก่งแย่ง กันขึ้นในเมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตลง เป็นโอกาสให้บุคคลผู้มิได้ตั้งอยู่ในสัมมาปฏิบัติคิด ขัดขวางต่อทางเจริญแห่งราชบัลลังก์ ทั้งเป็นโอกาสให้ศัตรูทั้งภายนอกและภายในได้ใจ คิดประทุษร้าย ต่อราชตระกูลและอิสรภาพแห่งประเทศสยาม ในกฎหมายนี้ หมวด ๔ จึงมีการลำดับชั้นผู้ควรสืบ ราชสันตติวงศ์ไว้ ในเมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตลงโดยไม่ได้ทรงสมมติพระราชทายาทไว้ ก่อน หลักทั่วไปมีว่า ลำดับชั้นเชื้อพระราชมวงศ์ซึ่งควรสืบราชสันตติวงศ์นั้น ให้เลือกตามสาย ตรงก่อน ต่อเมื่อไม่สามารถจะเลือกทางสายตรงได้แล้ว จึงให้เลือกตามเกณฑ์ที่สนิทมากและน้อยดัง บัญญัติไว้ มีมาตรา ๑๐ บัญญัติไว้เป็นพิเศษว่า ท่านพระองค์ใดที่จะได้ทรงเสด็จขึ้นสืบราชสันตติวงศ์ นั้น ควรจะเป็นผู้ที่มิหาชนนับถือได้เต็มที่และเอาเป็นที่พึงได้โดยความสุขใจ เพราะฉะนั้น ท่าน พระองค์ใดมีข้อที่ชนหมู่มาเห็นว่าเป็นที่น่ารังเกียจ ก็ควรที่จะให้พ้นเสียจากหนทางที่จะสืบราช สันตติวงศ์ เพื่อเป็นเครื่องตัดความวิตกแห่งพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าพหุลละของธุลีพระบาทและอาณา ประชาชน

แต่กฎหมายมณเฑียรบาลสมัยกรุงเก่าหาได้มีบัญญัติไว้ดังนั้นไม่ เข้าใจว่าสมัยนั้นถือกันว่าเป็น อปมงคลที่จะกล่าวถึงวาระที่ราชบัลลังก์หากจะว่างลง กฎมณเฑียรบาลกรุงเก่ามีกำหนดไว้แต่เพียงว่า พระราชกุมารตลอดจนพระราชนัดดาฝ่ายพระราชกุมารเกิดด้วยพระอัศรมเหสี คือหน่อสมเด็จพระ พุทธเจ้าอันเกิดด้วยแม่หัวเมือง เป็นพระมหาอุปราช เกิดด้วยลูกหลวงกินเมืองนอก เกิดด้วยหลาน หลวงกินเมืองโท เกิดด้วยพระสนมเป็นพระยาวราช สำหรับหน่อสมเด็จพระพุทธเจ้านั้น กำหนด เครื่องราชอิสริยยศไว้ให้ได้อภิรมสามชั้นและขี่ทิพยานทอง นั่งพระที่นั่งเทร็ด เครื่องยศสำหรับขุนนาง ศักดินาหนึ่งหมื่นก็มีกำหนดไว้ด้วย แตกต่างกับขุนนางชั้นรองลงไป เช่นในเมืองให้ขี่ยวักกันชิงหุ้มผ้า ขาว สำหรับหัวเมืองซึ่งคานหาหมก้ออีกกันชิงหุ้มผ้าขาว การลงโทษลูกหลวง มีอาญากำหนดไว้เป็น พิเศษเพื่อให้สมกับราชอิสริยยศศักดิ์ ถ้าจะต้องใส่ตรวนต้องใช้เครื่องทองสำหรับลูกหลวงเอก เครื่อง เงินสำหรับลูกหลวงโท ถ้าโทษหนักถึงสิ้นชีวิตต้องตีด้วยท่อนจันทน์ แล้วเอาจมุดงัดกำหนดไว้ใน กฎมณเฑียรบาลบทที่ ๑๗๕, ๑๗๖

เท่าที่เกี่ยวกับเชื้อพระวงศ์ กฎมณเฑียรกรุงเก่ามีบัญญัติไว้ดังกล่าว ต่อจากนั้นมีตัวบท บัญญัติไว้เกี่ยวกับการเข้าออกสู่พระราชฐาน เช่นห้ามคนต่างตัวเข้ามาเที่ยวเล่นท้ายสนม ห้ามลูก ชุนหรือขุนนางแห่หรือขี่ม้าเข้ามาในสนาม เมื่อขุนตาดำหามมีฟ่งกลับต่อคำต่อเถียง ให้มีโทษ ๓ ประการ ประการหนึ่งให้ส่งมหาดไท ประการหนึ่งให้ส่งองค์รักษ์ ประการหนึ่งให้สกลงหญ้าช้าง

ต่อไปมีระเบียบการตามเสด็จโดยทางชลมารค ซึ่งทำให้คิดว่าระเบียบการที่กำหนดไว้เป็น กฎหมายทำนองนี้ เป็นเหตุให้ไม่มีใครกล้าให้ความช่วยเหลือในกรณีของสมเด็จพระนางเรือล่ม บทที่ ๒๑ บัญญัติว่า ถ้าเสด็จหนเรือประทับอยู่ก็ดี ไปมาก็ดี แลเรือผู้ร้ายคือกบฏโจรเมาเหล้าบ้าก็ตี และถวายเป็นถวายเป็นฎีกาก็ดี แลเข้ามาในประตุมหาดไท ประตุนาดำ ประตุดำรวถึงเรือดังเรือกัน ให้โบกผ้า ถ้ามีฟ่งให้ขว้างด้วยก้อนอิฐด้วยไม้ด้วยดาบ ถ้ามีฟ่งให้ว่ายน้ำยุตเอาเรือออกมา ถ้าทอด พระเนตรเห็นแลตรัสเรียกเข้าไปไ้รับ ให้เอาเรือไ้รับ ถ้าแลผู้ใดเข้าไปแลมิได้ห้ามเหนไ้รับ โทษ ขุนตาดำชุนเรือดำรวในพื้นคอรบเรือ บทที่ ๒๕ บัญญัติไว้ด้วยว่า ถ้าเรือประเทียบบล่ม หรือชาวเรือ ประเทียบตักน้ำ แลว่ายน้ำอยู่บันดาตาย ให้ภูดาชแลชาวเรือชดหมากพร้าวไว้ก่อนตามแต่จะเกาะ ได้ ถ้ามิได้อ้ายัด ถ้ายัดขึ้นให้รอดโทษถึงตาย เรือประเทียบคงเป็นเรือพระที่นั่ง ซึ่งถ้าชาวเรือที่ ตักน้ำมาเกาะมายิดอาจทำให้เรือพระที่นั่งล่มได้ อนึ่งการขับเรือตัดหน้าเรือประเทียบโทษก็ถึงตายเช่น เดียวกัน กฎมณเฑียรบาลบัญญัติไว้ด้วยว่า ผู้ใดตีต่อกัน เข้ามาตักหน้านางเทพี โทษเท่าฝ่าเรือ ประเทียบ

ต่อไปอีกมีระเบียบการว่าด้วยการตามเสด็จเมื่อเสด็จลงออกเลี้ยงในสนามไชยสนามจันทร์ เมื่อ เสด็จขึ้นเขาเข้าถ้ำ เมื่อเสด็จทรงม้าทรงช้าง เสด็จคล้องช้าง สำหรับการคล้องช้างมีกฎมณเฑียรบาล บทที่ ๓๙ บัญญัติไว้ว่า อนึ่งพระที่นั่งเสด็จเข้าต่อเดือน แลเดือนมีภาษี พระที่นั่งตำตออย่าควาน ความอย่าให้ขอ อนึ่งจะทรงบาศแลเดือนมีภาษีก็ตี ตรัสเรียกบาศอย่าเย็น แลอย่าการให้ควาน ๆ ทั้ง ๔ ประการ ดังนี้ ให้ขุนช้างชาวช้างว่าแก่ขุนตำรวให้เอากราบพูลพระกรุณา ครั้งหนึ่งให้หมายบอก แก่เจ้าแลชาวช้าง ถ้าทรงพระกรุณามีฟ่ง พูลขอถวายเป็นชีวิต ถ้ามีฟ่งแลเสด็จ ให้นอนกลิ้งเข้าไปหว่าง งาให้ช้างแทง จึงจะชอบด้วยอัยการ ผีแลขุนช้างชาวช้างมิได้ทำตามพระอัยการดังกล่าวมาไ้รับ ถ้าพระที่นั่งเป็นอันตราย ให้เอาชาวช้างฆ่าเสียทั้งโคตร

เกี่ยวกับช้างป่า มีบทที่ ๔๔ ตราไว้เป็นทำนองต้นบัญญัติของพระราชบัญญัติรักษาช้างป่า พ.ศ. ๒๔๖๔ กับพิธีสมโภชช้างว่า อนึ่งโขมคพรวนพเนจรอันพบช้างสำคัญแลให้ข่าวแก่ขุนโขลง ให้กราบพูลไ้รับ ให้พระราชทานทองหนัก ๑๐ ตำลึง บทที่ ๔๕ บัญญัติต่อไปว่า ถ้าวางแลมิพบ

มิเห็น โทษโสมดและขุนโกล้งไล่ลงจำเงินป่า ๓ ปี เมื่อพบแล้วจะชักนำ ให้ทำพิธี ๗ วันแล้วจึงเอาด้วยดีบาททรงบาท เมื่อคล่องติด หนังสือ ๘ โรง รำ ๘ โรง สมโภช ๗ วัน เล่นมหรสพ ๑๕ วัน จึงเอาลงขนาน เล่นหนังรำรวดมาถึงพระนครแลเมื่อถึงพระนครแล้ว เล่นมหรสพสมโภช ๑๕ วัน

กฎหมายเตียรบาลมีบัญญัติไว้ต่อไปเกี่ยวกับการออกศึกสงคราม ซึ่งความจริงเป็นกฎหมายอาญาศึกมากกว่า เช่นมีตัวบทตราไว้ว่า อัยการพระราชสงครามยกไปทำศึกก็ดี เข้าศึกมาถึงเมืองก็ดี แลท้าวพระยาหัวเมืองมนตรีมุขเสนาโยธามาต ผู้เป็นนายทัพนายกองยกช้างม้าพล ได้รับแลมีชัยชนะแก่ข้าศึก ให้ยกกระบัตรกับกฎหมายความชอบมาไ้รางวัลเจียดทองเสื้อสนอบ ฝ่ายลูกหลานให้เลี้ยงตามบำเหน็จ ถ้าผู้ใดดอยแต่ชั่วเสาหนึ่ง ลงอาญาตัดหัวตัดเท้าตระเวนรอบทัพ ลูกหลานอย่าเลี้ยงเมื่อหน้า อนึ่งขุนดาบขุนเรือขุนช้าง ขุนตำรวจอยู่ล้อมวง แลข้าศึกปลอมถึงพลับพลาได้ ให้ตัดหัวตัดเท้าตระเวนเสียไว้ อนึ่งเข้าทัพเข้าศึกตามกระบวนแล้ว และยกเข้าจะยุทธด้วยราชศัตรู ดอยออกมา ๓ ชั่วโมงช้าง ให้ฆ่าเสีย

เกี่ยวกับเสื้อสนอบที่พระราชทานในราชการสงครามนั้น กฎมณเฑียรบาลบทที่ ๘๘ บัญญัติไว้ในเบื้องต้นว่า ถ้ามีแขกเมืองมาถวายบังคมแลมิได้เฝ้า ให้หมายตามบรรดาศักดิ์ บทที่ ๘๙ บัญญัติต่อไปว่า อนึ่งพระเจ้าอยู่หัวประทับที่เสนาสนอบแก่ทหารพ่อเรือนทั้งหลาย เมื่อแขกเมืองมาแลเบิกเข้าไปถวายบังคม บังมิได้นั่งห่มเสื้อสนอบซึ่งพระราชทานนั้น และนั่งห่มแห่งอื่นด้วยประการอันมิชอบ นั่งห่มให้เศร้านทอง ครั้นแขกเมืองมาไหว้ นั่งห่มเสื้อสนอบเท่านั้น ให้ดูร้าย เมื่อเบิกแขกเมืองนั้นเข้าถวายบังคม ควรให้ผู้ร้ายออกจากพระโรงก่อน พิจารณาเป็นสังข์ไช้โหลงโทะตั้งนี้ ถ้าทีหนึ่งควรภาคทัณฑ์ ถึงสองทีโหลงโทะตี ถึงสามทีให้ไล่จากแผ่นดินนั้น บทที่ ๙๐ บัญญัติไว้อีกว่า อนึ่งเสื้อสนอบพระเจ้าอยู่หัวประทับที่ ควรเอาไปนั่งห่มด้วยประการอันชอบ คือว่าการพระราชพิธีตรุษสาทก็ดี การมหรสพและโดยเสด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ดี ถ้าแลผ่านนั้นเก่าไช้ ให้เอาส่งแก่ขุนมนุนายอาณายาบาลให้เอาถวายในที่ราชวรโหรฐาน แลบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานเสื้อสนอบอื่นให้ ถ้าจวนแลมิทันถวายก็ดี ควรหาเสื้อสนอบอันควรนั่งห่ม อย่าให้ดูร้าย

กฎหมายเตียรบาลบทที่ ๙๗ กำหนดระเบียบการเจรจากันในระหว่างเข้าเฝ้าไว้ว่า ในบันดาท้าวพระยามนตรีมุขทั้งหลายที่มาประชุมเฝ้านั้น อย่าให้ผู้ใดเจรจาด้วยกันเป็นนินันในพระราชฐาน ถ้ามีด้อยความสิ่งใดจะควรเอากราบบังคมทูล ให้เจรจาด้วยกันแล้วเอากราบบังคมทูลพระกรุณา ถ้าผู้ใดเจรจาให้เป็นนินันในพระราชฐานไช้ แต่บรรดาศักดิ์ ๑๐๐๐ — ๕๐๐๐ — ๓๐๐๐ ถ้าเจรจาครั้งหนึ่งไช้ ให้ว่าให้ผู้นั้นรู้โทษแห่งอาตมา ถ้าเจรจาถึง ๒ ครั้งในภาคทัณฑ์ ถ้าเจรจาถึง ๓ ครั้ง

ให้ห้ามผู้นั้นอย่าให้เฝ้าพระบาทพระเจ้าอยู่ บทที่ ๕๘ บัญญัติไว้ด้วยว่า หนึ่งเมื่อเฝ้าพระบาท ผู้ใดเจรจากระชิบกัน โทษถึงตาย บทที่ ๗๕ มีบัญญัติไว้อีกว่า หนึ่งศัคนา ๑๐,๐๐๐ ลงมาถึง ๑๖๐๐ ไปมาหากันถึงเรือนก็ดี ที่สังกัดแห่งใด ๆ ก็ดี แลลอบเจรจากันก็ดี แลนั่งในศาลาลูกขุนเจรจา กระชิบกันแต่สองต่อสองก็ดี โทษนั้นคือริบเรือน บทที่ ๗๗, ๗๘ บัญญัติว่า หนึ่งหัวเมืองหนึ่งกัน เจ้าเมืองหนึ่งกัน ไปหาเมืองหนึ่ง โทษถึงตาย หนึ่งผู้ใดไปคบหาสื่อเมืองแลราชทูตเจรจา โทษก็ถึงตาย ตามกฎหมายเตียรบาลบทที่ ๘๑ ลูกขุนผู้ใดขาดถือหน้าพระพิพัทธ์ โทษถึงตาย ถ้าบอปป่วย คุ่ม ถ้ากินน้ำพระพิพัทธ์จอกหนึ่ง แลยื่นให้แก่กันกิน กินแล้วแลมิได้ใส่ผม เหลือนั้นล้างเสียโทษ เท่านั้นในระวางกระบล

สำหรับวินัยข้าราชการ มีบทที่ ๗๖ ตราไว้ว่า หนึ่งลูกขุนผู้ใดคบกันกินเหล้า เล่นเบี้ย เล่นไก่ มีผู้รู้เห็น ให้สักลงจำคุก

การแสดงกิริยาอาการหลบลู่พระราชนาในเขตพระราชฐาน ก็มีโทษกำหนดไว้ เช่นผู้ใดตีบประตูลูก ให้ตัดตีนเสีย ถ้าเอามือผลักประตูลูกเข้าไปเอง ให้ตีด้วยไม้หวาย ๒๐ ที ถ้าปิ่นกำแพง ชันในเข้าไป ให้ฆ่าเสีย คบกันกินเหล้าในพระราชวังก็มีโทษ ผู้ไม่มีบรรดาศักดิ์แต่บังอาจเข้าไปนอน ในพระราชวังก็มีโทษ ผู้ใดทักตอกไม้แต่งผ้าแซมภูพร้าวการะกำหนดเชิงมิได้ ห่มผ้าป่าเดียว นุ่งผ้า เหน็บหน้าหัวขาลอยชายหน้าพระที่นั่งมีโทษอีก โดยให้ฉีกเสื้อผ้าเสีย สำหรับตอกไม้ให้ลูกผู้เฒ่า โภกหัว เรื่องทำวิทยาคุดเวทมนตร์คาถาในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เชื่อกันว่ามีจริงทำได้จริง ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ดังมีกฎหมายเตียรบาลบทที่ ๖๘ ตราไว้ว่า ผู้ใดทำลูกกุญแจแลเรียนมนต์คุณ วิทยาคมเสดาะประตูลูกแลเปิดโกลนทวารเข้าไปในพระราชมณเฑียรสถาน ลักพาสาวใช้กำนัลและ ลักพระราชทรัพย์ ให้ลงโทษโดยมหนดโทษแล้วฆ่าเสีย ถ้าทรงพระกรุณาบให้ฆ่า ให้ลงโทษ ๕ สถาน

สำหรับความผิดฐานกบฏ มีบทที่ ๘๕ บัญญัติไว้ว่า หนึ่งข้าศึกมาถึง ให้ท้าวพระยามนตรี มุขลูกขุนนั่งในศาลา ถ้าผู้ใดมิได้มาไหว้ โทษคือกบฏ โทษฐานขัดพระราชโองการมีกำหนดไว้ ๔ ประการ ขัดต่อพระโองสฐ โทษแหะปาก ขัดคำเนิพระราชโองการ โทษถึงตาย ขัดส่งพระราชโองการ โทษตัดปาก ขัดฎีกาพระราชบันทูล โทษจตุรคุณ

ผู้ที่จะเป็นพระเจ้าแผ่นดินสมัยกรุงศรีอยุธยานั้น รู้สึกจะบรรทมไม่เต็มตื่น เพราะมีกฎหมายเตียรบาลบทที่ ๑๑๔ บัญญัติไว้ว่า หนึ่งไฟไหม้ ศึกเสือกโคควายช้างอาละวาด โจรปล้นต่อสู้ฟัน

แย่งกันประการตั้ง^๕ ถ้าพระเจ้าอยู่หัวบรมมอยู่ให้ปลุกพระบรมม ท่านจะได้แต่งการกันด้วย
ประการนั้น

กฎหมายเฑียรบาลบทที่ ๑๑๖ ห้ามริต ห้ามไถ โดยบัญญัติไว้ว่า อนึ่งเจ้าพญาพระหลวง
ขุนหมื่นพัน ผู้ถือบรรดาศักดิ์ ท่านห้ามมิให้อุบายให้พี่น้องข้าไทไปถืออากรไร่นาเรียกสวนขนอน
ตลาดเป็นประโยชน์ ถ้ามีฟังท่านว่าละเมิดพระราชอาญา

การสงวนหลักเขตแดนของชาติมีบัญญัติไว้ในบท ๑๑๗ ว่า อนึ่งไม้ในป่าศิลาบาทหลักประโคน
ด้านแดนเมืองใด ๆ ก็ดี ท่านห้ามให้ตัดกิ่งก้านรานต้นไม้ แลชุดหินศิลาบาทนั้นตีให้แหลกแตกเป็นท่อน
โทษ ๓ ประการ

การทำชู้ด้วยขแม่คือพระพี่เลี้ยงพระราชกุมารพระราชบุตรพระราชนัดดา มีโทษถึงตาย
การรับเอาพระสนมออกจากวัง โทษก็ถึงตายเช่นเดียวกัน นางสนมกำนัลเล่นเพื่อนกันมีโทษทวน
ด้วยลดหนึ่ง ๕๐ ที่ ดังกำหนดไว้ในกฎหมายเฑียรบาลบทที่ ๑๒๔ ถ้าสาวใช้ในวังไปมาหาพระสงฆ์
เป็นชู้ต้นคบค้ากัน ให้ทวนด้วยลดหนึ่ง ๒๐ ที่ ฝ่ายสงฆ์ให้ขับเสียจากวัด ถ้าข้าเฝ้าใช้หนังสือ
กายยไคลงเข้าวังสือชักคบค่านางกำนัลสาวใช้ภายในวัง โทษถึงตาย หญิงสาวใช้หาชู้ให้ผู้ใดคดอดลูก
แท้งลูกในพระราชวัง ท่านให้พลึงท่าน ตั้งโรงพิธิ ๔ ประตู ใบสี ๔ ลำรับ ไก่ประตูละคู่ ให้วังด้วย
ด้ายด้วยการรอบพระราชวัง นิมนต์พระสงฆ์สวด ๓ วัน มีชีพรหมณ์กระทำบวงสรวงตามธรรมเนียม
เสร็จพิธีแล้วให้เอาไถนั้นไปปล่อยเสียนอกเมือง ให้มันพาเสนียดจัญไรภัยอุบัพพาไปให้พ้นพระ
นครท่าน

กฎหมายเฑียรบาลบทที่ ๑๔๕ กำหนดพระราชพิธีต่าง ๆ ตามฤดูกาล เช่นพระราชพิธีทูลน้ำ
ล้างพระบาทเดือน ๗ เข้าพรรษาเดือน ๘ แข่งเรือเดือน ๑๑ จรjongเปรีญงลดชุดลอยโคมเดือน ๑๒
เฉลิมพิธีตรียำพายเดือน ๑ พิธีธยานะเทาะหเดือน ๓ การสัพรรษนินเดือน ๔ การเล่นต่าง ๆ ก็มี
กำหนดไว้ในบทที่ ๑๔๘ สำหรับเมื่อเสด็จออกหล่อช้าง คือการเล่นที่เรียกว่าวันแหะวัวชน กระบือชน
ชุมพวชน ช้างชน คนชน พรบไก่ คลีชิง โคนปล้ำ มวยตี ตั้งพื้นแย่ง เชิงแขว เล่นกล คลีม้า
สำหรับระบำต่าง ๆ มีกล่าวถึงระเบงซ้ายขวา รำดาบซ้ายขวา ระบำออกหม่งक्रम พันทวน นำหม่ง
क्रम หน้ากลองตี ไม้พ่องหอก เล่นแพน ยิงธนูปลายไม้ ลอดบ่วง ไต่เชือกหนึ่ง

สำหรับโหรหลวงมีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการประกอบพระราชพิธีต่าง ๆ กฎหมายเฑียรบาลบทที่
๑๔๑ กำหนดไว้ว่า หากให้นามมิชอบโดยพยากรณ์ จัดครูพิธีมิต้องศาสตร บอกรับผิดพลั้ง โทษ
พระอาลักษณ์มัดแขวน โทษพระมหาราชครู พระโหราธิบดี พระศรีมโหสถ พระศรีศักดิ์ ประคำ
ใหญ่แขวนคอ

บทที่ ๑๔๖ กำหนดระเบียบวาระพระราชพิธีราชพิธีไว้ด้วยเป็นพระราชพิธีว่า รุ่งแล้วนาฬิกา
๑ เสด็จพระที่นั่งมณฑล เบิกวังสนมเฝ้า ๒ นาฬิกาเสวยน้ำยาและยกยา ๓ นาฬิกาเสด็จหอพระ เบิกวัง
สนมตำรวจในเหตุยราชภักดี ตำรวจนอกตำรวจหัวเมืองเฝ้า ๔ นาฬิกาเรียกพระกระยาเสวยเสด็จ
เข้าพระบรรทม ๕ นาฬิกา ๖ นาฬิกาเบิกใน ๗ นาฬิกาประภาส ๘ นาฬิกาเบิกพระที่นั่งลูกเรือ
หลานเรือ พระสนมแก่พระสนมสาว ชแม่เลขาออกเจ้าในออกเจ้านอกและพระกำนัลเฝ้า ๙ นาฬิกา
เบิกนอกท้าวพญา ๑๐๐๐๐ ลงไปถึง ๘๐๐ พิพากษาการแผ่นดินตัดสินานวน ๑๐ นาฬิกาประภาส
๑๑ นาฬิกาเสด็จหอพระ ๑๒ นาฬิกาเสด็จพระที่นั่งใน ตรัสกิจฝ่ายใน คำแล้วทุ่ม ๑ เบิกนอก
พิพากษาการศึกษา ๒ ทุ่มพิพากษาการเมือง ๓ ทุ่มพิพากษานือคดีโบราณ ๔ ทุ่มเรียกพระกระยา
เสวย ๕ ทุ่มเบิกโหรราชบัณฑิตยสนทนารธรรม ๖ ทุ่มเบิกเสภาดนตรี ๗ ทุ่มเบิกนิยาย ๘ ทุ่ม ๙ ทุ่ม
เข้าพระบรรทม

กฎมณเฑียรบาลในตอนท้ายมีกำหนดราชาศัพท์ไว้ด้วย เช่นเครื่องอุปโภคทั้งปวงของ
พระเจ้าอยู่หัวให้เรียกว่ามาลา ภาษา พระขรรค์ทรง พานหมากเสวย พานน้ำเสวย ช้างพระที่นั่ง
ม้าพระที่นั่ง อภิรุ้ม กันภิรุ้ม สำหรับเครื่องบริโภคน้ำให้เรียกว่า ข้าวเสวย น้ำเสวย เมี่ยงหมากเสวย
อนึ่งจะรับพระบันทูลให้พูดว่า พระพุทธเจ้าค่ะ

ข้าพเจ้านำกฎมณเฑียรบาลมาอ้างโดยพิสดารและมากสักหน่อย เพราะนอกจากจะเป็นตัว
บทกฎหมายกรุงเก่าแล้ว ยังวาดภาพชีวิตในวังสมัยนั้นให้เห็นอย่างน่าสนใจ กล่าวโดยทั่วๆ
ไป กฎมณเฑียรบาลสมัยกรุงเก่า เป็นกฎหมายรักษาระเบียบวินัยความสงบตลอดจนความปลอดภัย
ในพระบรมมหาราชวังและองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

๕. สัจธรรมในกฎหมายอยุธยา

ข้าพเจ้าได้รับเชิญให้มาแสดงปาฐกถาเกี่ยวกับกฎหมายอยุธยาในวันครบรอบ ๒๐๐ ปีที่
กรุงศรีอยุธยาแตก จะเรียกปาฐกถานี้ว่าปาฐกถากรุงแตกก็เรียกได้ แต่เวลาแสดงกำหนดไว้เพียง
ชั่วโมงเดียว และดังได้กล่าวแล้วข้างต้น กฎหมายสมัยอยุธยามีตราไว้ทั้งหมด ๑๖๐๐ กว่าบท
เกือบเท่ากับประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ปัจจุบันซึ่งมีทั้งหมด ๑๗๕๕ มาตรา ถ้าใครจะมาขอ
ให้ข้าพเจ้าแสดงปาฐกถาเกี่ยวกับประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ๑๗๐๐ กว่ามาตรานี้ภายใน ๑
ชั่วโมง ข้าพเจ้าก็จะนั่งอยู่กับบ้านเฉยๆ ดีกว่า เพราะถึงแม้จะพูดไปอย่างไรก็พูดไม่จบ แต่ที่ต้อง
มาพูดเกี่ยวกับกฎหมายสมัยอยุธยานี้ ก็เพราะมีอะไรหลายอย่างในกฎหมายอยุธยา อันเป็นเพชร

น้ำหนึ่งในประวัติศาสตร์กฎหมายของโลก ซึ่งในตำราของไทยเราเองที่เขียนกันมาไม่มีใครเคยนำออกมาแสดง ช่วงเวลาอันจำกัดนี้ ข้าพเจ้าจึงได้พยายามนำกฎหมายอยุธยาามาแสดงในเนื้อหาเท่าที่จะทำได้ แต่จุดมุ่งหมายของข้าพเจ้าประสงค์จะนำเพชรน้ำหนึ่งดังกล่าวออกมาแสดงให้คนทั้งหลายเห็น

เกี่ยวกับการแต่งตั้งขุนนางผู้ใหญ่ออกไปปกครองชนบท กฎหมายอาญาหลวงบทที่ ๓๒ มีตราไว้ว่า ใครพ้ออันอาศัยอยู่ในเสมาอาณาเขตจังหวัดเมืองใหญ่เมืองน้อยในถิ่นฐานบ้านนอกชอบชนบท ท่านให้เขาอยู่สุขเย็นใจเขา ท่านมิให้ออกจากแก่เขาเลย แม้ผู้ใดทำออกจากแก่เขา แลทงคักดีว่าตนมียศถาศักดิ์ เห็นว่าเขาจะมีไส้กลว่าเขาผิดเอาเขามาจำไว้ แลบริบราษาดเอาสิ่งสินข้าคนเขาก็ดี เห็นว่าเขาเป็นสมัครสมอาศัยเขาใช้ประหิตประอนตน ตนรุกราชเอาเขาใส่สังขลิกบัญชาจำไว้ด้วยแรงตนเองก็ดี อนึ่งว่าท่านผิดลูกถูกเมียตน ตนบมิจับได้แต่ไยินคำพูดบอกเล่า ก็เอาพี่น้องลูกหลานข้าคนเพื่อนฝูงตนไปรุกราชเอาเขามาทำเป็นสาหัสก็ดี อนึ่งสิ่งสินตนมีอยู่แก่ท่าน ตนไปยื้อชักผลักเอาท่านด้วยแรงตน ซึ่งเอาสิ่งสินท่านมาเป็นสิ่งสินตนก็ดี ท่านให้ลงโทษ ๖ สدان

ข้าพเจ้าอ่านกฎหมายบทนี้เข้าแล้วก็ให้รู้สึกว่ายู่สุขเย็นใจ เพราะนั่นเป็นสัจธรรมที่พอเมืองสมัยกรุงศรีอยุธยาประกาศไว้ ด้วยการออกกฎหมายมาบังคับว่า การปกครองประชาชนนั้น มีจุดหมายสำคัญที่จะปกครองให้ประชาชนอยู่สุขเย็นใจ มิใช่ปกครองเพื่อความอยู่สุขเย็นใจของผู้ปกครองเอง คำในกฎหมายเก่าที่ว่าถึงประชาชนอยู่สุขเย็นใจนี้ดีนัก เพราะคนเรานั้น จะเย็นแต่อกกายไม่พอ ขึ้นชื่อว่าคนไม่ใช่หมูแล้ว อาหารท้องแม้จะจำเป็นสักเพียงไรเพื่อประทังชีพอยู่ได้เป็นสุขก็ไม่พอ ยังต้องการอาหารใจ คือความรู้สึกเย็นใจที่เป็นไทแก่ตนเอง ไม่มีใครกดขี่ข่มเหงโดยไม่เป็นธรรม อีกประการหนึ่ง ภาษาเก่านี้รู้สึกดีกว่าภาษาใหม่ ปัจจุบันนี้เมื่อมีใครเขาทำอะไรให้เรามากจะพูดกันว่าทำให้เราอบอุ่น ซ่อนไปลอกเอามาจากภาษาของคนเมืองหนาว เมืองไทยเราร้อนจะตายไป ยังมองไม่เห็นว่าจะต้องการให้อุ่นมากกว่านี้ จึงสู้ภาษาเก่าของท่านไม่ได้ที่กล่าวถึงอยู่สุขเย็นใจ นอกจากนั้น คำว่า รุกราชของท่านก็ดียิ่ง คือหนงคักดีเอาพระราชอำนาจของพระเจ้าแผ่นดินไปรุกรเขา คำว่าประหิตประอนคงหมายความว่าขื่อที่ราษฎรไม่ประจบประแจงประจ้อประแจเข้าหา ก็เลยไส้กลหาความเขา

กฎหมายอาญาหลวงบัญญัติไว้อีกในบทที่ ๑๑๐ ว่า พระเจ้าอยู่หัวตรัสใช้ให้ถือพระราชอาญาตราสารออกไปรับรองทุกขราษฎรแลลงพระอาญาในจังหวัดหัวเมืองใหญ่เมืองน้อย แลตั้งขุนมนุนายหลายคนหลายนายไปรับรองทุกขราษฎรทุกแห่งแข่งกัน พิจารณาคดีที่มีเป็นธรรม แล

ชมหาราชวรให้ได้รับความเดือดร้อนยากแค้นต่าง ๆ เข้าในระวางกรรโชกไพร่พลเมืองท่านให้แตก
ฉานชานขึ้นไป แต่เห็นท่านมีใตตั้งขุนมนายหลายคนรับร้องทุกข์ราชวรเป็นอันขาดทีเดียว ถ้าผู้
ใดไปรับร้องทุกข์ราชวร ณ หัวเมืองทั้งปวง อย่ากระทำให้ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินได้รับความเดือดร้อน
ถ้าผู้ไปรับร้องทุกข์นั้นอ้างศักดิ์ส่าหา ไปยื้อชักเอาไพร่พลเมืองผู้ต้องคดีและหมี่ต้องคดีมาจำจอง
ตีโบยโดยพลการชมหาราก็ ท่านให้ผู้ต้องจองจำตีดาจูดครำนนั้นเข้ามาร้องทุกข์ ณ เมืองหลวง ท่าน
ให้พิจารณาไต่สวนเป็นสัจแท้แพ้งจริง ให้ลงโทษโดยระวางกรรโชก

กฎหมายอาญาหลวงบทที่ ๑๑๐ เทียบเท่ากับหลักการที่ฝรั่งเรียกว่า เฮเบียสคอปัสแอ็ค คือเมื่อ
ใดผู้ใดถูกกักขังจำจองโดยมิชอบด้วยกฎหมาย ผู้นั้นหรือผู้อื่นมีทางที่จะขอให้เอาตัวออกมาพิจารณา
กันได้โดยเปิดเผย ว่าเขาทำผิดต่อกฎหมายบ้านเมืองเป็นประการใด อันจะเป็นเหตุให้เขาต้องถูก
กักขังจำจอง ซึ่งถ้าไม่มีเหตุเช่นนั้น ก็ต้องปล่อยตัวเขาไปเป็นอิสระ หลักการข้อนี้มีตราไว้ใน
รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. ๒๔๙๒ แต่กฎหมายบทนี้ชี้ให้เห็นความสำคัญว่า คนเราจะเป็นผู้ปกครอง
คนได้ต้องมีคนให้ปกครอง ถ้าปกครองไม่ดี จนคนได้ปกครองต้องแตกฉานชานขึ้นหนีเข้าป่าไป
หมด อยู่โดยลำพังตนเองหรือจะเป็นผู้ปกครองคนได้ อำนาจมีไว้ต้องปกครองคนให้อยู่สุขเย็นใจ
แล้วจึงจะเป็นใหญ่เป็นโตเป็นผู้ปกครองคนได้ แม้น้ำอันทรงพลังไหลเชี่ยว แมแต่ท้องมหาสมุทรอัน
ยิ่งใหญ่ ถ้าไม่มีฝนเล็กๆ คอยตกลงมาให้เป็นน้ำแล้ว โหนดเลยจะมีแม่น้ำอันกว้างใหญ่หรือท้องทะเล
อันไพศาลได้

คนไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยาารู้สึกรู้ว่าเป็นคนที่มีค่า เพราะแม้จะเป็นข้าทาสชายตัวแก่เขา
ท่านก็ยังให้ถือว่าเป็นไพร่หลวงหรือข้าแผ่นดินท่าน เมื่อมีคนเอามาขายและทาสเป็นใช้ทรพิษ นาย
เงินไม่ช่วยรักษาพยาบาล จนเป็นไข้ทรพิษตาย นายเงินจะไปคิดเอาค่าตัวจากผู้ขายไม่ได้ เพราะ
เหตุมันดูไพร่หลวงของท่านถูก ข้อนี้มีบัญญัติไว้ในกฎหมายลักษณะทาสบทที่ ๒๗ ตามกฎหมาย
ลักษณะทาสบทที่ ๖ และ ๙ ผู้ใดซึ่งเคียดแค้นข้าคนของตน ท่านให้ตีแต่พอหลาบปราบแต่พอกลัว
จะใช้สอยให้ค่อยใช้สอย ผิดพลั้งสิ่งใดทำแต่พอควร ห้ามมิให้เจ้าสินชมหารใส่ชื่อใส่ครวนตีจำทำแก่
ทาสโดยออก

ดังได้กล่าวแล้วข้างต้น เมื่อมีคนวิวาทตีกัน ผู้ใดอยู่ใกล้รู้เห็นมิได้ห้ามปราม ถ้าตีกันถึงตาย
กฎหมายลักษณะวิวาทบทที่ ๖ บัญญัติให้ปรับไหมผู้ไม่ห้ามปรามนั้นเป็นข้อละเมิดพระราชอาญา
เหตุเพราะตัวรู้เห็นแล้วนิ่งเสีย จึงเสียไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินท่าน ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินท่านนี้เป็นสมบัติ
ที่ท่านหวงของท่านอยู่ไม่น้อย ถึงขนาดที่ว่าผู้ใดลักเอาไปส่งส่าเภายายให้ต่างประเทศ ผู้นั้นมีโทษถึง

ตาย ดังนั้นบัญญัติไว้ในกฎหมายลักษณะเดียวกัน ทุกวันนี้รถยนต์ชนคนเดินถนนบนทางม้าลายตาย
แทบไม่เว้นแต่ละวัน บางวันตั้งหลาย ๆ ศพ รู้สึกว่าไม่มีใครเดือดร้อน กลับเป็นข่าวให้หนังสือพิมพ์
นำเอาไปลงขายเอาสตางค์กันเสียอีก

ตามกฎหมายลักษณะหนี้ ท่านกำหนดให้เจ้าหนี้เรียกเอาดอกเบี้ยได้ต่ำลงละ ๑ เฟื้องต่อเดือน
ลูกหนี้กลับไปตกลงยินยอมให้เจ้าหนี้เรียกเอาได้ตั้งเดือนละ ๑ สลึง ๒ สลึง กฎหมายอยุธยาผู้ปราณี
จะว่าอย่างไร ท่านก็ว่าของท่านไว้ดีอีกเหมือนกัน โดยยอมให้เจ้าหนี้เรียกเอาดอกเบี้ยเกินอัตราได้
เพียงเดือนเดียวเท่านั้น พ้นนั้นไปท่านให้เรียกเอาได้เพียงเดือนละ ๑ เฟื้อง เพราะเหตุอะไร ก็เพราะ
เหตุว่า คนเราลงได้เป็นคนจนต้องกู้เงินเขาใช้แล้ว เจ้าหนี้เขาเรียกเอาอะไรก็ต้องให้เขา มิฉะนั้น
จะเอาเงินเขามาใช้ได้อย่างไร โดยที่มนุษยธรรมเป็นอย่างนี้ กฎหมายอยุธยาจึงไม่ให้เจ้าหนี้เอา
เปรียบมนุษยธรรม โดยยอมให้เรียกเอาดอกเบี้ยเกินอัตราได้เพียงเดือนเดียว ต่อจากนั้นไป ให้เรียก
ได้แต่ตามอัตราในกฎหมาย

มีกฎหมายอีกบทหนึ่งที่ทำให้กรุงศรีอยุธยาเป็นกรุงไม่สิ้นความปราณี คือกฎหมายลักษณะ
โจรบทที่ ๑๖๕ ซึ่งตราไว้ว่า เมื่อพระนครบาลจะลงโทษโจร ให้ดูเทศกาลเสียก่อนว่ายากหรือง่าย
ข้าวแพงประชาชนมีทุกข์ยากหรือข้าวถูกเกษมสำราญ เมื่อพิจารณาเห็นความยากของโจรแล้ว หาก
โทษตามพระอัยการจะต้องทวนด้วยลวดหนังก่อน ท่านให้ตีด้วยไม้หวาย หากจะต้องใช้ไม้หวายตีหลัง
ให้ตีเสียที่สะโพก ถ้าจะต้องตีสะโพก ให้ปรับไหมก็พอแล้ว ฝรั่งไม่เข้าใจเมืองไทยมาพูดกับข้าพเจ้า
ว่า เมืองไทยในปัจจุบันออกกฎหมายคอมมิวนิสต์ปราบกบฏรุนแรงไม่เป็นธรรม ข้าพเจ้าก็ได้แต่จะ
อ้างกฎหมายเก่าว่า ใครลักทรัพย์โทษตามกฎหมายถึงทวนด้วยลวดหนังก่อนเจ็บมาก ถ้าข้าวแพง
ผู้พิพากษาจะเพียงแต่ปรับไหมก็ได้ โทษตามกฎหมายคอมมิวนิสต์แรงจริง แต่จับมาร้อยคน เราก็ก
ปล่อยกันออกไปเพ่นพ่านเกือบหมด เพราะล้วนแต่เป็นคอมมิวนิสต์คอมมิวนน้อย ไม่เป็นเอามาก ๆ
เหมือนในเมืองฝรั่ง ของเราจึงเหลือไว้ลงโทษกันเพียงคนเดียวครั้งคนเท่านั้น นี่แหละระบบกฎหมาย
หรือ Rule of Law ของไทย จึงหาเหมือนกับของฝรั่งไม่ คือคำรามมากกว่ากัด

กฎหมายอยุธยามีใช้แต่จะเป็นกฎหมายปราณีเท่านั้น ยังเป็นกฎหมายอบรมสั่งสอนให้คนมี
ความปราณีต่อกัน ดังได้กล่าวมา มีกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จบทที่ ๑๑๗ บัญญัติว่า เรือกระแทกกัน
ระหว่างหลีก ข้างหนึ่งล่มลง ท่านให้เจ้าของเรือซึ่งมิได้ลมนั้นอยู่ช่วยกู้เรือเก็บสิ่งของ ถ้ามิอยู่ช่วย
แลสินค้าในเรือลมน้ำเสียไปเท่าใด ท่านให้มันช่วยเขาใช้กึ่งหนึ่ง เหตุใดท่านจึงบัญญัติดังนี้ เหตุมิใช่
เหมือนดังที่เรามาตัดสินคดีกันในปัจจุบันแยกแยะผ่าเส้นผมเป็นปัญหากฎหมายว่า ฝ่ายผู้ต้องรับผิดชอบ

ประมาทเดินเลื้อ หรือแม้อีกฝ่ายหนึ่งจะเดินเลื้อ ฝ่ายผู้รับผิดชอบก็ยังมีโอกาสสุดท้ายที่จะหลีกเลี่ยงมิให้เกิดการเสียหายแก่เขา แล้วในปัญหาว่าใครเป็นผู้มี โอกาสสุดท้าย เราก็ตัดสินกันไม่ลง แต่เหตุของท่านดั่งบัญญัติไว้ในกฎหมายอยุธยาเหนือกว่า เถียงท่านไม่ได้ เพราะที่ให้ฝ่ายที่มีได้อยู่ช่วยเขา ก็เรือกุสินคารับผิดใช้สินค่าให้เขาทั้งหนึ่งนั้น ก็เพราะท่านว่าเหตุมันหาความกรุณาต่อกันมิได้ กรุงศรีอยุธยาจึงไม่สิ้นความปรานีอีกสถานหนึ่ง

เพชรน้ำหนึ่งในกฎหมายอยุธยามีอยู่เกี่ยวกับกฎหมายที่พระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงสมบูรณาญาสิทธิราชประกาศออกมาใช้เพื่อยับยั้งการใช้พระราชอำนาจนั้นของพระองค์เอง

ในประการแรก ตามทฤษฎีรัฐาธิปัตย์ปัจจุบัน อำนาจออกกฎหมายเป็นอำนาจอันยิ่งใหญ่สูงสุด จนกระทั่งว่าจะออกกฎหมายให้มนุษย์ตาตาๆ เป็นลิง มนุษย์ตาตาๆ ทั้งหลายได้กฎหมายก็จะต้องเป็นวาระไปหมดตามกฎหมาย ข้อนี้อาจทำได้ในทางทฤษฎีรัฐาธิปัตย์ แม้แต่บ๊วแท้ ๆ กฎหมายจับสัตว์น้ำยังให้ถือว่าเป็นปลา โดยถือทฤษฎีรัฐาธิปัตย์ เมียชีซ่าสมัยกรุงโรมจึงกล่าวได้เต็มปากว่า *Sic volo; sic jubeo, ut leges* เพราะฉันต้องการของฉันอย่างนี้ เพราะฉันชอบอย่างนี้ จงไปออกเป็นกฎหมาย พระเจ้าหลุยที่ ๑๔ ก็กล่าวได้เต็มปากว่า *L' État c'est moi* เรานี้แหละรัฐ โดยหลงทฤษฎีรัฐาธิปัตย์กันดังนี้ ในปัจจุบัน การออกกฎหมายมาใช้บังคับแก่ประชาชนพลเมืองจึงไม่ต้องให้เหตุผลอะไรทั้งสิ้น เพียงแต่ประกาศในคำปรารภว่า โดยที่สภาผู้แทนเห็นสมควรออกกฎหมายมาเก็บภาษีประชาชนจนถึงกระตุก จึงตรากฎหมายออกมาใช้บังคับกันดังนี้ เท่านั้นก็พอแล้ว และใช้บังคับได้เป็นกฎหมาย

แต่การออกกฎหมายใช้บังคับกันสมัยกรุงศรีอยุธยานั้น ต้องขอโทษกันแล้วขอโทษกันอีก และชี้แจงแสดงเหตุผลอย่างละเอียดพิสดารว่า มีความจำเป็นเพื่อประโยชน์สุขของราษฎรโดยทั่วไปอย่างไร จึงต้องออกกฎหมายมาบังคับกัน เท่านั้นยังไม่พอ กฎหมายแต่ละฉบับยังต้องอ้างบาลีจากคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ ที่มีโนสราจารย์ไปได้มาจากขอบจักรวาล เป็นของขลัง และซึ่งโบราณราชกษัตริย์ได้ทรงวินิจฉัยไว้เป็นแบบอย่างตามสาขาคีติทั้งหลายเหล่านั้นเพื่อแสดงว่า อันกฎหมายนั้น รัฐาธิปัตย์ของไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยาหาได้ออกมาใช้บังคับแก่ประชาชนพลเมืองโดยอำเภอใจไม่ หากแต่ต้องออกมาใช้บังคับเพื่อดับทุกข์อันวุ่นวายแก่ประชาชน หรือเพื่อประโยชน์ของประชาชนเอง

เพชรแท้น้ำหนึ่งของกฎหมายอยุธยามีอยู่ในกฎหมายมเหศวรบาล เป็นกฎหมายที่พระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงสมบูรณาญาสิทธิราชประกาศใช้ด้วยพระองค์เอง เพื่อยับยั้งการใช้พระราชอำนาจของพระองค์เอง กฎหมายฝรั่งถือเป็นทฤษฎีมาแต่ดึกดำบรรพ์จนถึงทุกวันนี้ว่า พระเจ้าแผ่นดินทำผิดไม่เป็น และทำ

ผิดไม่ได้ (The King can do no wrong) จนเป็นผลอยู่ในกฎหมายอังกฤษปัจจุบันว่า สิ่งใดที่
ทำในนามของพระมหากษัตริย์ ผู้ใดจะนำคดีมาฟ้องร้องผู้ปฏิบัติตามไม่ได้ แต่กฎหมายไทยดังตราไว้
ในกฎมณเฑียรบาล ยอมรับสารภาพว่าพระเจ้าแผ่นดินไทยทำผิดเป็น และทำผิดได้ เพราะไม่ยอม
ทำผิด จึงได้ทรงตรากฎมณเฑียรบาลขึ้นไว้ เป็นการยับยั้งการใช้พระราชอำนาจของพระองค์เอง

กฎมณเฑียรบาลมีตราไว้ในบทที่ ๑๐๖ ว่า อนึ่งพระเจ้าอยู่หัวดำรงด้วยกิจราชการคดีด้วย
ความประการใด ๆ ต้องกฎหมายประเพณีเป็นยุติธรรมแล้วให้กระทำตาม ถ้าหมิ่นชอบ จงอาจพิทูลทัก
ทานครั้งหนึ่งสองครั้งสามครั้ง ถ้าหมิ่นฟังให้ตักไว้ อย่าเพื่อส่งไป ให้ทูลในทรีโหราน ถ้าหมิ่นฟังจึงให้
กระทำตาม ถ้าผู้ใดมิได้กระทำตามพระอัยการดังนี้ ท่านว่าผู้นั้นละเมิดพระราชอาญา

ตามที่ได้พิจารณากันมาแล้ว พระเจ้าแผ่นดินในสมัยกรุงศรีอยุธยาทรงพระราชอำนาจสูงสุด
ในทางคดีความ แต่แม้กระนั้น ก็ยังทรงออกกฎหมายยับยั้งการใช้พระราชอำนาจของพระองค์เองไว้
ว่า ต่อเมื่อทรงตัดสินคดีถูกต้องตามกฎหมายประเพณีและความยุติธรรมแล้ว จึงให้บังคับตามคำ
พิพากษา ถ้าทรงวินิจฉัยโดยมิชอบด้วยกฎหมายประเพณีและความยุติธรรม ก็ให้บังอาจทักทานขึ้น
ถึง ๓ ครั้ง ๓ หน ถ้าไม่ฟังยังให้ระงับยับยั้งไว้ก่อน มิให้ปฏิบัติตามพระบรมราชวินิจฉัย เพราะ
อาจทรงละอายต่อการที่มีผู้บังอาจทักทานขึ้น ดังนั้น จึงให้บังอาจเข้าไปทักทานอีกในทรีโหราน คือที่
ลับ ต่อเมื่อไม่ฟัง จึงให้ปฏิบัติตามพระบรมราชวินิจฉัย

สมัยกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าแผ่นดินเป็นทั้งเจ้าของแผ่นดินและเจ้าชีวิต จะสั่งให้ประหาร
ชีวิตใครเสียก็ได้ หรือจะทรงประหารชีวิตใครเสียเองด้วยพระหัตถ์ก็ได้ แต่แม้กระนั้น ก็ยังมีกฎมณ
เฑียรบาลบทที่ ๑๑๓ ตราไว้ว่า อนึ่งทรงพระโกรธแก่ผู้ใด และตรัสเรียกพระแสง อย่าให้เจ้าพนักงาน
ยื่น ถ้ายื่น โทษถึงตาย

ขอให้สังเกตว่า กฎหมายอยุธยาดังกล่าวมานี้ มิได้ประกาศไว้เพียงแต่เป็นบทโฆษณาหรือ
บทเทศนาให้โอวาทอบรมสั่งสอนข้าราชการหรือประชาชนพลเมือง แต่ประกาศออกมาใช้บังคับเป็น
กฎหมาย เพราะถ้าผู้ใดไปฝ่าฝืนเข้า ผู้นั้นมีโทษเป็นอย่างหนัก โดยเฉพาะเช่นเมื่อทรงพระโกรธ
ผู้ใด และรับสั่งเรียกหาพระแสงดาบ กฎหมายห้ามมิให้เจ้าพนักงานถวาย ถ้าฝ่าฝืน โทษเจ้าพนักงาน
นั้นถึงตาย

เพราะองค์รัษฎาธิปัตย์ จะเป็นพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช หรือสภาผู้แทน
ของชาติในระบอบประชาธิปไตยก็ตาม เป็นอำนาจสูงสุดในแผ่นดินนั่นเอง การออกกฎหมายยับยั้ง
การใช้อำนาจสูงสุดนั้น ตามทฤษฎีจึงทำไม่ได้ และไม่มีใครทำกัน ศาสตราจารย์ไคเซ ผู้ชำนาญ

กฎหมายรัฐธรรมนูญอังกฤษจึงได้กล่าวไว้ว่า ถ้าสภาผู้แทนจะออกกฎหมายสั่งฆ่าทารกคาสน้ำเงิน ๆ เสียให้หมด กฎหมายที่ออกมานั้นก็จะเป็นกฎหมายใช้บังคับได้ กฎหมายยับยั้งการใช้อำนาจสูงสุดของรัฐบาลก็ไม่มี แต่ของไทยเรามี ดังตราไว้ในกฎหมายอยุธยา

ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อรัฐบาลเป็นอำนาจสูงสุดในการออกกฎหมาย ย่อมไม่มีกฎหมายใด ๆ ที่จะออกมาสั่งการแก้รัฐบาลได้ กฎหมายเช่นนี้จึงไม่มีในโลก แม้แต่ในเมืองไทยของเราเอง ซึ่งเป็นเมืองนอกตำรา ก็ไม่เห็นมี แต่กฎหมายเช่นนี้มีในสมัยเมื่อกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เพราะดังได้กล่าวแล้ว มีกฎหมายอาญาหลวงกำหนดบำเหน็จไว้ ๕ ประการ เป็นของผู้ทำความชอบในแผ่นดิน คือผู้ไปราชการณรงค์สงคราม ชนช้างรบข้าศึกมีชัยชนะ ๑ ผู้เอาสมักรพรรคพวกมาอาสาการศึกษา สู้เสียชีวิตเอาชัยชนะแก่ศัตรู ๑ มีศัตรูหมู่ร้ายมาปล้นบ้านเมือง อาสารักษาพระนครไว้ได้ ๑ ทำราชการเก็บภาษีสมบูรณโดยประเพณีธรรม มิให้ราษฎรเดือดร้อนเคืองใจ ๑ พินิจพิจารณารบคดีชอบตามประเพณีโดยสัจโดยธรรม ๑ โดยทั้งนี้ ไม่ว่าผู้ทำความชอบจะเป็นเจ้าหรือไพร่ ไทหรือทาส เมื่อได้ทำคุณไว้แก่บ้านเมืองต้องตามบำเหน็จอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๕ ประการนี้แล้ว หากต่อมาผู้มีบำเหน็จนั้นต้องโทษด้วยประการใด ๆ เช่นโทษถึงตาย ท่านให้ลดโทษแก่ผู้นั้นลงถึงเพียงทวนไม่ฆ่า ทั้งนี้เพื่อสนองบุญคุณที่เขาได้ทำไว้แก่แผ่นดิน กฎหมายลดโทษแก่ผู้มีบำเหน็จนี้ เป็นกฎหมายบังคับพระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นองค์รัฐบาลได้ เพราะตราไว้เป็นบทบังคับว่า เมื่อผู้มีบำเหน็จต้องโทษด้วยประการใด ๆ “ก็ให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวดลไว้ก่อน” แล้วให้ลดโทษแก่เขาตามที่กฎหมายบัญญัติไว้ เหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงได้กล่าวไว้ข้างต้นว่า กฎหมายอยุธยาเป็นเพชรน้ำหนึ่ง ไม่แต่ในประวัติศาสตร์กฎหมายไทย แต่เป็นเพชรน้ำหนึ่งในประวัติศาสตร์กฎหมายของโลก เพราะเท่าที่ข้าพเจ้าทราบ ไม่มีกฎหมายอย่างนี้ในโลกที่ใครเคยบัญญัติไว้ หรือจะหาอ่านได้

อยุธยาเสื่อมแล้วจนถึงเวลานี้เป็นเวลาตั้ง ๒๐๐ ปี กฎหมายกรุงเก่าก็เลิกใช้กันไปนานแล้ว แต่สัจธรรมที่ท่านประกาศไว้ในกฎหมายยังอยู่ ไม่ตาย เพราะท่านได้ประกาศไว้ด้วยน้ำใจอันสูงกว่ากฎหมาย ด้วยความปรานีเหนือกฎหมาย และด้วยหัวใจมนุษย์มีบาปอันหมดจดตามยิ่งกว่ากฎหมาย

เราท่านทั้งหลายมาประชุมกัน ณ ที่นี้ เนื่องในวาระครบกำหนดกรุงศรีอยุธยาแตกดับสิ้นความเป็นราชธานีเมื่อ ๒๐๐ ปีมานี้ และในขณะนี้เหตุการณ์รอบ ๆ ตัวเราอาจทำให้บางคนหัวนวดกันไปว่า กรุงรัตนโกสินทร์สมัยประชาธิปไตยของเรานี้อาจถึงอาการแตกดับลงไปอีก จึงพยายามครุ่นคิดหาสมุฏฐานว่า เหตุใดเมื่อ ๒๐๐ ปีมานี้กรุงศรีอยุธยาจึงแตก เพื่อหาทางป้องกันมิให้เหตุเช่นนั้นเกิดขึ้นอีกแก่บ้านเมืองที่รักของเรา

แต่สำหรับข้าพเจ้าเห็นว่า **อนิจจัง** เป็นกฎแห่งธรรมชาติ ชีวิตของคนตลอดจนชีวิตของชาติย่อมมีวันเจริญวันเสื่อม และไม่วันใดก็วันหนึ่งจะต้องถึงซึ่งอาการแตกดับ ไม่มีอะไรยั่งยืนอยู่ได้ แม้แต่อารยธรรมโบราณของกรีก ของโรม ของอียิปต์ หรือแม้แต่ของจีน ซึ่งเป็นอารยธรรมเก่าแก่กว่าของกรุงศรีอยุธยา และใหญ่โตไพศาลกว่ามาก ยังได้แตกดับสูญสิ้นไปแล้ว ไม่ยั่งยืนอยู่ได้ เมื่อกรุงเก่าจะแตกนั้น วาระสุดท้ายก็คงกินเวลาชั่วจิตใจเดียว แต่ข้าพเจ้าเห็นว่าสิ่งที่น่าสนใจศึกษาไม่มีแต่เฉพาะว่า เหตุใดกรุงศรีอยุธยาจึงแตกดับสิ้นความเป็นราชธานี ข้าพเจ้าเห็นว่าสิ่งที่น่าศึกษาเป็นอัจฉริยะยิ่งกว่านั้นอยู่ที่ว่า มีเหตุอะไรกรุงศรีอยุธยาจึงเป็นราชธานีรุ่งเรืองตั้งมาได้เป็นเวลาถึง ๔๐๐ ปีก่อน ๒๐๐ ปีมานี้ก็เคยแตกดับไปครั้งหนึ่งในแผ่นดินพระมหินทรฯ เขาทำกันอย่างไรจึงกอบกู้เบิกฟ้าใหม่ฟื้นตัวเป็นกรุงศรีอยุธยาต่อมาได้ แม้ในกาลต่อมา หลังจากกรุงศรีอยุธยาได้แตกดับไปแล้วครั้งสุดท้าย และไทยได้เปิดฟ้าใหม่เปิดศักราชใหม่ตั้งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นไทต่อมาจนถึงปัจจุบันนี้ เมื่อว่ากันเฉพาะในสมัยที่ฝรั่งมาล่าเมืองขึ้นในตะวันออกไกล เมืองไทยก็รอดจากปากเหยี่ยวปากกามาได้อีกจนเป็นบ้านเมืองเดียวในตะวันออกเฉียงใต้ที่ไม่ได้ตกไปเป็นเมืองขึ้นของฝรั่ง เหล่านี้ ในพฤติการณ์ที่ไม่น่าจะรอดมาได้เลย จึงมักจะมีคนไทยตั้งคำถามๆ กันเองอยู่เสมอๆ ว่า มีบารมีอะไรที่ทำให้เมืองไทยรอดจากปากเหยี่ยวปากกามาได้ และอยู่เป็นไทมาได้จนถึงปัจจุบันนี้

ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ศรีปราชญ์แต่งโคลงชมโฉมกรุงศรีอยุธยาไว้ดังนี้

อยุธยาที่ยังฟ้า	ลงดิน แลฤๅ
อำนาจบุญเพรงพระ	ก่อเกื้อ
เจดีย์ล่ออินทร	ปราสาท
ในทาบทองแล้วเนือ	นอกโสม ฯ

ถอดความได้ว่า ความงามอย่างลือเลื่องของกรุงศรีอยุธยานั้นยิ่งกว่าเมืองในฟ้า คงจะได้ลอยมาตั้งอยู่บนพื้นแผ่นดินนี้กระมัง ทั้งนี้เป็นด้วยอำนาจบุญหลังที่พระองค์ได้สร้างสมไว้ แลไปทางไหนจึงเห็นเจดีย์งามเหมือนปราสาทพระอินทร์ ภายในปัดทองเหลืองอร่าม ภายนอกก็ล้วนแล้วแต่ทองทั้งนั้น

ครั้นกรุงศรีอยุธยาแตกดับไปแล้วเป็นครั้งสุดท้าย สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ นรินทรอันเขียนโคลงสี่ไว้อีกบทหนึ่งว่า

อยุธยาคล่มแล้ว	ลอยสวรรค์ ลงๆ
สิงหასันปรางรัตนบรร	เจ็ดหล้า
บุญเพรงพระทาสวรรค์	สาสน์รุ่ง เรื่องแฮ
บังอบายเบิกฟ้า	ฝักฝนใจเมือง ฯ

ถอดความได้ว่า กรุงศรีอยุธยาเมื่อได้เสื่อมเสียเกียรติยศไปครั้งหนึ่งนั้น บัดนี้ได้กลับรุ่งเรืองเฟื่องฟูขึ้นมาอีก ดังหนึ่งลอยลงมาจากสวรรค์ มีปราสาทราชวังสูงสะกาว จุชมณเฑียรอันมีค่า ทั้งนี้ด้วยอำนาจบุญหลังที่พระองค์ได้ทูลบำรุงพระศาสนาให้รุ่งเรืองมา จึงสามารถปัดเป่าภัยอันตราย และเปิดฟ้าใหม่ฟื้นฟูศรัทธาแก่ประชาชนพลเมือง

ท่านทั้งหลาย เมื่อเขาขอให้ข้าพเจ้าไปค้นกฎหมายอยุธยามาแสดงปาฐกถาให้ท่านฟัง ข้าพเจ้าไม่ได้พยายามค้นแต่ตัวบทกฎหมาย ข้าพเจ้าได้พยายามค้นเข้าไปถึงหัวใจคนดีของกรุงศรีอยุธยาที่แสดงออกในกฎหมาย แล้วก็ได้เห็นน้ำใจอันสดใสบริสุทธิ์ดุจเพชรน้ำหนึ่งดังได้นำมากล่าวเห็นต่อไปจนต้องออกอุทานว่า กรุงศรีอยุธยาไม่สิ้นแต่คนดีเท่านั้น ยังเป็นกรุงที่ไม่สิ้นความปรานีตกทอดมาเป็นคุณแก่เราได้ถึงปัจจุบันนี้ เป็นความปรานีที่ท่านได้ประกาศสังขรณ์ไว้ให้เราท่านทุกคนนี้ยังได้ฟัง และอาจยึดเป็นที่พึ่งสำหรับรักษาบ้านรักษาเมืองให้เป็นไทกันต่อไป

สำหรับตัวข้าพเจ้าเองนั้น เมื่อคิดถึงบารมีที่กรุงศรีอยุธยาได้สร้างสมไว้ เป็นบารมีอันเกิดจากสังขรณ์ของท่านดังจารึกไว้ในกฎหมายที่กล่าวมา ข้าพเจ้าเห็นว่าสังขรณ์นี้ไม่มีวันตาย สมด้วยพุทธวจนะว่า สจฺจํ เว อมตา วาจา แม้กรุงศรีอยุธยาจะได้แตกดับไปแล้ว สังขรณ์ที่ท่านประกาศไว้ก็ยังอยู่ แลหนใดไทยยังยึดสังขรณ์ของท่านเป็นหลัก บารมีแห่งสังขรณ์นั้นจะคุ้มครองมิให้ชาติไทยแตกดับสูญสลาย ยิ่งไปกว่านั้น แม้หนใดไทยจะถึงวาระแตกดับ บารมีแห่งสังขรณ์อันเดียวกันนี้จะเปิดฟ้าใหม่ และผ้าอุปสรรคพื้นดินเมืองไทยให้กลับเป็นขึ้นมาได้อีก ด้วยศรัทธาดังว่านี้ และโดยอภิวินทร์ลี้กถึงคุณครูแก้วของไทย ข้าพเจ้าจึงได้ผูกกลอนสี่ของข้าพเจ้าขึ้นไว้ดังนี้

อยุธยาคล่มแล้ว	อนิจจัง แลนา
สังขรณ์ท่านอยู่ยัง	เจ็ดจำ
ผิวไทยในหนหลัง	จก่ลุ่ม จมแฮ
ธรรมท่านก่ก่อฟ้า	ผ้าพื้นดินเมือง ฯ

